

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK

OTÁZKA SOCIÁLNÍ II¹

OBSAH

Upozornění pro čtenáře

ČÁST TŘETÍ: PODSTATA A VÝVOJ HOSPODÁŘSKÉ ORGANIZACE SPOLEČNOSTI

Kapitola pátá: Boj tříd hospodářských

Oddíl A: Marxův obraz novodobého kapitalismu

Oddíl B: Kritika Marxovy teorie nadhodnotní

Dodatek k § 88 Přehled literatury o dějinách hospodářských

Kapitola šestá: Vznik a vývoj civilizace: komunismus

Oddíl A: Komunismus budoucnosti

Oddíl B: Komunismus prvotní. Vývoj rodiny a civilizace

Oddíl C: Otázka ženská: Volná láska

¹ Převzato z: Masaryk, Tomáš Garrigue, *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické*, sv. 2, Praha 1936 (redakčně upraveno).

ČÁST TŘETÍ: PODSTATA A VÝVOJ HOSPODÁŘSKÉ ORGANIZACE SPOLEČNOSTI

Kapitola pátá: Boj tříd hospodářských

Oddíl A: Marxův obraz novodobého kapitalismu

65. Úkol této části našich studií: konkrétnější vyličení hospodářských tříd a jejich boje

Posavadním rozbořením Marxova materialismu historického jsou objasněny jeho základy všeobecné a abstraktní. Poznali jsme filozofický základ marxismu, materialismus a pozitivismus; pochopili jsme, co znamená Marxův historismus, jak vyplývá z jeho ultraobjektivistického hlediska jeho iluzionismus a jak se proto nakonec redukuje celý život společenský a jeho vývoj na třídní boj. Tento zápas tvoří obsah vývoje historického; je politický, ale slouží účelům hospodářským: třídy bojují o emancipaci hospodářskou, poslední a vlastní ženoucí silou vývoje je rozpor třídních zájmů; všecek ostatní obsah historie, dokonce duchový – ideologie – je iluze, „falešné vědomí“.

Bude teď naším úkolem konkrétnějším poznat ty třídní zájmy a především ovšem poznat hospodářskou podstatu těchto tříd samých. Souhrn poměrů výrobních, slyšíme, tvoří hospodářskou strukturu společnosti, reálný podklad pro nadstavbu ideologickou: ohledáme tedy tu hospodářskou strukturu a její vývoj podrobněji.

K tomu konci prostudujeme Marxův hlavní spis *Kapitál*. Z obšírného díla vybereme si ovšem jen sociologické základy, nepustíme se do Marxovy ekonomiky celé. Marx sám přece svým *Kapitálem*, jak nám praví, koneckonců chce objasnit ekonomický zákon pohybu moderní společnosti – také nám tu běží jen o tuto všeobecnější dějinně filozofickou část Marxova systému.

Marxův *Kapitál*, jak hlásá podtitul, je také kritikou politické ekonomie; jednotlivých problémů politické ekonomie budeme se dotýkat jen potud, pokud je toho potřeba k našim výkladům sociologickým.^[1]

66. Marxova teorie hodnotní: statky vyvozují svou hodnotu z práce

Už titul hlavního spisu Marxova *Kapitál* obrací naši pozornost k tomuto velepojmu marxistické ekonomiky. Ani ne „národní hospodářství ze stanoviska“ a tak dále, ani snad

nějaký titul à la Proudhon, „třeba by se hodil docela dobře“, nýbrž prostě „Kapitál“, a k tomu kritika politické ekonomie – kritikou kapitálu je kritika všeho hospodaření, a tedy podle materialismu historického vší kultury vůbec.

Slovem „kapitál“ Marx, to si hned zapamatujme, nerozumí, co se jím rozumívá obyčejně. Národním hospodářům je kapitálem třeba luk nebo člun divochův, vůbec každý nástroj nebo prostředek výrobní. Marxovi kapitál znamená kapitál podnikatelský: kapitálem jsou mu peníze podnikatelské, rodící ze sebe peníze nové („sich selbst verwerthender Werth“).^[2]

Co tedy je hodnota? Marx, jako už jeho předchůdcové, liší hodnotu užitnou (Gebrauchswerth), užitek, jehož věc sama sebou a o sobě člověku poskytuje, a hodnotu směnnou (Tauschwerth). Statky totiž nejsou samy o sobě, nýbrž vyměňují se ve společnosti, a tím se stávají něčím zvláštním, stávají se zbožím (Waare), a zboží je právě něco docela zvláštního. Na pojmu zboží Marxovi záleží mnoho – tolik, kolik na pojmu kapitálu; jsou to vlastně dvě slova pro jednu a touž věc, na každý způsob jsou neodlučitelné, jako pro materialistu tělo a duše.

Pokud nebylo směny, statky byly užitečné jen tím, že je majitel konzumoval. Nad konzum užitku nebylo; statky se právě nevyměňovaly.

V pravěku vládl komunismus: Každý pracoval pro obec a navzájem dostával od obce, čeho potřeboval. Ale to není směna, to není kupování a prodávání; teprve později a zvláště v naší (kapitalistické) společnosti se kupuje a prodává, když byl původní komunismus opuštěn.

Sám o sobě je směnný statek tím, čím byl dříve. Obilí je pořád obilí, jeho užitek je stejný dnes, včera, jako v době původního komunismu; ale změna je v tom, že se to obilí dnes vyměňuje za statek jiný, statek se vyměňuje za statek, jeden za druhý, až se konečně všechny dají vyměnit za peníze, za statek všeobecný a měřítko všech věcí.

Hodnota směnná je docela jiná než hodnota užitná. Někaká věc proto může být užitečná (to jest být hodnotou užitnou), a přece není hodnotou, například vzduch;^[3] nějaká věc užitečná může také být produktem lidské práce, a přece není zbožím: co vyrobím pro sebe a sám spotřebuji, zbožím není. Zboží je hodnotou užitnou, ale pro jiné. V tom „pro jiné“ tkví, že je užitnou hodnotou společenskou.

Mluvíme pořád o směně, jako by se rozuměla samo sebou; ve skutečnosti je tu veliký problém. Jak se totiž může stát, že vyměňujeme, řekněme obilí, za železo? Jak se mohlo stát,

že se ustanovila rovnice, že jedna míra pšenice se rovná, řekněme, jednomu centu železa? Vždyť pšenici a železo nelze srovnat, nelze jich navzájem měřit (jsou nesouměřitelné).

Jestliže však pšenici a železo spolu srovnávám, jedno druhým odměřuji, jedno za druhé zaměňuji, musí být nějaké tertium comparationis^[4] (slovo moje). A toto třetí, míní Marx, je v železe a v pšenici; v nich musí být něco, co umožňuje jejich vzájemné srovnávání a odměřování. A to je – práce. To je to třetí a společné v nich: obojí, železo i pšenici, lze redukovat na práci, a tím vyměňovat.

Tak tedy vznikla a vzniknout mohla směna. Je nasnadě námitka, že by tím hledaným třetím mohl být užitek, užitečnost předmětů; proti tomu vykládá Marx, že při směně na užitku nezáleží; statky, když se vyměňují, stávají se zbožím a jen zbožím. Jako zboží přestává však železo směnné být železem, směnná pšenice přestává být pšenicí. Jsou právě zbožím a jen zbožím. Kvále užitných hodnot mizí, rozhoduje jen jejich kvantum; proto je zcela lhostejné, mám-li před sebou dům, stůl, kabát – to všechno je jen zboží, výrobek, tovar, za tolik a za tolik.

Všecky směnné statky redukují se „na stejnou lidskou práci, na práci abstraktně lidskou“;^[5] zboží je nosičem, akumulátorem té lidské práce; statek užitečný stává se jako zboží „pouhým rosolem nerozlišené lidské práce“ („eine blosse Gallerte unterschiedsloser menschlicher Arbeit“); tento rosol má hodnotu jen proto, že je v něm lidská práce ztělesněna (vergegenständlicht): práce je „werthbildende Substanz“ – substancí hodnototvornou.^[6]

Na vysvětlenou pojmu „abstraktní lidská práce“ vzpomeňme, že Marx liší hodnotu „individuální“ od hodnoty „společenské“ neboli „skutečné“. Individuální hodnota se měří časem, který výrobce na zboží v jednotlivém případě vynaložil; skutečná hodnota vzniká „společenskou průměrnou pracovní silou“ („gesellschaftliche Durchschnitts-Arbeitskraft“).

Jestliže hodnotu způsobuje práce, a to jen kvantita práce, máme míru hodnoty v trvání práce: „Jako hodnoty jsou všechna zboží jen určitým množstvím sražené doby pracovní“ („festgeronnener Arbeitszeit“).^[7] Marx při tom předpokládá normální prostředky výroby, normální zručnost dělníků a normální intenzitu práce: „průměrně potřebná neboli společensky potřebná doba pracovní. Čím méně času se potřebuje k výrobě, tím menší je hodnota výrobku; strojem například lze za touž dobu vyrobit mnohem více tovarů, jejich hodnota tedy klesá.

67. Směna. Nadhodnota a kapitál. Práce zbožím. Mzda. Účinky stroje a pokroku technického vůbec. Rezervní armáda: poměrné přelidnění. Soustředění kapitálu. Ekonomický fetišismus

Směna má dvojí formu:

Z–P–Z: Zboží prodám za peníze a koupím zas zboží, kterého potřebuji. Tím je proces ukončen: prodám, dostanu peníze, koupím, spotřebuji – a konec. Chci-li mít, čeho potřebuji dále, musím zas vyrábět, a opět prodám a tak dále.

P–Z–P: Tu nejde o spotřebu, nýbrž o něco jiného: z peněz chci získat prostředkem zboží peněz ještě více. To P na konci liší se od P na počátku – je větší ($P + p$). Tento proces má patrně smysl jen tehdy, když P roste (nebude se přece vyměňovat jenom pro výměnu): ženoucí pohnutkou cirkulace je rozmnožení peněz. $P-Z-P + p = 100$ zlatých – pšenice – 110 zlatých; tedy $p = 10$ zlatých: tento přírůstek je nadhodnotou (Mehrwert).

Hodnota, jež obíhá v této formě, dostává nadhodnotou zvláštní nový charakter, stává se – kapitálem. Kapitál novodobý je jen v této formě hodnotou, která se sama zhodnocuje (selbstverwerthender Werth). Nadhodnota je tedy, jedním slovem, zisk.^[8]

Přidržíme-li se Marxovy formulky, vzniká otázka: Jak je možná, aby $P = Z$ a $Z = P + p$? Bez formulky: Jak nadhodnota vzniká?

To je možné pouze tenkrát, jestliže Z (zboží) za cirkulačního procesu samo sebe rozmnožuje.

Protože hodnota je jen z práce, musí tím rozmnožujícím se zbožím být práce sama, to jest: práce se musí stát zbožím. Práce se stane zbožím, jestliže dělník kapitalistovi svou pracovní sílu prodá.

A to se děje. Ale nebylo tomu tak vždycky. Od XVI. století prodává dělník svou pracovní sílu. Dělník se proto stal svobodným, není na nikom závislý, a může tedy svou sílu prodávat; v středověku byl nevolný, proto svou práci prodat nemohl. Novodobý dělník vyplňuje však ještě druhou podmínku, jež ho činí dělníkem – nemůže totiž té své pracovní síly užít sám. Nemá vyrábědel a výrobiva, zejména nemá žádné půdy, to jest: je proletářem. Kapitalista dělníkovu sílu kupuje, užívá jí, zneužívá, vykořisťuje. Kapitalista vykořisťuje hodnototvornou práci dělníkovu.

Dělník tedy prodává svou pracovní sílu: Zač ji prodává? Co mu za ni kapitalista dává?

Kapitalista sám nepracuje, jen dělník, a ten tedy musí především vydělat, čeho potřebuje nutně pro sebe a pro svou rodinu: to je ta „nutná pracovní doba“ tvořící „nutnou hodnotu“. Mimo to musí dělník vytvořit nadhodnotu a tu vyrábí v „naddobě“ („nadčase“,

„Mehrarbeitszeit“) svou „nadprací“. „Kapitál je zemřelá práce, která se oživuje jen jako můra vysáváním práce živoucí a žije tím více, čím více jí vstřebá.“^[9]

Vzniká a roste tedy nadhodnota způsobem dvojím. Buď se potrava dělníka (vůbec to, čeho pro živobytí nutně potřebuje) zmenší, nebo zlacíní; obojí znamená zkrácení nutné práce. Nadhodnota vznikající takto zkrácením nutné práce je „relativní“.

Nadhodnota vzniká však také prodloužením nadpráce: „nadhodnota absolutní“. „Jako pro poznání hodnoty vůbec rozhoduje pochopení, že je pouhou sraženinou doby pracovní, že je prací, jenomže ztělesněnou (vergegenständlichte), tak rozhoduje pro poznání nadhodnoty, že je pouhou sraženinou naddoby pracovní (Gerinnung von Surplusarbeitszeit), pouhou nadprací, jenomže ztělesněnou.“^[10]

Dělník za svou práci dostává mzdu; ale forma mzdy, totiž že je v penězích, zastírá pravý stav věci. Vypadá to tak, jako by dělník byl placen za práci všechnu. Vezměme si dělníka v době roboty. Tenkrát dělník určitě věděl, kolik dní, kolik času pracoval pro pána a kolik pro sebe; měl určité měřítko, a poměr jeho k pánovi byl zcela jasný. Tím, že teď dostává peníze, dělník neví, kolik a jak dlouho pracuje pro sebe, aby uživil sebe a svou rodinu, a jak velikou nadprací v naddobě pracuje pro kapitalistu. Placen je ovšem jen za práci nutnou, nadpráce jde do kapsy kapitalistovi.

Trvání doby pracovní kolísá mezi minimem, nutným pro výživu dělníka, a maximem, určeným jednak fyziologicky, jednak mravně; dělník totiž musí zůstat zdravý a silný, proto musí také ukájet některé potřeby intelektuální i jiné.

Všecko úsilí kapitalisty a celého hospodářského ovzduší se nese k tomu, nutnou dobu pracovní co možná zkrátit, respektive vyrábět co možná mnoho nadhodnoty relativní. Tomu slouží všecko zdokonalování technické a zejména vynalézání strojů.

Tím je zároveň pochopitelný účinek všeho průmyslového pokroku (rozuměj mimo vynalezení strojů také organizaci a rozdělení práce a tak dále) na vyměřování mzdy: mzda se snižuje. Nad to dělník jednostrannou prací strojovou zakrňuje tělesně i duševně, mozková práce odděluje se pořád více od svalové a stává se stále méně potřebnou. Tím se práce zlacínuje, a proto se také hledá pořád více lacinější práce žen a dětí; zkrátka bude dělník otrokářem – bude prodávat ne práci a sílu svou, ale svou rodinu.

Účinkem strojového provozu je, mimo to, prodloužení pracovního dne. Stroj může pracovat pořád, i nutí tím dělníka, aby pracoval podobně – dělník se ponenáhlu stroji přizpůsobuje. A protože strojem zakrňuje i duševně, stává se dělník vlivem stroje pořád víc strojem sám.

A ještě jeden je neblahý účinek stroje a všelikého pokroku technického: vzniká přelidnění, ale přelidnění relativní, nikoliv absolutní. Protože se doba pracovní prodlužuje, udržuje se část dělnictva při práci nepoměrně dlouho, zato druhá část je bez zaměstnání.

Tím vlastně jen jedna polovička obyvatelstva pracuje pro všechny, jsouc zároveň donucována pracovat lacino.^[11]

Účinkem kapitalistického hospodaření je tedy také přelidnění, a to, jak řečeno, přelidnění relativní; přelidnění absolutního, jak je hlásal Malthus, Marx nepřijímá. Systém kapitalistický způsobuje přelidnění jen dočasné, vytváří rezervní armádu proletářskou, která se zánikem kapitalismu zmizí. Kapitalistické klesání mzdy není způsobeno absolutním vzrůstem obyvatelstva a jeho stavem celkovým, nýbrž vyličeným už poměrem zaměstnaných a nezaměstnaných.

Konečně se účinek kapitalismu jeví také pro kapitalisty. A přirozeně: důchod nadhodnotní se koncentruje pořád víc a více v několika málo rukách. Kapitalisté nevykořisťují pouze dělnictvo, nakonec vykořisťují také sami sebe.

Kapitalista sám nepracuje, je pouze komandantem práce, dohlížitelem, je vysavačem všech, ale ovšem hlavně dělníka. Kapitalista je pánem práce, nota bene cizí práce neplacené, kapitál je materiaturou nezaplacené doby pracovní.^[12] „Jestliže podle Augiera peníze přicházejí na svět s přirozenými skvrnami krve na jednom líci, tož kapitál pouští krev a špínu od hlavy do paty, ze všech pórů.“^[13]

Kapitál je můra moderní společnosti a zároveň její bůh – její fetiš. Jako je v náboženství člověk ovládán vytvořeninou (Machwerk) své vlastní hlavy, tak je v kapitalistické výrobě ovládán vytvořeninou své vlastní ruky. Jak si člověk objektivizuje své vlastní myšlenky a smýšlenky jako bůžky a bohy, tak se ve zboží směnném koří tomu, co sám udělal. Zboží má do sebe něco tajemného – je právě fetišem; a ten fetišový charakter zboží tkví v tom, že se člověku zrcadlí ve zboží společenské charaktery práce vlastní jako objektivní charaktery výrobků; společenské charaktery práce se stávají přírodními vlastnostmi společenskými těchto věcí; odtud se jeví také společenský poměr výrobců k práci celkové jako společenský poměr předmětů, existující mimo ně.^[14]

68. Vývoj kapitalistického velkopřemyslu od tak zvané původní akumulace

Kapitalismus se vyvinul z dřívější formy hospodářské teprve v době nové.

Soustava kapitalistická, jako soustava výrobní, je charakterizována tím, že dělník je odtržen od výrobních prostředků; dnes už není dělník pánem toho, čím vydělává pro sebe a pro jiné, kdežto dříve byl pánem stroje a prostředků výrobních vůbec. Tohoto odtržení dělníka od výrobních prostředků byly v době starší jenom prvky. Ve XIV. a XV. století začíná se kapitalistická výroba míst v zemích moře Středozevního, v XVI. století je kapitalismus vyvinut už zjevněji.

Kapitalismus se začíná osvobozováním výroby od feudalismu. Boj proti feudalismu se jeví politicky jako boj za svobodu a rovnost; avšak ta svoboda a rovnost znamenala ve skutečnosti něco docela jiného, znamenala proletarizaci a kapitalizaci.

V městech se počíná výroba zboží ve větším rozměru. Šlechta, držíc půdu a žijíc starým způsobem hospodářským, z počátku měšťany a sedláky olupovala; ale města se proti šlechtě postavila svými žoldáky, i nezbylo jí než napodobit kupce. Šlechta tedy začala vyrábět pro trh. Znevolnila sedláky, obecní pozemky byly zrušovány a přivtělovány k panským.

Pro textilnictví městské bylo potřebí vlny – byla tedy orná půda přeměňována v pastviska pro ovce.

Veliký počet sedláků byl zahánán ze své půdy, což bylo zejména v Anglii provedeno typicky. K tomu přistoupilo, že šlechta už nemohla žít tak bezstarostně jako dříve, a musela tedy hojně své služebnictvo propouštět.

Také reformace působila týmž směrem: proletarizovala klášterníky; církevní statky byly prodávány spekulantům, a ti staré dědičné sedláky zaháněli. Tím vším vznikla masa proletariátu; a právě tím feudální šlechta připravovala cestu modernímu kapitalismu. Zemědělství samo stalo se kapitalistickým. V XV., XVI. století byla celá Evropa plna tuláků, proletářů. Už tenkrát bylo dělníků více, než jich mohl kapitál potřebovat, ač nebylo hned dostatek dělníků schopných.

Průmysl byl zatím po stránce technologické ještě manufakturou, výrobou ruční; dělník ještě nepracoval ve velkých fabrikách, potřeboval ještě jisté zručnosti. Konstantního kapitálu bylo ještě mnohem méně než měnivého.^[15] Poptávka po práci za mzdu silně rostla s každou akumulací kapitálu. Ale dovední dělníci, kteří se ještě mohli stát mistry, vzpouzeli se proti

kapitalistické proletarizaci stejně jako mistři. Mistři nebyli ještě kapitalisty, tovaryšové nebyli ještě proletáři.

Kapitál musil ještě zápolit s cechy a s obecním majetkem půdy, tu i tam také ještě s většími družstvy. Ale novému kapitalistickému řádu přišel na pomoc stát. Tak jako chránil majetek proti tulákům, jak podporoval přeměnu majetku společného v majetek soukromý, tak zvykal, donucoval dělníky k disciplíně kapitalistické. Určoval výši mzdy, prodlužoval dobu pracovní, zakazoval sdružování dělníků. Všecko tíhlo krok za krokem k formě a k řádům kapitalistickým; i Francouzská revoluce, ač bojovala za „svobodu“, potlačovala zbytky majetku společného a zakazovala spolčování dělníků.

Dříve, za řádu staršího, každá selská rodina vyráběla, co spotřebovala; vyráběla si nutnou potravu a svým domácím průmyslem uspokojovala potřeby ostatní. Teď se stalo jinak: Potraviny se staly na velkých statcích zbožím a prodávají se průmyslníkům; manufakturní výrobky se prodávají námezdníkům průmyslu a zemědělství a sedlákům. Sedlák má příliš málo půdy, aby se uživil; zemědělství se stává zaměstnáním vedlejším, starší průmysl domácí se mění v robotování pro kupce. Proletariát umožňuje kapitál a kapitál zase produkuje pořád znova proletariát.

Vyvíjí se stále rostoucí centralizace bohatství v několika málo rukách. Středověk měl kapitál dvojí, lichevní a kupecký. Asi od výprav křižáckých obchod s Orientem se velmi rozmáhal, a tímto rozvojem obchodu začíná se v XV. a XVI. století koncentrace kapitálu. Fuggerové v Augsburku byli Rothschildy tehdejší doby. Marx praví o této původní akumulaci (terminus pochází od Adama Smitha), že má v národním hospodářství též význam, jaký má v teologii prvopočátečný hřích – už ta prvotní akumulace je vykořisťování, šizení a přímo loupež.^[16]

Obchod je tedy přechodným stadiem ke kapitalismu, nebo lépe řečeno, jeho stadiem počátečním. Ne z dílny, ale z krámu vznikla moderní továrna.^[17]

Kapitál rostl nejen obchodem, ale také nacházením zlata a stříbra v Americe, spojeným se zničením a zotročením rudochů. Zpustošená Východní Indie a brzy na to také Afrika staly se oborou na hon otroků. Španělsko, Portugalsko, Holandsko, Francie, Anglie dělily se v tomto pořádku o prvotní bohatství. Ale brzy vzplane boj o světový trh; Holandsko odpadá od Španělska, v bojích dalších a stálých dostává konečně proti Francii vrch Anglie.

V Anglii byla už v XVII. století propracována soustava akumulace a kapitalismu: soustava koloniální, státní dluhy, moderní systém daňový a ochranná cla. Státní moc, soustředěná

a organizovaná moc společnosti, provádí přeměnu z hospodaření feudálního do kapitalistického a tuto přeměnu co možná zkracuje – kapitalismus se zavádí přímo násilím.

Tak vidíme od XV. století vzrůstající proletarizaci obyvatelstva, zvláště selského; vzniká trh vnitřní, jehož dříve nebylo. Dříve spotřebovala každá rodina, každá obec, co vyrobila; teď se bohatství hromadí a koncentruje a zároveň nebo brzy potom vzniká trh zahraniční: povstávají kolonie. To byly v západní Evropě podmínky, kterými se všechna produkce stala produkcí zboží. Rozptýlená malovýroba sedláků, řemeslníků, domácího průmyslu krok za krokem se ničí a zatlačuje a na jejím místě zavládá velkovýroba kapitalistická.

69. Trojí hlavní stádium vývoje hospodářského. Zákon negace negace žene kapitalismus ke komunismu: expropriace expropriátorů

Původní výroba byla organizována společensky, to jest výrobní prostředky a také výrobky byly majetkem společenským. Výrobky připadaly společnosti přímo, bez obchodu, nebylo cirkulace. Produkty se rozdělily a byly pak majetkem těch, kteří jimi byli poděleni, tedy majetkem individuálním, soukromým; nepřestaly ovšem být jen statky spotřebními. Panoval tedy původně komunismus.

Na místo této prvotní (urwüchsige) výroby nastoupila časem jednoduchá produkce zboží. To je druhá fáze vývoje hospodářského a kulturního vůbec. Komunismus přestal. Soukromí pracovníci, jeden na druhém nezávislí, vyrábějí zboží výrobními prostředky už vlastními. Na tomto stupni je tedy už směna, zboží se musí vyměňovat. Majetek je soukromý.

Pak se vyvíjí stádium třetí. Z jednoduché produkce zboží vzniká složitá produkce kapitalistická. Místo jednotlivých dělníků vznikají velké koncentrace dělníků, závody s mnohými dělníky. Ti dělníci si vyměňují zboží navzájem jako za produkce jednoduché a také majetek zůstává ještě soukromým. To je společné nynější době s dobou předchozí; avšak je také ještě rozdíl a veliký. Za jednoduché produkce zboží byl majetek výsledkem a odměnou práce, dělník byl majitelem produkčních prostředků a výrobků. V kapitalistické výrobě je tato souvislost práce a jejích výrobků přetrhána: dělníkovi nepatří už ani výrobky, ani výrobní prostředky; i výrobek i prostředky výrobní přináležejí nedělníkovi, kapitalistovi. Výroba kapitalistická mění pořád nedělníky víc a více v majitele všech bohatství, dělníky mění v bezmajetníky.

Za původního komunismu reguluje společnost výrobu podle své vůle a v souhlase s obecným prospěchem. Už za výroby zboží jednoduché, a dokonce kapitalistické, ztrácí se tato

jednoduchost poměrů. Dřívější průzračné poměry výrobní stávají se spleťmi a neprůhlednými; dříve byla společnost pánem svých výrobků, teď jsou výrobky pánem vyrabitelů. Produkce podléhá teď zákonům nezávislým na producentech a působícím často proti jejich vůli jako zákony přírodní. Odsud periodické a rozmanité krize. Za jednoduché výroby byly krize ještě snesitelné, neboť byly jen místní; avšak za kapitalistické velkovýroby stupňují se všechna zla, krize se stávají metlou celým říším a kontinentům. S pravidelností příšernou vracejí se veliké krize vždy po desíti letech. Marxovi se vůbec zdá, že naše doba směřuje k chorobě chronické, k dekadenci.

Za původního komunismu rostl s výnosností práce také podíl jednotlivce na produktech získaných prací; také za jednoduché výroby zboží měl dělník stejně užitek větší, byla-li práce výnosnější. Ale za výroby kapitalistické stala se síla pracovní sama zbožím, její cena klesá tou měrou, kterou stoupá průmyslovým pokrokem výnosnost práce. Čím výnosnější práce, tím menší je z ní užitek pro dělníka, a tím větší počet lidí je proletarizován.

A tak nastává v zemích kapitalistických konflikt mezi kapitalisty a dělníky. Přirozený postup je ten, že dělníci přicházejí k vědomí třídnímu, tlačí se k činnosti politické a vznikají dělnické strany. Společnost je rozpolcena na dvě nepřátelské třídy.

Zlo záleží právě v té zvláštní protivě, totiž v protivě mezi společenským charakterem práce a zděděnou formou majetkovou; práce je společenská, ale majetek je soukromý.

Je tedy otázka: Lze tuto protivu zrušit? Bylo by to možné způsobem dvojím.

Mohlo by se odstranit pracovní společenské; společnost by se pak vrátila k výrobě jednoduché, velkovýroba by se nahradila řemeslem a maloroľnictvím.

Anebo je možnost druhá: Forma majetku se přizpůsobí formě pracovní, výrobní prostředky a výrobky se stanou společenskými, tak jak je společenskou práce.

První možnost je vyloučena, zbývá tedy jen druhá – totiž komunismus.

Marx očekává, že přechod ke komunismu bude snadný, snadnější než vznik kapitalismu. Přechod z rozkouskovaného soukromého majetku, pocházejícího ze soukromé práce v samostatném hospodářství, v centralizovaný majetek kapitalistický byl zdoluhavý, násilný, těžký – byla to expropriace množství jednotlivci. Nastávající přeměna soukromého majetku kapitalistického, pocházejícího z práce společenské, v majetek společenský bude kratší, méně

násilná, snazší – bude to expropriace několika málo kapitalistů množstvím. „Expropriují se expropriatorové.“

„Kapitalistický způsob osvojování, vyrůstající z kapitalistického způsobu výroby, tedy soukromé vlastnictví kapitalistické, je první negací soukromého vlastnictví individuálního, založeného na vlastní práci. Ale výroba kapitalistická způsobuje s nutností přírodního procesu svou vlastní negaci.

Je to negace negace. Tato negace neobnovuje vlastnictví soukromého, ale ovšem vlastnictví individuální na základě vymoženosti éry kapitalistické: kooperace a společného majetku půdy a výrobních prostředků, vyrobených prací samou.“^[18]

70. Souhrnná formulace těchto názorů Marxových Engelsem

Potud Marx. Shrňme si tuto jeho ekonomiku a hospodářskou historii v tomto přehledu podaném Engelsem:^[19]

„I. Společnost středověká: Malá výroba jednotlivců. Vyrabědel upotřebují jednotlivci a podle toho ta vyrabědla také vypadají: nezručné pranástroje, malicherné, účinek pidimužický. Výroba pro spotřebu přímou, ať výrobce samého, nebo jeho pána (feudálního). Jen tam, kde nad tuto spotřebu výroba způsobuje přebytek, tento přebytek se nabízí k prodeji a propadá směně: výroba zboží tedy teprve vzniká; ale už teď má v sobě, v zárodku, anarchii ve výrobě společenské.

II. Revoluce kapitalistická: Přeměna průmyslu napřed kooperací jednoduchou a manufakturou. Soustředění posud rozptýlených vyrabědel ve velikých dílnách, tím jejich přeměna z vyrabědel jednotlivce ve výrobní prostředky společenské – přeměna nedotýkající se celkem formy směny. Staré formy osvojovací trvají. Vystupuje kapitalista: jsa vlastníkem výrobních prostředků, přivlastňuje si také výrobky a činí z nich zboží. Výroba stala se aktem společenským; směna a s ní osvojování zůstávají akty individuálními, akty jednotlivců: produkt společenský si osvojuje kapitalista jednatel. Praprótiva rodící všechny protivy, v nichž se pohybuje společnost dnešní a jež velkopřůmysl docela jasně odhaluje:

A) Výrobce odloučen od vyrabědel. Dělník odsouzen k doživotní práci za mzdu. Protiva proletariátu a buržoazie.

B) Zákony, spravující výrobu zboží, stávají se stále zjevnějšími a účinnějšími. Bezuzdný boj konkurenční. Protiva společenské organizace v jednotlivé továrně a společenské anarchie ve výrobě celkové.

C) Z jedné strany stává se zdokonalení strojů pro každého jednotlivého továrníka z konkurenčních důvodů příkazem nutnosti; tím se zároveň pořád větší počet dělnictva zbavuje práce: průmyslová armáda rezervní. Ze strany druhé je stejnou nutností zákona konkurence pro každého továrníka neobmezené rozšiřování výroby. Tím obojím se neslýchaně rozvíjí síly výrobní, nabídka převyšuje poptávku, vzniká nadvýroba, přeplnění trhů, desíleté krize, chybný oběh: tu nadbytek výrobních prostředků a výrobků – tam nadbytek dělníků bez zaměstnání a bez existenčních prostředků; ale obě tyto páky výroby a společenského blahobytu nemohou se spojit, protože kapitalistická forma výroby zakazuje silám výrobním působit, výrobkům obíhat, ledaže by se napřed přeměnily v kapitál; ale tomu brání právě jejich nadbytek. Protiva se stupňuje v nesmysl: způsob výrobní rebeluje proti formě směnné. Buržoazie je usvědčena z neschopnosti spravovat nadále své vlastní síly produkční.

D) Částečné uznání společenského charakteru sil výrobních je vnuceno kapitalistům samým. Veliké organismy výrobní a komunikační stávají se vlastnictvím napřed společností akciových, později trustů, konečně státu. Buržoazie se zjevně stává třídou zbytečnou; všechny její funkce společenské se teď vykonávají placenými zřízeními.

III. Revoluce proletářská: Rozuzlení protiv: Proletariát se zmocňuje veřejné moci a touto mocí přeměňuje společenská vyrabědla, padající buržoazii z rukou, v majetek veřejný. Tímto aktem zbavuje výrobní prostředky posavadního charakteru kapitalistického a dává jim plnou svobodu, že mohou uplatnit svůj charakter společenský. Nyní se stává možnou společenská výroba podle předurčeného plánu. Rozvoj výroby činí trvání různých tříd společenských anachronismem. Tou měrou, kterou mizí anarchie výroby společenské, uspává se také politická autorita státu. Člověk, jenž se konečně stal pánem svého vlastního způsobu spolčovacího, stává se zároveň pánem přírody, pánem sebe samého – svobodným.

Provést tento čin, osvobozující svět – tot' historickým povoláním moderního proletariátu. Vyzkoumat jeho historické podmínky a tím jeho podstatu samu a takto třídit k akci povoláné, ale dodnes potlačené, podmínky a podstatu vlastní akce uvědomit, tot' úkolem teoretického vyjádření hnutí proletářského, socialismu vědeckého.“

Oddíl B: Kritika Marxovy teorie nadhodnotní

71. Marxův Kapitál teorií kapitalistického vykořisťování: Pojem nadhodnoty předmětem naší kritiky

Nevím, do jaké míry se mi podařilo nejen podat hlavní učení Marxova *Kapitálu*, nýbrž také způsob jeho výkladu. Nemusel jsem snad podávat tolik definicí a výrazů Marxova ražení; ale udělal jsem to schválně, aby jeho metoda byla charakterizována i po této stránce.

Sociologicky je v popředí pojem nadhodnoty. Nadhodnota je ekonomický výraz pro sociální pojem tříd a jejich vzájemného poměru – pro jejich boj. Slovem „nadhodnota“ Marx charakterizuje a odsuzuje celé zřízení kapitalistické a jeho civilizaci.

Je patrné: *Kapitál* není pozitivní teorií hospodaření, nýbrž je, jak podtitul hlásá, kritikou posavadní ekonomiky. *Kapitál* je teorií vykořisťování kapitalistického, je vademecum^[20] kapitalistického upírství, zároveň však jeho neúprosnou denunciací.^[21] *Kapitál* je proto zároveň vademecum socialistické revoluce, ba tou revolucí samou.

Kritiku svou soustředíme, jak řečeno, na pojem nadhodnoty, respektive hodnoty. A zejména půjde o to, je-li práce, práce dělnická, proletářská, jediným pramenem hodnoty hospodářské a nadhodnoty; tím je nadhozena také otázka, je-li společenský řád civilizace skutečně jen vysáváním proletariátu kapitalisty – kritika *Kapitálu* ukáže se jako další rozbor učení o třídním boji.

72. Hodnota se nedá vyložit jen prací. Důkazem rozpor mezi I. a III. svazkem Kapitálu. Nadpráce, či konkurence? Nejdůležitější pokusy vysvětlit rozpor I. a III. svazku

Hodnotu pouze z práce dovodit nelze – toť první a hlavní naše teze proti výkladu I. svazku *Kapitálu*. Pro toto tvrzení mohl bych se dovolávat mnohých a mnohých autorit národohospodářských; já se však zatím spokojuji autoritou jedinou – Marxem.

Po vydání III. svazku *Kapitálu* rozproudila se živá diskuse o tom, neodporuje-li výklad tohoto svazku obsahu svazku I.^[22]

Podle mého úsudku odporuje svazek III. ekonomickým základům svazku I.

Je totiž fakt daný empiricky, že stejné kapitály v téže době dosahují poměrně stejného zisku, třebaže užívají nestejného kvanta živé práce; avšak to je v odporu k Marxově teorii

nadhodnotní. Slyšeli jsme přece, že nadhodnota je tvořena pouze kapitálem měnivým, kapitálem obráceným v sílu pracovní.

Empirie ukazuje, že cena výrobků a stejně zisk určuje se výlohami kapitálovými vůbec.

Marx sám uvádí příklad. Továrník-tekadlec užívá relativně mnoho kapitálu konstantního, málo měnivého, kdežto pekař naopak užívá mnoho kapitálu měnivého a málo konstantního; a přece továrník neuchvacuje zisku méně než pekař.

Marxova teorie hodnotní nestačí tedy na fakt, že směnná hodnota zboží nespravuje se prací ve zboží materializovanou; různá zboží, v nichž je kvantum práce stejné, mají různou hodnotu směnnou podle toho, kolik bylo k výrobě užito kapitálu, a to kapitálu nejen měnivého, nýbrž také konstantního.

Engels hned v Úvodu k II. svazku slíbil, že v III. svazku bude vyloženo, jak se Marxova nadhodnota proměňuje ve speciální formy ziskové; o to také hlavně běží, aby se podle abstraktní teorie nadhodnotní pochopilo hospodaření skutečné. Ale výklad Engelsem slíbený se III. svazkem nepodává; ta přeměna nadhodnoty ve skutečné formy ziskové se tu nevidí.

Ze strany socialistické se pokoušel už před uveřejněním III. svazku Konrad Schmidt o rozluštění záhady, ale upadal do teorie nesocialistické; Engels to v Úvodu k III. svazku vytýká, ale nepostřehl, že táž výtká platí Marxovi samému.^[23]

De facto se nám v III. svazku podává obvyklá teorie výrobních nákladů, a zákon poptávky a nabídky hraje roli rozhodující.

Bernstein rozpor mezi svazkem III. a I. uznává. Marx prý svou teorii hodnotní skutečně modifikoval.^[24] Teorie hodnotní I. svazku je prý bez vývodů svazku III. neúplná, a tedy také poranitelná.^[25] Bernstein připouští, že I. svazek pro skutečné poměry hospodářské podává jen „moře všeobecností bez břehů“ a že určování hodnoty kvantitou práce nestačí; je prý potřebí měřítka přesnějšího: zboží se vyměňuje nikoli za svou hodnotu, nýbrž za své náklady výrobní, a směna statků se určuje konkurencí kapitálů přímo, zákonem hodnotním jen nepřímo.

Myslím, že Bernstein Marxovo učení posuzuje správně. Svazek III. mluví proti svazku I. mluvou příliš srozumitelnou. Ať se čtenář sám do knihy aspoň podívá.

Čteme například:

„Skutečné bohatství společnosti... není tedy závislé na trvání nadpráce, nýbrž na její výrobnosti a na bohatších nebo chudších podmínkách, v nichž se výroba děje.“^[26]

Jinde čteme, že kapitalista prodává zboží se ziskem, byť je prodával pod hodnotou, jen nesmí cena klesnout pod výrobní náklad.^[27]

Marx v III. svazku vůbec uznává rozhodující vliv poptávky.^[28]

Marx později také o kapitalistech mluví jinak – věcněji: „... na větší nebo menší chytrosti a pracovitosti (tedy nejen na chytrosti!) kapitalisty závisí, zda a pokud kupuje nebo prodává nad výrobní cenou nebo pod ní, osvojuje-li si tedy v procesu cirkulačním větší nebo menší podíl na celkové nadhodnotě.“^[29]

To jsou arci jen výroky jednotlivé – ale ukazují ke změně v nazírání celkovém. Viděli jsme, jak Marx v III. svazku modifikoval svou starší definici materialismu historického^[30] – celý III. svazek dělá i svým tónem jiný dojem než svazek I. Svazek I. není tak zralý. Po mém soudu je I. svazek, mimo některé partie historické, mnohem slabší než III.; III. svazek se mi zdá být v každém ohledu přes svou nehotovost zajímavější a poučnější.^[31] Mně, přiznávám se, imponuje na I. svazku více než obsah – jednostrannost, s jakou Marx provádí svou teorii očividně falešnou.

Z národních hospodářů učinil Sombart v uvedeném článku zajímavý pokus, prokázat shodu svazku I. a III. Marxova teorie hodnotní, praví Sombart, ani nežádá, aby se hodnota v statcích kapitalisticky vyrobených zjevovala, naopak je právě charakteristikou výroby kapitalistické, že se statky pravidlem za svou hodnotu nevyměňují. Hodnota Marxova není průměrnou cenou, není bodem, kolem něhož cena tržní gravituje; hodnota nespravuje výpočtů kapitalistových, nehraje roli při rozdělování výroby; ani kupec, ani kupující se jí neřídí. Není vůbec (podle slova Gerlachova) „podmínkou hospodářské činnosti“. Marxova hodnota je pomůckou pro národohospodářskou teorii k objasnění hospodářských jevů („není faktem empirickým, nýbrž myšlenkovým, logickým“), je přírodním zákonem ve smyslu Marxově.^[32] Koneckonců je Sombartovi Marxova teorie hodnotní pouze „principem regulačním“ à la Kant.

Sombart nám sděluje, jak jeho výklad přijal Engels; že prý tak přibližně (so ungefähr) věc správně postihl, ale že by on (Engels) nechtěl podepsat všechno, co Sombart do nauk Marxových vložil (hineinübersetzte).^[33]

Jistě je pokus Sombartův pozoruhodný, ale nemohu s ním souhlasit.

Srovnání Marxovy teorie hodnotní s Kantovými principy regulačními hodí se málo: Kantovy principy transcendentální platí pro věci *ex thesi* zkušenosti nepřístupné; Marx nám dává zákony skutečného hospodářského procesu, nám dostupného, který pojímá jako proces přírodní. Rozumí se samo sebou, že ty zákony jsou zákony logické (jak Sombart zdůrazňuje), to jest generalizace, ale mají přírodní proces vyložit. Marx chce podat pro výklad hospodářství to, co například Newton učinil svým gravitačním zákonem pro výklad pohybu těles nebeských a těles vůbec. Teorie hodnotní platí obecně (pro dobu kapitalistickou), ale pro konkrétní zvláštní procesy ekonomické může se obecný zákon přihlédnutím k příčinám sekundárním modifikovat (Marx modifikuje právě v III. svazku svou obecnou formuli historického materialismu uznáním národnosti a jiných sil sociálně historických); ale přese všechny odchylky musí se obecný zákon osvědčovat ve faktech, které má vykládat. Marx a Engels mluví o zákonech hospodářského procesu a o vědeckém výkladu pořád tak pozitivisticky, že věc jinak pojímána být nemůže.

Marxův a Engelsův způsob vyjadřování nezanechává o tom pochyb. Marx například praví, že zisk a renta (*Grundrente*) jsou „zvláštní formy“... kategorie nadhodnoty. A podobně praví Engels: Marxova nadhodnota je „obecnou formou“..., která se rozpolcuje podle docela zvláštních zákonů, teprve Marxem odkrytých, ve zvláštní, změněné formy profitu a renty (*Bodenrente*). „Tyto zákony se rozvíjejí v knize III., kde se teprve ukáže, kolik je třeba prostředních členů, aby se přišlo od pochopení nadhodnoty vůbec k pochopení *její přeměny* v *zisk a rentu* (*Grundrente*), tedy k pochopení zákonů *rozdělení nadhodnoty* uprostřed třídy kapitalistické.“^[34]

Toto místo nepřipouští pochybnosti: nadhodnota se *přeměňuje* v profit a rentu – to nemůže znamenat nic jiného, než co to slovně znamená: speciální zákony zisku a renty odvozují se ze zákona obecného, to jest zákon nadhodnoty musí vysvětlovat ustálení zisku (= speciálních nadhodnot).^[35]

Odpadá tedy pokus Sombartův a stejně každý jiný pokus, dělající z Marxovy nadhodnoty druh konstitučního krále hospodářského bez faktické moci.

Odpadá také názor Konrada Schmidta, že Marxova teorie hodnotní je pouhá hypotéza.^[36] Ostatně, kdyby jí byla, musila by podle pravidel logiky hypotézy, jako zákon

obecnější, vykládat zákony speciálnější. Nemusím ani připomínat, že Marx svou teorii hodnotní přednáší docela jinak, než se přednáší hypotéza.

Bernstein hledá pro vysvětlení neshody mezi učením starším a novějším, kterou, jak jsme viděli, beze všeho připouští, vysvětlení jiné.^[37]

Marx prý ustanovil v I. svazku bezprostřední platnost hodnotního zákona pouze pro počátky (Vorstufe) moderního hospodaření kapitalistického za výroby a směny mnohem jednodušší, a tedy průhlednější; ve svazku III. vidíme, že v kapitalistické společnosti vyvinuté vyměňuje se zboží nikoli za svou hodnotu, nýbrž za své náklady výrobní, a že se tedy určuje směna statků konkurencí kapitálů přímo, zákonem hodnotním jen nepřímo.

Před Bernsteinem napsal Engels ještě na sklonku svého života článek, jímž chtěl věc urovnat.^[38] Odpovídá hlavně na pochybnosti Sombartovy a Schmidtovy; avšak nedovedl povědět vlastně nic víc, než že zákon hodnotní platí obecně, „pokud ekonomické zákony vůbec platí“, pro starší dobu jednoduché výroby zboží od počátku obchodu směnného až do století XV. Engels odhaduje trvání této doby dokonce chronologicky: zákon hodnotní vládl prý v období 5000 až 7000 let.

Avšak, ptá se právem francouzský socialistický spisovatel George Sorel, co znamená Marxův zákon hodnotní nyní?^[39]

Hned první stránky *Kapitálu* vyvracejí pokus Engelsův; pojem hodnoty ustanovuje se právě pro směnu zboží v době kapitalistické – najednou má platit pro dobu starší a hlavně pro ni.^[40] Engels také zapomněl, že Marx chtěl dát (v I. svazku) výklady jen speciální, a právě pro dobu kapitalistickou.^[41]

Ba ano: jakou platnost má Marxův zákon hodnotní dnes pro výrobu kapitalistickou a její konkurenci? Na to v článku Engelsově odpovědi není. Engels podává tam stručné dějiny hospodaření, aby objasnil vliv konkurence, vyrovnávající od samého počátku směny zisk mezi konkurenty; avšak o to právě běží, že tu rozhoduje konkurence, a nikoli zákon hodnotní, respektive nadhodnotní! Engels dále nevidí, že celý jeho výklad je novým popřením I. svazku; tam se líčí vznik kapitalismu podle zákona negace negace jako protiva hospodářské soustavy středověké a starší, Engels však pojímá tam vývoj tak moderně evolucionisticky, že nám líčí nivelizaci jednotlivých zisků jako přímý výhonek komunistických (?) společností obchodních, které zase jsou výhonkem ještě staršího společného vlastnictví a prakomunismu vůbec! Právě při tomto evolucionistickém výkladu musel by zákon hodnotní platit také později –

konkurence není pro dobu kapitalismu nic nového: platí-li zákon hodnotní pro dobu dřívější, musí platit také později v rozličných epochách, třebaže způsobem modifikovaným.^[42]

73. Do které míry si byl tohoto rozporu vědom Marx sám?

Engels se mohl pro svůj kvazi výklad dovolávat Marxe.^[43] Také Marx naznačuje, že výměna zboží za jeho hodnotu vyžaduje nižšího hospodářského stupně než výroba kapitalistická. Engels tuto myšlenku dále rozvedl.

Dejme tomu, že podle Marxovy teorie hodnotní prodávající a kupující v době starší přesně věděli, kolik každý pracoval, a že tedy své zboží oceňovali podle vykonané práce; pravím dejme tomu: proč tedy pozdějším vývojem k peněžnímu hospodářství a obchodováním lidé ztratili vědomí, že hodnotu zboží stanoví práce?^[44] Proč se dnes zboží neprodává pouze jako zboží, nýbrž jako produkt kapitálový, proč zisk, to jest nadhodnota, ustanovuje se konkurencí, a nikoli přímým vykořisťováním neplacené nadpráce?

Je konkurence činitelem jen modifikujícím, a do které míry? Anebo je konkurence činitelem konstituujícím, hodnototvorným? Vždyť právě to zaráží, že Marx na tuto kritickou otázku neodpovídá.

A ovšem ani Marx, ani Engels pojem konkurence přesněji neanalyzovali.^[45]

Na každý způsob by se musel udělat pokus, jednotlivé konstituující elementy hodnoty přesněji změřit, nebo aspoň odhadnout. Marxova teorie hodnotní, a tedy také nadhodnotní, nezáleží jen v tom, že práce je pramenem hodnoty, ale v tom, že tím pramenem je práce přesně měřitelná – proto je tím nápadnější, že Marx tento stupeň přesněji nezměřil.

Proto je poměr I. a III. svazku *Kapitálu* tak záhadný. Záhadný tím, že Marx hodnotní teorie svazku I. neopustil výslovně, nýbrž jen fakticky. A je proto těžko říci, do jaké míry si byl Marx sám rozporu vědom. Věc je tím zapletenější, že se příležitostně vliv konkurence na ustálení hodnoty uznává také ve svazku I.^[46]

Mimo to máme již v I. svazku důkaz, že Marx o záhadě věděl dobře. Uvedený příklad o tkalci a pekařovi je přece ze svazku I.; tam čteme, že rozpor je jen zdánlivý, a slibuje se výklad později. Výklad ten v III. svazku podán nebyl, ačkoli byla příležitost a důvod na slib I. svazku přímo navázat a slíbený výklad podat.^[47]

74. Sociologické a filozofické chyby marxismu mstí se v učení ekonomickém. Vlastní vědecký charakter Kapitálu: nehotovost a kolísání

Marx formuluje v *Kapitále* svůj materialismus, a speciálně svůj materialismus historický, ekonomicky; *Kapitál* nám ukazuje, co znamená ekonomický materialismus in concreto, v hospodářské praxi: s výsledkem, ke kterému jsme dospěli v předcházejících úvahách sociologických a filozofických, setkáváme se tu znova ve formě hospodářské.

Historický materialismus vidí poslední historickou ženoucí sílu v boji třídním, reálnou bází vši organizace společenské jsou mu poměry výrobní. Kapitál líčí hospodářskou povahu tříd a jejich boj o hospodářskou emancipaci. Vidíme na jedné straně kapitalisty, na druhé dělníky, proletáře; slyšíme, jak lakota a panovačnost kapitalisty stává se hybnou silou hospodářského vývoje. Dějiny hospodaření, a tím celého vývoje vůbec, jsou dějinami vykořisťování velké většiny společnosti nepatrnou menšinou. Toto vykořisťování se děje tím, že dělník je nucen k nadpráci, která ho utlačuje, a vůbec k práci. Tento nátlak vychází od kapitalisty nepracujícího (od kupce a podobně). Nedělník vykořisťuje dělníka. Nadpráce – nadhodnota je vykořisťování.

Ale toto tak příkré odlučování vykořisťující nepráce a vykořisťované práce a nadpráce naprosto nemůže být v souhlase se skutečností – odsud neustálé kolísání v *Kapitále*: líčení a kritika vykořisťování střídá se s pozitivní teorií hospodaření. Hned se nám líčí proudhonská krádež, hned zase práce – jenže se čtenář nedoví, kde přestává krádež a kde se začíná práce.

Marx pokládá ekonomiku za vědu obzvláště historickou, chce svým *Kapitálem* odhalit zákon ekonomického pohybu moderní společnosti; v Marxově ekonomice se jeví historismus de facto jako neklid, neurčitost a stálé kolísání. Renanův diletantismus přeložený do ekonomiky. Není snad ani jedné vážnější věty v *Kapitále*, ke které by se nenašla pravá protiva, nebo aspoň výrok zase modifikující. Mně se aspoň zdá, že v *Kapitále* a jeho jednotlivých svazcích nezaráží ani tak nesprávnost, jako spíše neurčitost a nehotovost učení.

Doklad k tomu vidíme právě v rozporu svazku I. a III. Ovšem je tento rozpor podmíněn neurčitostí a nejasností o sociálně historických ženoucích silách. Zdůraznili jsme, že si Marx a Engels nebyli jasni o svém poměru k darwinismu; nenacházíme poučení o poměru boje masy k boji jednotlivce, boje masy ke konkurenci. Tak vidíme v rozporu mezi I. a III. svazkem rozpor mezi naukou Marxovou (boj třídní) a mezi naukou Darwinovou a Hegelovou (boj jednotlivce o bytí).

Všecko, co jsme kárali na Marxových filozofických a sociologických základech, najdeme také v jeho naukách ekonomických – jeho extrémní, naturalistický a materialistický objektivismus, jeho přehnaný pozitivismus, rozpor amoralismu a moralismu – zkrátka všecko.

75. Práce sama hodnoty netvoří. Bez kategorie užitku nedá se pojem hodnoty stanovit. Co tvoří hodnotu práce samé? Práce a pracovní síla

Že práce sama hodnoty neurčuje, můžeme vyčíst z III. svazku *Kapitálu*; v tom ovšem tkví ta zvláštní neurčitost, že Marx věc nevyslovil jasně a určitě.

Marxova původní teorie se nedá držet.

Proč se například kupuje a prodává panenská půda? A nemůže člověk prodat své svědomí a svou čest? Marx na to pamatuje, ale odpovídá k otázce druhé, že prý nějaká věc může mít cenu formální, imaginární, ale nemá hodnoty.^[48]

Podle Marxe jsou peníze měřítkem hodnoty (Werthmass), jsou „peněžní formou zboží“^[49], peníze (pro Marxe v podstatě = zlato^[50], tedy nikoli jak u Lassalla měřítko pouze konvenční) samy mají svou hodnotu a jen tím jsou penězi „jako měřítko hodnoty nutnou formou imanentního měřítka hodnoty zboží, doby pracovní“. Jak tedy lze měřit svědomí nebo půdu ještě panenskou, v níž práce není, penězi, jestliže se měřit dá jen to, v čem práce, jakožto tertium comparationis, je obsažena? Pšenice a železo se měří prací – čím se tedy měří svědomí, když zaň lze dostat totéž jako za pšenici a železo?

Marxova teorie hodnotní se skutečně vyvrací příklady tak jednoduchými. „Cena formální, imaginární“ jsou právě ze stanoviska Marxa jen slova, protože – a tomu je III. svazek *Kapitálu* jediným velikým důkazem – mezi cenou a hodnotou přesného rozdílu nečiní.^[51]

Marx by mohl říci: Panenská půda, vodopád nemají hodnoty, jejich cena je toliko reflexem „surplus profitu“ kapitalisticky vypočteného (surplus profit – oč tržní hodnota zboží převyšuje jeho výrobní hodnotu individuální)^[52] – totéž platí podle okolností také o zboží, o každém tovaru. Hodnota zboží vůbec je vlastně hodnotou budoucnosti, také podle III. svazku Marxa *Kapitálu*.

Marxovo učení, že pouze práce tvoří hodnotu, je očividně nesprávné.

Práce sama o sobě přeměňuje přírodniny a věci vůbec; ale je otázka docela jiná, zdali bude ta přeměna někým a kdy uznána jako užitečná a vhodná, bude-li se komu líbit. To jest: hodnota vzniká teprve tímto uznávajícím úsudkem, ať už se úsudek pronese výslovně, nebo nevýslovně, pouhým užíváním.

Ve své jednostrannosti (že práce je z velmi důležitých podmínek hodnoty, nepopírá nikdo) Marx má například obtíž vyložit tak jednoduchý fakt, že hodnota se může ztratit, že může přestat; bez kategorie užitku a uznávajícího úsudku se při stanovení hodnoty obejít nelze.

Marx, pravda, na užitek myslí také; ale k ustanovení pojmu hodnoty ho neužívá. Sám například praví: „... žádná věc nemůže být hodnotou, není-li užitečná (Gebrauchsgegenstand). Je-li bez užitku, je také práce v ní obsažená bez užitku (nutzlos), nepočítá se jako práce, a netvoří tedy žádné hodnoty“.^[53] Máme tedy lišit práci dvojí, práci, která hodnotu vytváří, a práci, která hodnotu nevytváří? Kdy vím, že práce vytváří hodnotu? I u práce běží tedy o užitečnost, a ta se ustanovuje – čím? A nemá tedy práce sama – hodnoty?

Tu jsme právě v osudném kruhu. Marx mu hledí uniknout tím, že práci odlišuje od pracovní síly: práce hodnoty nemá, hodnotu má jen pracovní síla (Arbeitskraft).^[54]

Marx se snažil tímto rozlišováním uniknout starším námitkám. Ale lišit práci od pracovní síly nemá smyslu: copak je práce, pracování, bez síly (pracovní)? Nic.^[55]

K jakým důsledkům vede Marxe teorie, že hodnota pochází z práce, vidíme potom z tvrzení, že tkadlec anglický a čínský, pracují-li denně se stejnou intenzitou, vytvářejí hodnoty stejné – třebaže Angličan pracuje na umělém stroji, Číňan na obyčejném stavu.^[56]

Je patrné: Marx přičítá lidské práci a věcem hodnotu absolutní; Marx neuznává zároveň rozdílů v práci, leda kvantitativních (délku pracovní doby a intenzitu práce). Materialistický absolutismus překonal Comtův relativismus; ale právě u pojmu hodnoty, jestliže vůbec kde, je relativismus oprávněn.

76. Materialistický objektivismus Marxovy teorie hodnotní. Marx proti elementu užitku, ježto ukazuje na motivy. Poptávka neslučitelná s ekonomickým materialismem. Psychofyzické posouzení práce

Když jsme poznali Marxův materialistický a pozitivistický objektivismus, nebudeme se divit, že se vyhybá kategorii užitku a soudům hodnotním. Užitečnost jako kategorie ekonomická je subjektivní a etická; užitečné je to, co slouží našim potřebám, čeho si přejeme a co chceme, oč

usilujeme ať už docela vědomě a jasně, nebo méně vědomě; kategorie užitečnosti nás vede k vůli a k motivům hospodařícího a koneckonců k člověku celému. I v hospodaření se projevuje člověk celý.

Tohoto prvku subjektivního a etického Marx ovšem ve své ekonomice upotřebit nemohl. Jemu jsou motivy individuálního jednání, a tedy také jednání hospodářského, pouhé iluze, a proto jim na hospodaření vlivu nepřičítá. Ovšem na straně druhé, jak víme, Marx podřizuje práci jistým účelům; ale to je zvláštní u Marxe, že často vedle názoru nesprávného podává názor lepší, a přece se drží nesprávného.

Proto také vidíme, jaké obtíže má Marx s poptávkou. Jednou ji Marx uznává (hlavně v III. svazku *Kapitálu*), ale jinde ji zase neuznává. Plným uznáním poptávky přichází k platnosti motiv hospodaření; to však odporuje materialistickému objektivismu.

Marx věnuje všecku svou pozornost výrobě a jen výrobě; člověk má z *Kapitálu* dojem, že celý svět je jedna fabrika, v níž se ve dne v noci horem pádem jen produkuje a produkuje – Proč? K čemu? Pro koho? Po tom se v Marxově světotovárně neptají, neboť taková všetečnost vyrušuje imanentní zákony kapitalistické výroby. Ne konzumenti, ale jen producenti rozhodují ve světě Marxově – jako by sami nebyli také konzumenty.

Marxova teorie hodnotní je krajně objektivistická; proto Marx hledá a vidí ve zboží práci jako objektivní měřítko hodnotní. Ona sice i práce, když hloub analyzujeme, vede k prvkům velmi subjektivním – ale Marx, jak hned uvidíme, práci tak přesně neanalyzuje, jemu stačí viditelný pohyb, stroj mrtvý i živý. I zdá se mu pak, že ve zboží je práce, jak praví, přímo zmaterializována.

Ve svém jednostranném objektivismu nepostřehuje, že lidé nepotřebovali pro směnu měřítka práce tak, jak si Marx věc čistě počtářsky představuje. Ostatně bylo a je také měření práce čistě subjektivní. Ale směna má a měla vždycky své důvody. Ty důvody byly ovšem v subjektu, ne v objektu – Adam a jeho soused měli nejen různé statky, ale také různé potřeby, a proto si vyměňovali své železo a pšenici. Pravda – k tomu potřebovali měřítko; ale jistě se o to měřítko nestarali dříve, až když vyměňovat chtěli nebo museli.

Co Marx praví o fetišismu zboží, to platí o jeho fetišismu práce.

Marx, veden svým předsudkem materialistickým, vidí v práci přímo něco hmotného, nebo aspoň něco tak objektivního, že v ní nalézá, jak si myslí, měřítko hodnoty přímo matematické.

Ale to je klam. I v práci je prvek subjektivní: energie a její intenzita, nakonec tedy zase – vůle, a když vůle, tedy také motivy. Marx, jak řečeno, drží se jen stránky viditelné; stránky neviditelné, subjektivní, čistě psychické nevidí. Marx se stará jen o mechaniku práce. V nejlepším případě posuzuje práci jen psychofyzicky. V jeho době se pokoušel také Herbart měřit psychické jevy matematicky. Ovšem historie psychofyziky, počínajíc od Webra a od Lotzovy psychologie medicínské až k Fechnerovi a k Wundtovi nebo k Ziehenovi, poučuje nás, že jsme teprve v začátcích měření psychických činností a že mimo některé počitky činnosti složitější ještě měřit nemůžeme. Pracovní síla a její trvání nedá se měřit tak exaktně, jak se Marx domnívá.

V své snaze po pozitivnosti a pozitivistické přesnosti pojímá Marx intenzitu jen kvantitativně, nevěda, že je to při nejmenším předčasné, de facto nesprávné. Intenzita (dobře řekl to už Gauss proti Herbartovi) a její vzrůst je něco jiného než pouhá adice nebo subtrakce; jinými slovy: nemáme žádného přesného měřítka pro intenzitu práce, a proto i Marxova všechna ustanovení o práci jsou jen zdánlivě matematicky přesná, de facto jsou to jen přibližné odhady. Marxova záliba pro algebraicky vypadající formule je právě jen záliba, více nic – o nějakém užití matematiky v ekonomice Marxově nemůže být řeči. A právě Marxovy formule ukazují ještě nápadněji, že se v *Kapitálu* práce neměří, nýbrž že se jen odhaduje, jako ve všech ostatních soustavách uznávajících práci za jeden z hlavních prvků hodnotných. Vědeckost marxismu Marxovou teorií hodnotní nijak nezískala.

Ani pro historické hledisko a výklad se touto teorií nic nezískává. Primitivní a vůbec předkapitalističtí lidé měřili svou pracovní sílu právě tak nepřesně a jen přibližně, jako nepřesně a jen přibližně měřili a odhadovali své potřeby. Přesné měření pracovní síly a pracovních výkonů děje se teprve v době novější: Naproti tomu má směna a celé hospodářství v době nejstarší charakter velmi nehospodářský, to jest naprosto není založen na počítání a měření. Teprve moderní člověk začíná měřit – Marx přenáší tuto stránku moderního hospodářství na dobu starší, a vidí tedy v hodnotě jen měřitelnou práci.^[57]

Z nástupců Smithových mnozí na etiku úplně zapomínali, jako by se mohl ekonomikou vykládat člověk celý a společenský život celý; jiní pojímali Smithovo metodologické rozdělení těchto obou věd tak, jako by člověk byl ve skutečnosti rozpolcen na bytost čistě hospodářskou, egoistickou, a na bytost čistě etickou, altruistickou. V přírodě, v přirozenosti lidské takového dualismu není. Egoismus a altruismus nejsou v nás odděleny tak, jak si to odděluje psychologická abstrakce; při tom nemluvíme ani o tom, je-li správné, stavět

egoismus a altruismus do takové dominující protivy, jak to dělal Smith a jak se to obvykle ještě děje. Po mém soudu je to docela nesprávné.

Marx ze svého materialistického a pozitivistického stanoviska odmítal ideologii a zvláště etiku, a utkvěl jen na ekonomice Smithově a Ricardově, jako vlastní vědě společenské.

77. Poměr etiky a ekonomiky. Egoismus a altruismus v životě hospodářském. Podstata a metoda ekonomiky

Jestliže pravím, že motivy hospodaření odkazují k motivům jednání vůbec, a tedy k etice, k člověku celému, neříkám tím, že ekonomika je nějakým přívěskem etiky. Stručně jsem se už vyslovil, ale teď chci svůj názor odůvodnit obšírněji:

V té příčině se držím učitele Marxova Adama Smitha. Smith správně oddělil ekonomiku od etiky a obě disciplíny odděleně přednášel a podle toho traktoval.

Ovšem Marx, ze svého stanoviska materialistického a pozitivistického, názory svého učitele mnohonásobně modifikoval.

Od Smitha by se byl Marx mohl a měl naučit, že k pochopení hospodářského člověka je potřebí psychologické analýzy. Marx neanalyzoval motivů hospodaření. Myslím, že Smith k té analýze přímo vybízí tím, že svou ekonomiku buduje na základě psychologickém a že vedle egoismu tu i tam přibírá i jiné mohutnosti vedoucí k hospodaření (například pud směnný). Ani Smith neredukuje hospodaření výhradně na egoismus, ponechává také motivům sympatie jakési uplatnění, třebaže slabé.^[58] Jistě nemůže hospodaření vyložit egoismus sám; při tom nehledíme k tomu, že na druhé straně není egoismus motiv jen hospodářský, vždyť mnozí etikové vykládají egoismem jednání lidské všecko. V té příčině se mi líbí novější pokus Adolpha Wagnera odkrývat vedle egoismu ostatní motivy hospodaření.^[59] A stejně je mi sympatická škola Mengrova v tom, že se obrátila k analýze psychologické.^[60] Bylo docela přirozené, že z tohoto základu filozofové pokročili k analýze ještě podrobnější a k prozkoumání motivů jednání vůbec a k stanovení poměru ekonomiky k etice.^[61]

Psychologická analýza má také úkol osvětlit historický vývoj hospodaření. Otázka, jak totiž člověk z původní nechuti k práci a zejména k práci pravidelné se dostal k práci, jak se vůbec stal bytostí nejen pracující, ale také pracovitou – tato otázka byla Marxem řešena málo. Lakota a panovačnost na jedné straně, bída a nouze na straně druhé jsou mu samozřejmou pákou vývoje. Náležitá analýza by ukázala, jak různým způsobem byl člověk veden k

pracovitosti; viděli bychom pak, jak například militarismus, jak náboženství vedly k pracovitosti a jak připravovaly moderní výrobu průmyslovou a kapitalistickou. Marxova historie hospodaření je po této stránce zcela nedostatečná.^[62]

U Marxe je hospodaření, a to hospodaření poměrně dokonalé, hotová událost – kde se vzalo, tu se vzalo. Marx se neptá, jak se vlastně vyvinulo a které síly k jeho vývoji napomáhaly přímo a nepřímo. Odkud a jak vznikly ty stále citované poměry výrobní? Všem jsou příčinou a matkou – odkudpak se vzaly samy? Z jakých prvků? Jak se člověk naučil práci cenit a měřit a kterou práci napřed, kterou později?

Také po stránce metodologické zavdala autorita Smithova příčinu k nedorozumění. Jeho hlavní spis není jen teoretickou ekonomikou, jsou v něm také části sociologie a pak partie různých sociálních disciplín (věda finanční, z části státověda, politika a pedagogika). To svedlo mnohé, i Marxe, k tomu, aby identifikovali ekonomiku se sociální vědou vůbec, třebaže se na druhé straně některými sociálními obory Smith zabýval v přednáškách jiných (z části nalezených). Dnes se musí ekonomika i věcně i metodicky omezovat přesněji než u Smitha na svůj předmět a zároveň musí vejít v správný poměr k vědám ostatním (zejména sociálním). Klasifikace a organizace věd a speciálně věd sociálních je proto tak velice důležitá.

Pokud běží o Marxe (a Engelse), o věci jsme už jednali. Víme, jak Marx dost pečlivě neodděluje obor sociálního od přírodního, vytkli jsme jeho upřílišený historismus, poznali jsme jeho názory o ekonomice a jejím poměru k filozofii a vědám ostatním.^[63] Pokud je toho třeba k posouzení *Kapitálu*, dodal bych tu ještě toto:

Mně je ekonomika disciplínou konkrétní. Musí se tedy zakládat na sociologii (abstraktní). Celý obor poznání ekonomického se rozpadá na ekonomiku všeobecnou a pak na disciplíny speciálnější (ekonomika státní = věda finanční, ekonomika agrární a tak dále).

Vedle sociologické teorie, abstraktní sociologie a konkrétních věd sociálních máme sociální praxi a vědu o ní: sociologii praktickou neboli politiku. Jednou částí této politiky je politika hospodářská.

Všecky vědy speciální potřebují základu filozofického. Také ekonomika. Teoreticky spojuje filozofie ekonomiku s celkem vědeckým – hospodaření se má chápat v souvislosti se vši kulturní činností. Prakticky pátrá filozofie po smyslu života, tedy také života jevícího se nejen v práci vědecké a vši práci duševní, nýbrž také v práci fyzické. Filozofie má vůbec ráz etický,

etika je životní moudrostí vůbec. Soudu etickému podléhá všechna činnost praktická a teoretická, také jednání a konání politické a hospodářské. Neříkám, že se etickými normami hospodářské jevy mají vykládat, nemyslím, že se pouhým kázáním lásky k bližnímu dá zorat pole a napéci chleba – ale tolik je jisto: všechno jednání, inclusive hospodářské, má být mravné, má-li jednání být mravné vůbec. Opakuji: to neznámá, že etika má ekonomice předpisovat; ne, etika jen žádá od všech lidí, tedy i od lidí vytvářejících hodnotu a pracujících, aby byli lidští a mravní. Podobně logika nepředpisuje fyzice a sociologii, ale fyzik a sociolog musejí pracovat logicky, ať už logiku (in abstracto, jako vědu) studovali, nebo ne.

Toho Marx a Engels při svém pozitivismu a materialismu nepochopili. Odsud jejich nepřirozená snaha, posuzovat všechno lidské jednání jen hospodářsky. Odsud pak ovšem nutné fiasko tohoto krajního materialismu, a proto jeho pozdější zmírnění.

Ale ovšem: Marx, jak jsem už vyložil, nehlasá jen amoralismus, nýbrž chtěj nechtěj také jeho protivu. Právě *Kapitál*, a zejména jeho svazek I., je svou teorií vykořisťovací stálou „denunciací“ společenské nespravedlnosti a horoucím apelem na právo a humanitu. Engels může takový apel pokládat za nevědecký a jen za pouhý symptom, náznak – Marxův *Kapitál* tento ultrapozitivismus vyvrací.^[64]

Z novějších marxistů Bernstein také v tom zlomil s tradicí, ostatně Marxem a Engelsem samými už nalomenou. Bernstein uznává, že v pojmu nadhodnoty a hodnoty vůbec je prvek etický, představa rovnosti a spravedlnosti.^[65]

Tím je nadobro odčiněno nesprávné učení Engelsovo, že mravní vědomí je jen symptomem, příznakem a signálem vývoje hospodářského.^[66] Bernstein zdůrazňuje, že se právě masa bez pohnutky mravní nepouští do žádné trvalé akce a že právě v straně socialistické nejčinnější jsou ti, kteří by toho, jak se říká, nejméně potřebovali.

Co se konečně týká metody, představuji si správný postup v ekonomice takto: Především by šlo o náležitý popis skutečného hospodaření a celé hospodářské organizace naší doby, o realistické konstatování fakt. Marx přes svůj pozitivismus není realista. Marx příliš všemu rozumí a všechno vykládá, jako francouzští a němečtí romanopisci rozumějí svým rekům v nejnemožnějších situacích – protože je konstruuje. Přál bych si ekonomického realistu à la Tolstoj, Dostojevskij – ti svým rekům (vlastně ani reků nemají!) často vůbec nerozumějí, a to proto, že je skutečně pozorují.

Podobně bych si přál co možná věrný obraz nynějšího hospodaření, toho, co se hospodářsky skutečně děje.

Fakta náležitě konstatovaná musejí se však vyložit. Rozumí se, že teoretik může dávat obojí – popis i výklad – najednou, respektive v jedné a téže práci; ale vědom si musí být toho, co je skutečný výklad a co jen konstatování hospodářských fakt, hospodářských dokumentů. Nemůže být ovšem konstatování bez teorie, jako naopak není teorie bez konstatování, bez empirie.^[67] Právě proto je teoretikům třeba jisté rezervy, řekl bych jakési filozofické diskrétnosti.

Marxovi by in specie nebylo škodilo, kdyby si z pozitivismu této diskrétnosti byl osvojil více. Ale jeho dogmatický materialismus ho zavádí, že stále, všude a všechno vykládá, to jest jen zdánlivě vykládá, de facto ze svého jednostranného stanoviska fakta znásilňuje a výklad fakt dedukuje, nikoli z fakt samých, ale ze svého materialismu.

V té příčině se jeví u Marxe pokrok v III. svazku *Kapitálu* naproti svazku I.; ve svazku I. ho vede jeho materialistický předpoklad přímo ke scholastice – III. svazek je pozitivnější, realističtější.^[68]

Řekl jsem konečně už dost o historismu a proti němu. Opakuju proto (nejen proti Marxovi), že ekonomika není vědou historickou o nic více než sociální vědy ostatní.^[69]

78. Marx o práci tělesné a duševní: Práce jednoduchá a složená. Ekonomický materialismus nestačí. Hodnota práce se měří časem. Marxova teorie mzdy je s tím v odporu

Marx nejenže neanalyzoval všech motivů hospodaření, on nerozebral ani pojmu práce přesněji.^[70]

Marx především nečiní přesnějšího rozdílu mezi prací fyzickou a duševní a přeje si, aby obě byly v hospodaření spojeny; jeho ideálem právě jest rozloučení obojí práce docela zrušit. „Jednotlivý člověk nemůže působit na přírodu bez činnosti svých vlastních svalů pod kontrolou svého vlastního mozku. Jako v přírodě patří hlava a ruka dohromady, tak proces pracovní sjednocuje práci hlavou a práci rukou. Později se rozlučují až k protivě nepřátelské.“^[71]

O této „rozluce duchových potencií procesu výrobního od práce ruční“ slyšíme, že se úplně vyvíjí kapitalismem ve velkovýrobě, založené na provozu strojovém.^[72] Marx má tuto rozluku

jako celý kapitalismus za neoprávněnou a oceňuje, jak lze u takového protivníka ideologie pochopit, kapitalistickou práci hlavou vůbec velmi nízko.

Držíme-li se v hospodářství nejprve práce hlavou, je Marxův nepříznivý názor o ní neoprávněný; jistě neoprávněné je jeho nízké hodnocení práce hlavou a zvláště názor, že kapitalista nepracuje. Stejně je přepjatý názor, že dělník pracuje jen mechanicky, strojově a že nemyslí. Dnes že se při práci méně myslí než dříve? Snad dokonce méně než v době, kdy ještě průmyslu nebylo? V těch uznaně stacionárních dobách primitivního zemědělství?^[73] Jen trochu přemýšlet a srovnávat, a nemůžeme Marxovi připustit, že se v hospodaření práce mozková stává stále méně potřebnou. Není to pravda – pravý opak je pravda. Dnes nejen finančník a velkoobchodník, ale i kupec menší, řemeslník a konečně i tovární dělník musí myslet mnohem více, než se myslívalo v jeho oboru dříve. Nutí ho k tomu konkurence stále tužší, nutí ho k tomu složitost a potřeba odborné dovednosti v celém moderním hospodaření. A právě ten charakter u Marxe náležitě nevyniká, Marx vidí jednostranně jen hotový výrobek a vykořisťující distribuci; ale moderní hospodaření je obzvláště charakterizováno zvýšenou energií podnikatelskou – podnikatelství dává našemu hospodářství svůj zvláštní ráz, a nikoli slepá, fatalistická výroba, jak ji líčí Marx.

Marx přepíná i neblahé působení strojů. Nemluvíme-li o zakrnění při tak zvané práci duševní, musíme ukázat nejen na to, že stroj ducha ubíjí, nýbrž i na příznivý vliv stroje. Dělník stroji musí rozumět, a zejména stroje komplikovanější a jemnější vyžadují dělnictvo inteligentní. Mimo to se stroje stále zdokonalují, a tím je také dělník duševně podněcován. Všecky stroje také nejsou tak zmechanizovány, jak tvrdí Marx. Moderní stroje působí nejen na dělníky; například železnice vychovávají jistě svým exaktním dodržováním času nejen svůj personál, nýbrž všechny cestující a obyvatelstvo vůbec, a toto vychování je, nota bene, hospodářsky užitečné.

Pravda je ovšem, že se práce rozděluje, a že tím je velká část dělnictva odkázána na práci mechanickou a jen mechanickou. Připouštím, že se o tom může a má přemýšlet, je-li to nutné a je-li to nutné do té míry, ale jistě je nesprávné tvrdit, že v době předkapitalistické nebylo mechanické práce vůbec, nebo aspoň ne v tom rozsahu (rozumí se relativně k počtu obyvatelstva a k vykonané práci).

Marx, aby kapitalistu předvedl jako nepracujícího vykořisťovatele, říká, že kapitalista vykořisťuje vědu: nestojí prý ho nic, cizí věda se prý v kapitál vtěluje stejně jako cizí práce.^[74] Není pochybnosti, že takové vykořisťování se děje. Dejme tomu, že by se dalo v tom

rozsahu, jak určuje Marx; nebyl by to důkaz, že kapitalismus potřebuje – vědy, ideologie? Vždyť na tom nesejde, vymyslí-li něco továrník sám, nebo například Liebig, o němž Marx kdesi vypravuje, že shledal v chemických továrnách anglických nevědomost, až mu vlasy vstávaly. Liebig by byl tuto nevědomost našel nejen v tehdejších továrnách; dnes by však už sotva našel takovou nevědomost; ostatně není úkolem továrníků být profesory, nýbrž podnikateli, a právě Liebig svým velkým vlivem na průmysl a zemědělství je živým dokladem, jak moderní kapitalismus vědu nejen vykořisťuje, ale také podporuje.

To ostatně doznal také Marx sám. Aspoň v III. svazku *Kapitálu* a v posledním vydání svazku I. uznává se práce řídící a podnikající už více za práci produktivní, třebaže daleko ne dost.^[75] A stejně, jak víme, modifikoval Marx v III. svazku svou původní definici materialismu historického a připouštěl vzájemné působení mezi výrobou a ideologií – moderní technika není tak zmechanizována, jak by Marx rád tvrdil.

Materialismus překážel Marxovi, aby duševní práci vůbec ocenil. Jeho antipatie proti ideologii scholastické a neplodné je jistě oprávněna; ale na druhé straně neposloužil svým stejně přepjatým materialismem správnému poznání práce. Říci, že „síla pracovní je především přírodní látkou přeměněnou v organismus lidský“, zní hodně materialisticky, ale správné to proto není.^[76]

Při duševní práci se obvykle myslívá na zaměstnání tříd tak zvaných inteligentních. Srovnává se pak činnost advokáta, profesora a tak dále s prací dělníka nebo rolníka, a oba druhy činnosti se pokládají za tak různé, jak různé a oddělené jsou sociální třídy. To je nesprávné.

Veliká část práce tak zvané duševní nikterak není vyšší a cennější než práce dělníka. Mnohé práce (lépe: zaměstnání) inteligentní jsou mechanické, šablonovité („byrokratismus“) a nevyžadují žádného skutečného myšlení, alespoň ne více, než musí myslit obyčejný dělník. Vezměme k tomu, že se inteligent naučil svému řemeslu vychováním a vyškolením tak jako řemeslník svému, a nemáme proto mezi prací dělníka a průměrného inteligenta rozdílů značnějšího; to jest, co se týká její hodnoty, užitečnosti a skutečného duševního napjetí: inteligent, protože snad více ví než dělník, nemyslí intenzivněji a lépe.

Prostá dělnice nebo řemeslnice – ostatně i žena profesora nebo úředníka –, která při svých skrovných prostředcích vede domácnost a při tom slušně odchová pět krků, myslí mnohem více a intenzivněji než člověk, jenž dvacet let proseděl ve škole a nakupil si stoh všelijakých vysvědčení. Rozdíl mezi obyčejným inteligentem a dělníkem je zpravidla jen v tom, že jejich

vyučení je nestejně nákladné, a že tedy jejich plat, respektive jejich mzda je nestejná. Je-li třeba, aby tolik úředníků studovalo skoro dvacet let, to je ovšem otázka jiná.

Od obyčejné práce duševní musíme lišit práci vyšší, práci, řeknu, tvůrčí. Ve vědě, ve filozofii, v umění, v politice, v technice – všude. Všude se liší skutečný myslitel a umělec od „nádeníka“. Tyto kategorie nejsou posud přesně ohraničeny, ale jsou a mají význam veliký.

A ovšem i zde jsou stupně – vedle Newtonů, Humů, Franklinů, Napoleonů potřebuje společnost i duchů a pracovníků řádu druhého, třetího.

Marx a Engels mají příliš hrubou psychologii, aby správně pochopili podstatu práce duševní a aby náležitě ocenili její rozličné stupně a kvality. „Jsem ochoten počítat pracovní den sochaře za dvacet dní nádeníka“ – stačí takové hrubé odhadnutí? O jakého sochaře tu jde? Umělec nebo myslitel (třeba sám Marx) nemá pokoje od své ideje celé dny a noci, celý život, a za to ho máme, například za *Kapitál*, honorovat podle této taxy? To je očividně tak nemožné a nesprávné, že se o věci nedá ani mluvit.

„Dobré slovo je také čin,“ právem řekl Turgeněv a Victor Hugo stejně správně ukazuje na veliký význam idejí třeba nejasných, ale, jak se říkává, vysokých – „ideologie“. „They also serve, who only stand and wait,“^[77] praví Milton.

Užitečnost člověka pro společnost nevyčerpává se nadto jen prací rozumovou; také cit a vůle „pracují“. Marx sám by musel uznat, že podstata člověka tkví více v citu a ve vůli než v rozumovosti – jak tu budeme postupovat a měřit podle psychologie Marxovy?

Marx a Engels posuzují práci příliš jednostranně podle okamžitého prospěchu. Proto je jim jen fyzická práce prací „skutečnou“, a proto vytýkají tak důrazně, že je „přímo produktivní“.^[78] Práce duševní velmi často ovšem není užitečná hned – ale má se proto teoretizování zakázat? V tom případě by nebyl vynalezen ani jeden stroj. Jen po mnoha a mnoha pokusech, teoretických i praktických, po mnoha pokusech „neužitečných“ děje se pokrok. Myšlenky ve skutečnosti nevyskakují z hlavy v plné zbroji – to se stalo jen v mytologii a k tomu ještě jen jednou. A neužívá doba pozdější teoretických vymožeností, prakticky nevyužitých, dob dřívějších a často velmi odlehlých?

Těmito několika málo poznámkami má být ostatně jen podepřen názor, že Marxovo rozlišování všeliké práce jen podle kvantity – je nesprávné. Práce není jen buď „jednoduchá“,

nebo „složitá“, nýbrž jsou také rozličné kvality práce. To platí také pro mnohá zaměstnání hospodářská. Často je práce fyzická a duševní spojena.^[79]

Práci můžeme měřit časem, jejím trváním, ale toto určení je velmi nepřesné. V praxi se tím spokojujeme, a to především také z toho důvodu, že ještě přesné míry nemáme; na každý způsob je odhadování jen přibližné a právě kvantitativní, kvále práce a její hodnota vůbec není pojem mechanický, nýbrž psychologický a historický, který si vytváříme v souvislosti s celým hodnocením života a kultury.

Ostatně by se mohl právě Marx vzdát odměřování práce jejím trváním, je-li pravda, že se mzda vyměřuje dělníku ne podle trvání práce, nýbrž podle toho, čeho nutně potřebuje pro své živobytí.

79. Pojem práce „společenské“. Fetišismus práce

V redukci veškeré práce lidské na jednoduchou práci svalovou (fyzickou) poznáváme opět Marxův materialistický primitivismus.

Tím, že Marx neuznával kvantitativních růzností práce, mohl tím snáze dospět k svému pojmu práce společenské. Marx si totiž představuje veškerou práci společnosti jako celek a z tohoto celku se pak rozděluje na individuum ona pracovní síla „abstraktně lidská“, „průměrně nutná“ nebo „společensky nutná“.

V stejném smyslu mluví Marx o společensky nezbytném čase, o společensky průměrné zručnosti a „intenzitě“ práce. Podobně rozlišuje kapitál individuální a společenský. Tak čteme také o „nadhodnotě celkové“ („Gesamtmehrwert“), o společenské hodnotě užité a podobně.

Statistikové si už dávno určují rozličné průměrné veličiny a v učebnicích statistiky můžeme najít potřebné poučení o ceně takových kvantitativních průměrů. Snad i bez toho poučení každý pochopí, že takové průměry jsou tím neurčitější, čím jsou obecnější, to jest, čím rozsáhlejší obor se pozoruje, respektive propočítává, čím méně se specializuje. Ten Bavorák v anekdotě, zlobící se, že se mu nedostává piva, kolik ho statistický průměr na osobu určuje, docela dobře ukazuje, do které míry se takovým statistickým průměrům smí věřit.

Také Marx pojímá takový průměr jen kvantitativně bez zřetele k rozdílu práce kvalitativním. Proti tomu by se koneckonců nedalo mnoho namítat. Avšak Marx nemyslí, jak vidíme už z terminologie, jenom na statistický průměr, nýbrž vidí před sebou jeden veliký

celek práce. Pojímá společnost jako organismus a má vědomí za společenské, pojmá právě také všechny pracující jako jednu velikou bytost. Marx nebyl přese všecek materialismus s to, aby se vymanil z Hegelova panteismu, a odsud také jeho antropomorfický veledělník.^[80] Tento Marxův sociologický fetišismus jeví se všude v *Kapitále*. Tak je mu kapitál sám „živoucí obludou“, která začíná pracovat, jako by měla lásku v těle!^[81] Kapitalistu nazývá „zosobněným kapitálem“^[82] a podobně.

Ovšem: z Marxova stanoviska absolutního komunismu a nevážení individua je toto nazírání důsledné. Uslyšíme ještě (v § 94), jak Marx pojmu „společenské“ práce používá jako argumentu pro hospodářský komunismus.

80. Dělbba práce. Marxův ideál „absolutní disponibility“. Materialismus a primitivismus je neschopen správně pochopit problém dělby a organizace práce

Při tomto kolektivistickém nazírání na práci Marx pochopitelným způsobem není přítelem dělby práce; ve společnosti komunistické dělby práce nebude.

Marx liší dvojí dělbu práce, dělbu společenskou a manufakturní (v dílně).^[83]

Společenská dělba práce je dvojí. V rodině a v kmenu (vyvinuté rodině) dělí se práce docela přirozeně na základě fyziologickém podle pohlaví a věku; rozšířením obce a vzrůstem obyvatelstva, hlavně však podmaňováním cizích kmenů „rozšiřuje se materiál“ dělby práce (vzniká otroctví). Zároveň vzniká sousedskými styky rodiny s rodinou, od kmene ke kmeni, od obce k obci směna výrobků (vzniká tedy zboží už na tomto primitivním stupni!), neboť příroda poskytuje různým obcím různé prostředky výrobní a různou potravu, dělba práce je na tomto stupni podmíněna přírodou.

Společenská dělba práce je ve všech dobách; zato dělba manufakturní vyvíjí se, jak už jméno naznačuje, v manufaktuře a je svou podstatou kapitalistická, a to jen kapitalistická. Ačkoli oba druhy dělby práce mají mnoho analogií a spolu souvisí, liší se přece nejen stupňovitě, nýbrž i podstatou. Společenská dělba práce je „zprostředkována“ koupí a prodejem zboží, vyrobeného různým odvětvím práce; v manufaktuře je souvislost dělby práce „zprostředkována“ prodejem různých pracovních sil témuž kapitalistovi, jenž jich kombinací upotřebuje. Společenská dělba práce předpokládá rozptýlení výrobních prostředků mezi mnohé výrobce zboží na sobě navzájem nezávislé, dělba manufakturní předpokládá koncentraci v rukou jedněch, v rukou kapitalisty. V dělbě práce společenské jsou jednotlivci

nezávislí, nepodčinění autoritě jiné než konkurenci – v manufaktuře je kapitalista absolutní autoritou výrobců, kteří představují jen členy celkového mechanismu, patřícího kapitalistovi.

Dělba práce společenské žene v kapitalistickém způsobu výroby k anarchii, manufakturní dělba práce k despocii, a tato anarchie a despotie se podmiňují navzájem; v rozdělení výrobců a jejich výrobních prostředků panuje náhoda a libovůle. Naproti tomu ukazují nám dřívější formy společenské (praobce se společným majetkem jako v Indii – také zákony cechovní) se svou přírodní dělbu práce organizaci společenské práce plánovou a autoritativní (autoritätsmäßig), dělba práce v dílně není vůbec nebo je jen sporadická a náhodná. Kapitalismus dělbu práce manufakturní zavedl, ale také ji zničil, a to právě těmi svými stroji, které ji způsobily. (Negace negace.)

Dělba práce je totiž dělbou člověka – člověk zmrzačí se na specialistu, a to netoliko dělník, ale i kapitalista. Na druhé straně způsobuje kapitalismus svými neustálými technickými přeměnami obdobnou přeměnu dělnictva, které je z jednoho výrobního odvětví vrháno do druhého. Tento absolutní protiklad se řeší tím, že se toto střídání prací a co možná největší mnohostrannost dělníků uznává za obecný společenský zákon výrobní.

Při stroji nemusí stát pořád týž člověk, dělníci se mohou navzájem často vystřídat, protože „všecek pohyb továrny nevychází od dělníka, nýbrž od stroje“; dělník se naučí obsluze stroje v mládí, takže tedy není potřeba, aby při strojích byla zvláštní třída dělníků. Na místo dělníků specialistů a tím „lidí necelých“ („Theilindividuen“) nastoupí „individua úplně vyvinutá“ („das total entwickelte Individuum“), disponibilní rezervní armáda dělnická bude nahrazena „absolutní disponibilitou člověka pro měnivé požadavky práce“.

Chceme-li posuzovat tyto Marxovy názory o dělbě práce podle jejich významu věcného a sociálního, musíme uznat, že Marx podává o věci mnoho trefných myšlenek. Ale dělba a organizace práce je problém mnohem širší, než se jeví u Marxe. Dělba práce ovládá práci všecku, nejen hospodářskou, a tak by se metodicky doporučovalo posuzovat hospodářskou dělbu a organizaci práce v souvislosti s problémem celkovým. Marx nemá náležité klasifikace zaměstnání a prací, a proto nemůže podat správný obraz o souvislosti a vzájemnosti jednotlivých oborů pracovních. Přirozená klasifikace zaměstnání je nutnou podmínkou pro poznání, kterými sociálními silami se dělba práce děje a jaký má význam pro vývoj a pokrok práce. Dělení, spojování a organizace práce se zhusta podává jako něco samozřejmého; de facto se tají ve věci problém sociálních ženočích sil, problém společenské organizace a jejího vývoje.^[84]

Marx, jak řečeno, nepředložil si problém dělby práce celý; nepostihuje příčin vedoucích k dělení práce nejen fyzické, ale i duševní, a právě proto podává nedostatečný obraz spojování a organizace práce.

Především je nedostatečné rozlišování dělby práce společenské a manufakturní. Vedle rozdílů pohlaví a věku musí se také uznat stejně přirozené rozdíly vloh a nadání; pak pochopíme rozmanitost sociálních diferenciací lépe, než mohl Marx. Pak také lépe postihneme rozličné druhy spojování a skládání práce. Marx právě nerozlišuje různé síly a příčiny vedoucí k spojování a organizaci prací, respektive pracovníků. Slyšíme o vlivu přírody na směnu (že ji umožňuje rozmanitost přírodních darů), slyšíme, že společenskou dělbu práce ovládá konkurence, ale nedovíáme se, jak jsou vlastně pod vlivem přírody a konkurence dělníci navzájem spojováni. Nedovíáme se, v jakém poměru je konkurence v oblasti společenské k despotii kapitalistů v oblasti manufakturní – to, co o tom Marx říká, je málo, nehledíc k tomu, že se kapitalistická despotie jako organizační síla vůbec blíže neanalyzuje.

Marx dává příliš velký důraz na manufakturní kooperaci ve velkém, jako by jí dělení a organizování práce bylo vyčerpáno. Ve skutečnosti je kooperace Marxem popisovaná jen typem jedním a jen částí velké organizace práce objímající celý svět.

Marx vidí v dělbě práce téměř jen stránky stinné. Nechápe, že se dělbou práce rozličné síly a vloh jednotlivců také vyvíjejí a sílí. Rostoucí specializace má jistě své nevýhody, a odsud důležitá otázka, jak jim odpomoci. Tato otázka má význam nejen pro specializaci hospodářskou, nýbrž také pro specializaci vědeckou.

V oboru duchovním volá se proti zjevným nedostatkům specializace po vzdělání všeobecném a po filozofii, po jednotném celkovém názoru na svět; specializace v oboru hospodářském volá podobně po harmonickém vývoji celého těla a ducha. Sociální otázkou není pouze mrzačení těla, nýbrž stejně specialistické mrzačení ducha. Otázka po možnosti a podstatě vědecké filozofie je právě z Marxova stanoviska pozitivistického důležitá.

Otázka klasifikace věd už sama o sobě má význam také sociální a přímo hospodářský (viz shora § 16, I); ale zvláště záleží na tom, ukázat, jak je možná vedle věd speciálních ještě věda obecná, filozofie. Podobná otázka se dává pro oblast hospodářskou. V obou případech může otázka znít jen tak, jak se může odbornická specializace oprostít od svých nedostatků – o jejím zrušení nemůže být řeči.

Marxova nejasnost o podstatě a úkolech moderní filozofie svádí ho k ideálu „absolutní disponibility“, která platí zvláště u Engelse také pro oblast duchovou.

Engels poznává důležitost specializace vědecké práce a pozitivisticky navrhuje starou metafyziku, která právě byla takovou „absolutní disponibilitou“; „absolutní disponibilita“ Marxova není nic jiného než obnovení této staré metafyziky také v oboru hospodářském.

Vadám specializace fyzické lze odpomoci jen získáním času na vzdělání duchovní a na harmonické cvičení těla (už dnes sokolují také dělníci, nejen inteligenti) – na fyzickou metafyziku „absolutní disponibility“ sotva kdo bude pomýšlet.

Podle posavadního vývoje lze dělat jen ten závěr, že dělení práce v budoucnosti nepřestane. Specializace je nutná, jen jí se dá plně využít zvláštní schopnosti individuální. To platí o práci duševní i o práci fyzické. Práce takzvané nenaučené není, přihlédneme-li blíže, mnoho. Marx přepíná mechanickost práce při stroji; myšlenka, že pohyb továrny vychází od stroje, nikoli od dělníka, je přímo absurdní – ovšem v soulase s Marxovou hypotézou a personifikací stroje.

Dělba práce v budoucnosti nepřestane. Engels ovšem slibuje, že v budoucí společnosti socialistické nebude zvláštního nádeníka vozícího cihly a zvláštního stavitele – týž muž bude prý půl hodiny jako architekt stavbu řídit a po jistou dobu vozit na kolečkách.^[85] Není pochybnosti, že by architekt mohl „po jistou dobu“ kolečkovat, a snad by mu to bylo docela prospěšné; ale bude moci kolečkař také architektovat? Nebo jinými slovy: bude tolik architektů, kolik nádeníků? Otázka je tu zároveň odpovědí, a proto se nedivím, že Kautsky v svém výkladu Erfurtského programu Marxe a Engelse opouští a právem očekává, že v budoucnosti bude práce rozdělena ještě více.^[86]

Materialismus historický, to je nasnadě, nemůže se problémem dělby práce dobře zabývat – není právě podle něho práce jiné než hospodářské, a ta zase Marxem je redukována na práci fyzickou, a to ještě na práci jednoduchou. Materialistický primitivismus překáží Marxovi zase i tu; a jen na tomto svém materialistickém základě Marx mohl dospět k své materialistické metafyzice „absolutní disponibility“.

Společnost je prací docela jinak organizována, než se to vidí v Marxově kooperaci. Společnost se nerozpadá jen na dvě třídy, kapitalisty a proletáře, z nichž nota bene kapitalisté vlastně ani nepracují; komplikace vztahů a rostoucí vzájemnost nejrozmanitějších pracovníků nedělá ze společnosti takové „gelée“, k jakému ji odsoudil realistický ruský překladatel

Marxovy *Gallerte*. (Ostatně je to dost případný obraz pro Marxův primitivismus a materialismus práce.)

Marx podceňuje moderní organizaci rozdělené práce. Anarchii, libovůli a despocii kapitalistické dělby práce líčí příliš černě. Sám sice přiznává, že je přirozená tendence různých sfér výrobních dostat se v rovnováhu, ale to prý je pouze reakce proti stálému porušování té rovnováhy.^[87] Ve skutečnosti nejsou kapitalisté jen slepými, nepracujícími vysavači, ale také podnikateli – to jest lidmi, kteří pozorují, myslí a počítají. Kapitalismus není tak naprosto anarchický a vydaný všanc náhodě. Mnozí, pravda, podnikají a pracují naslepo, ale velmi mnozí, jistě velká většina, poměry studují, pozorují a posuzují: co znamená všechna ta rozmanitá statistika práce, obchodu a tak dále, obyvatelstva a jeho vzrůstu, co znamená všechna ta práce rozmanitých sociologů, národních hospodářů (také Marxe!), politiků, historiků? Zkrátka – organizace hospodářská není tak slepá, jak soudí Marx, a není pravda, že poměry výrobní výrobce podmaňují úplně.

Marxova nesprávná teorie pokroku mu vadí, aby správně oceňoval moderní dělbu práce; on staví dělbu práce nové doby v takovou antagonistickou protivu k dělbě práce doby starší, že se to sice shoduje s jeho rousseauismem a se zákonem negace negace, ale ne s historickou skutečností.

81. Dělbba práce základem tvoření tříd. Třídy majetkové a pracovní. Engelsův výklad vývoje tříd není jednotný

Dělba práce je podle Marxe a Engelse základem tvoření tříd. Zvláště pak je dělba práce manufakturní příčinou obou velkých hospodářských tříd: kapitalistů a proletářů.

Takových dvou velkých tříd, to jsme už vyložili, není a ani být nemůže, protože dělba práce a organizace práce je jiná, než se domnívá Marx. Mimo to při organizaci tříd hospodářských neběží pouze a vždycky o dělbu práce, nýbrž také o dělbu majetku; společný hospodářský zájem spojuje jednotlivce, korporace a celé třídy, tyto třídy majetkové nejsou venkoncem třídami práce. Dělbba a organizace práce je vedle organizace majetkové a křížuje se s ní. Také proto nestojí jen dvě veliké třídy proti sobě tak, jak tvrdí Marx.

Vznik tříd dělbou práce hledí Engels vyložit obsírněji; naprosto ne s úspěchem.

Pokud práce, čteme, dává malý přebytek nad potřebu všech, potud musí většina pracovat a menšina obstarává záležitosti společné, všeobecné, to jest spravuje práci, zabývá se vědou,

opatřuje správu státní a podobně. Podle tohoto výkladu jsou třídy výsledkem dřívějšího skrovného vývoje výroby; kapitalistická výroba dává značný přebytek nad obecnou potřebu, a proto se třídy stávají zbytečnými: podle Engelse je panující třída už dnes překážkou dalšího vývoje hospodářského, politického a intelektuálního.^[88]

Na jiném místě v témž spise líčí Engels vznik tříd poněkud jinak.

Na počátku civilizace byly vyjmenované společné záležitosti (správa práce a tak dále) přeneseny (übertragen) na zvláštní osoby. Tak vznikly primitivní úřady (Beamtungen) – zárodek státu. Vedle tohoto tvoření tříd vzniklo na jistém vyšším stupni vývoje blahobytu, třeba válkou, otroctví, a teprve otroctví umožňuje dělbu práce na zemědělství, průmysl, umění a vědu.^[89]

Našly by se snad ještě výklady jiné;^[90] ale to, co jsme uvedli, stačí k poznání, že Engels naprosto nevyložil vznik tříd dost určitě a jednotně.

82. Marxovo učení o koncentraci kapitálu je nesprávné: střední stav nemizí, jak učil Marx. III. svazek Kapitálu zase proti svazku I. Bernstein proti Marxovu katastrofismu, nadhodnotě a třídnímu boji

Podle Marxe (zejména podle I. svazku *Kapitálu*) rozpadá se moderní společnost na dva světy, vlastně na hospodářské peklo a na hospodářské nebe (ovšem toto nebe se nakonec stává peklem také).

Marx vidí v průmyslovém dělnictvu pokračování starého otroctví. Dělník je nevolníkem.^[91] Dělníka kapitalista „vykořisťuje“, „vysává“, „vypumpovává“; hned v počátcích kapitalistické výroby převládají jako „absolutní vášně“ lakota a úsilí obohatit se.^[92] Akumulace kapitálu na straně jedné podmiňuje bídu na straně druhé: „Akumulace bohatství na pólu jednom je tedy zároveň akumulací bídy, trýzně z práce, otroctví, nevědomosti, brutalizace a mravní degenerace na pólu protivném, to jest na straně třídy, jež svůj vlastní výrobek produkuje jako kapitál.“^[93]

Z kapitálu (četli jsme už) kape krev a špína ze všech pórů.

Podle Marxe se nakonec stálou centralizací kapitálů stane buď to, co se vykládá o štikách v rybníku – nakonec jich zbude jen několik, nebo dokonce jen jediná. Neboť „jeden kapitalista zabije mnohé“. Masa (menších) kapitalistů je vyvlastňována několika málo kapitalisty a také těchto několika málo „kapitálových magnátů“ pořád ubývá.^[94] Tedy nakonec jeden

Rothschild a jen Rothschild, na druhé straně miliony a miliony proletářů a proletářů, a to proletářů duševně a fyzicky degenerovaných. Marx si stěžuje na degenerační vliv kapitalismu, že chytil sílu lidu u kořene života, už i dělníci zemědělství začínají degenerovat (abzuleben); nastane hnutí lidstva, a „nakonec přece nezadržitelné odlidnění“.^[95]

Marxova fantazie tu konstruuje třídní protivy docela volně podle principu protikladu, podle negace negace, a tak povstalo Marxovo inferno, s kterým se právě fakta statistiky a historie práce neshodují.

Podle této statistiky a historie Marxovy koncentrace kapitálu v rukou několika málo kapitálových magnátů není. Nejenže stará střední třída (to jest kapitalisté menší) úplně nezanikla a docela nezaniká, ale kapitalismus tvoří stále střední třídy nové. To, co vidíme v každé větší továrně, je obecné: mezi podnikatelem a hlavou vedoucí a mezi dělníky je řada lidí prostředních, kteří mají práci a funkci nadmíru důležitou a bez kterých by ani kapitalista, ani dělník nemohli existovat: inženýři, písaři, zasilatelé, obchodníci a tak dále. Zkrátka, celá hierarchie průmyslnická, ne pouze ty dva Marxovy extrémy.

Vedle této nové střední třídy trvá do velké míry dále střední třída stará, řemeslnictvo a maloživnostnictvo. Je nesprávné, že by maloživnostnictvo všechno zanikalo tak, jak to žádá teorie Marxova. Pravda je, že zaniká část, některé odbory, za to odbory druhé se udržují a vznikají nové.

Co platí o maloživnostnících, platí podobně o malém obchodu a drobném rolnictvu. Práce a zaměstnání se vývojem diferencuje také v těchto oborech; s velkým průmyslem vzniká velkoobchod (světový), ale vedle něho existuje také obchod střední a malý. Totéž platí pro zemědělství a nakonec také pro kapitalismus sám. Co se týče kapitalismu, nepopírá jistě výklady I. svazku *Kapitálu*, podle kterých kapitalistů pořád ubývá, nikdo důrazněji než – Marx sám. Neboť ve III. svazku *Kapitálu* se uznává za rezultat a podmínku kapitalistické výroby a akumulace nejen koncentrace kapitálů, nýbrž také vzrůst počtu kapitalistů (třebaže v míře menší).^[96]

Pečlivější statistické a hospodářské práce novější podávají důkaz; ne sice absolutní (data nejsou ze všech zemí, jsou pro kratší časové úseky a podobně), ale přece takový, že Marxova teorie o rozporu tříd musí být značně restringována. Společnost se rozpadá nejen v ony dvě extrémní třídy a není mezi nimi ani onoho boje na život a na smrt, jak jej líčí Marx.^[97]

Uznává se to už také od teoretiků marxistických. Už dříve popíral Vollmar správnost Marxova náboru o koncentraci kapitálů pro zemědělství (viz níže § 87); nedávno se vyslovil Schönlanck proti názoru, že se bída stále zostřuje; proti němu se ozval Kautsky, ale nejnověji Bernstein v listě redigovaném Kautským na základě německé statistiky velmi rozhodně se vyslovuje proti učení Marxovu, že se kapitalismus zhroutí svou vlastní protivou.^[98] Bernstein proto doporučuje sociálním demokratům změnu taktiky – měli by pracovat k pozvolnému demokratizování státu.

Závěry Bernsteinovy akceptují se už od jiných teoretiků.^[99] Jsou ovšem i hlasy proti Bernsteinovi, ale ani jednoho, který by mohl vyvracet fakta jím přednesená – nejvýš se děje pokus fakta a závěry oslabit. To platí zvláště také o jednáních, která se o té věci vedla na sjezdu strany sociálnědemokratické ve Stuttgartě.^[100]

Statistika a hospodářská historie má tu velký význam. Podá-li se totiž důkaz, že proletarizace mas Marxem ohlášená (mizení středního stavu, proletarizace mas dělnictva až k zjevné dekadenci a tak dále) není správná, padá také Marxova teorie hodnoty, respektive nadhodnoty. Marxův zákon nadhodnoty je jen ekonomický výraz pro sociální a historický zákon třídního boje: třídní boj působí právě v tom smyslu, že centralizující třída kapitalistů proletarizuje masu. Abstraktní zákon nadhodnoty je in concreto třídní boj kapitalismu s proletariátem, který vede k masovému vykořisťování proletářů kapitalisty. Proto, usuzuji, je statisticko- historické prokázání, že střední stav nemizí, vyvrácením Marxova zákona o třídním boji a tím také vyvrácením zákona nadhodnoty.^[101]

83. Marxovský protiklad kapitalismu a proletarismu. Podstata moderního kapitalismu. Kapitalismus není jedinou příčinou bídy. Celkový stav dělnictva vyvrací Marxovu teorii všeobecné dekadence. Nálada socialistická dekadentní není

Když čteme, jak Marx líčí degenerační účinky moderního kapitálu, vzpomeneme si mimoděk na bídu a hlad na Rusi a v Indii a na ruské a indické – společné vlastnictví. Na každý způsob nemůže tak pustošivě působit kapitalismus sám.

Kapitalismus je Marxovi hospodářskou soustavou v pravém slova smyslu vykořisťovací; kapitalista je vykořisťovatelem – moderním Faustem, potácejícím se mezi hrabivostí a požitkářstvím.^[102]

Abych nedělal mnoho slov: připouštím, že Marx část moderního kapitalismu charakterizuje správně; ale jen část, neboť kapitál všecek si tím materialistickým faustismem nevede.^[103]

Kolik je těch kapitalistů, řekněme, hodných, těžko ovšem říci; já myslím, že je jich víc, než by chtěl Marx připustit. Ale opakuji: pravda je, že takových kapitalistů, jak je líčí Marx, je také dost a víc, než je společnosti zdrávo. Jsou to všichni ti kapitalisté, kteří právě doslova dělají to, co Marx vytýká – je to všechna ta moderní a nejmodernější lichva, která ve velikém slohu a nota bene pod záštitou zákonů provozuje své lupy docela bezohledně a beztrestně.

Tento kapitalismus lichevní má svá doupaty na burzách a své tvrze ve všelijakých státních papírech; všeobecná lakota a pověra, věřící stále v hospodářské zázraky, nechť k práci a k hospodaření je prostředím, z něhož se všichni ti upírové a pijavice stále znova rodí.

Spencer, třebaže odpůrce socialismu, nerozpakuje se říci, že se moderní obchod neštítí vraždy – a skutečně: poctivým způsobem lichevnost značné části kapitálů odinterpretovat nelze.

Kdo pozoruje organizaci naší společnosti okem kritickým, pozná brzy, že Marx křivdil kapitalistům také tím, že se obrací jen proti nim. Ne: lidé skutečně pracující musí živit celé legie cizopasníků nejen v rozličných kancelářích státní správy, nýbrž také ve vojsku a v církvi, na katedrách a v redakcích, v soukromých obchodech a závodech – všude.

Marx kapitalistům křivdí pozitivně tím, že nevidí v nich také podnikatele a zaměstnavatele dělnictva, že v nich nevidí také, ne-li dělníky, tedy pracovníky. Marx zpravidla líčí kapitalisty jako vykořisťovatele a vysavače nadhodnoty. Marxovi kapitalista je moderním despota.

Tento názor má Marx od počátku a vyslovuje jej ještě v III. svazku *Kapitálu*.^[104] Později ovšem uznává také dobré stránky kapitalismu, zvláště jeho činnost podnikatelskou, jeho blahodárný vliv na zemědělství a jeho vydatnou výrobnost.^[105]

Novější statistika hospodářská mění Marxův obraz moderního hospodaření ve věcech podstatných a ukládá zároveň praktické i teoretické úkoly, od nichž Marx byl svým primitivismem tak zbytečně vzdalován.

Budeme tedy například pečlivěji různit koncentraci kapitálu od koncentrace výroby; Marx obojí směšuje. Koncentrace kapitálu v několika málo rukách vůbec nepokročila tak daleko, jak Marx (v I. svazku *Kapitálu*!) myslil. Proti centralizaci majetku působí mocné hospodářské síly decentralizační, řekl bych hospodářská autonomizace a federalizace malých, větších a velikých. Marx vidí ve velkozávodě jen jediného kapitalistu – despota –; ve skutečnosti jsou velké závody spíše oligarchické, aspoň hierarchicky organizované. Marx přenáší svou

antipatii proti centralistickému despotismu politickému, jak jej poznal v Německu před rokem 1848, na organizaci hospodářskou. Moderní vývoj kartelů a trustů například také nemluví pro názor Marxův.

Marx a Engels pokládali vývoj kapitalistický vůbec za ukončený; ale není pochybnosti, že se velkopřůmysl může vyvíjet nejen extenzivně, ale také ještě intenzivně dále, a stejně průmysl malý, zemědělství a obchod mají před sebou vývoj netušený.^[106] Tento omyl Marxův je tím větší, že právě všech forem kapitálu neanalyzoval; vybral si jen formu prvotní, kapitál průmyslový, a do něho klade všechno to, co jednostranně odpovídal kapitálu bankovnímu a jiným spletitějším jeho formám.

Jestliže Marx nesprávně analyzuje a oceňuje kapitalismus, dopouští se stejné chyby v oceňování moderní proletarizace: kapitalista a proletář jsou právě dva protiklady negace negace.

O stavu dělnictva a proletariátu máme literaturu dost hojnou. To, co můžeme číst o bídě v londýnském East Endu nebo o hladu v Rusku, co se dovídáme o nezaměstnaných všech zemí a co můžeme vysoudit z jejich hnutí, to, co podává statistika úrazů v jednotlivých zaměstnáních, co hlásá statistika hygienická a medicínská o chorobnosti a úmrtnosti tříd pracujících v srovnání se stavy bohatšími a bohatými – to všechno podává obraz tak smutný, že není třeba žádné hegelovské dialektiky, abychom cítili velikou a hroznou bídu širokých mas lidu. Vezmeme-li k tomu údaje statistiky tak zvané morální, pokud totiž bída hospodářská, sociální, pojí se s bídou mravní, je obraz „průmyslové patologie“ víc než sytý.^[107]

Nechtěl bych ani slovem vzbudit mínění, že by stav moderní společnosti po stránce hospodářské a sociální nebyl velmi vážný; myslím, že všechnu tu bídu znám dost – přesto nepřijímám výkladu Marxova.

Ptáme-li se totiž po příčinách vší té bídy, tedy právě není pravda, že její jedinou a hlavní příčinou je kapitalismus.

Kapitalismus je sice také jednou soupříčinou bídy a je také vinen, pokud totiž je více méně vědomou soustavou vykořisťovací. Ale na druhé straně opakuji: chtít všechno zlo, tak jak chtěl Marx, vyvozovat z kapitalismu je jednostrannost a přepínání; slabosti, nedostatky, chyby a špatnosti lidského rozumu a srdce neprýští se jen z lakoty a požívavosti tak nepatrné minority, jakou jsou Marxovi kapitalisté. Marx určuje historickou ženoucí sílu ženoucích sil nesprávně.

Marx má z gruntu nesprávný názor o smyslu života a historie. Tato chyba tkví v materialismu, v hodnocení života podle měřítka hospodářského, v nedokonalé, primitivní psychologii, která hledá všude nedokonalost člověka a jeho světa docela jednostranně v jednom nebo ve dvou základních pudech. Zaved'te nové rozdělení statků, a země bude rájem! Marx nemá smyslu pro skutečný vývoj, pro zdokonalování postupné, jemu se smysl života a světa skrývá v dualistické protivě, kde se jedním členem vybavuje člen druhý. Je to docela neorganické spojení pesimismu a optimismu, nepochopení mnohostrannosti lidské povahy a její přirozené slabosti.

Chci říci: ani bída hospodářská nepřeště jen ze zlého úmyslu a ze zlých náklonností kapitalistů, ale přeště z obecné slabosti lidské, mravní a rozumové.

Pokud běží o skutečný stav dělnictva, tedy není takový, jak by podle Marxovy teorie být měl. Podle Marxe a Engelse musila by být celá společnost už teď zproletarizována a nadhodnota, vyráběná proletářstvem, musila by být koncentrována v několika málo rukách; ale tomu tak de facto není. Zvláště také stupeň bídy dělnictva není tak vysoký, jak jej určuje Marx.

Marx sám uznává, že stát svým továrním zákonodárstvím může stav dělnictva zlepšit – dekadence jím líčená je tedy vyloučena. Marx se později vzdal, třeba to neřekl výslovně, také své teorie o krizích.^[108]

Také Engels doznává, že se stav dělnictva a tradeunionistů v Anglii od roku 1848 zlepšil.^[109] Tím ovšem není řečeno, že se Engels vzdal očekávání, že kapitalismus je už v posledním tažení; ale přece je to značná koncese; podobně se Engels vzdává (v III. svazku *Kapitálu*) Marxovy teorie, že se krize vždycky po desíti letech opakují – ovšem zase očekává velikou a snad konečnou krizi světovou.^[110]

Ještě rozhodněji uznávají mladší marxisté Bernstein, Schmidt a jiní nesprávnost Marxovy teorie katastrof a jejich účinků na životní míru dělnictva. Uzané autority a nepředpojatí pozorovatelé tohoto stavu, jako například Rogers, mluví proti Marxovi.^[111]

Sidney Webb, sám socialista, třebaže ne marxista, odhaduje stav anglického dělnictva za posledních šedesát let takto:^[112]

Od roku 1837 se celkový stav zlepšil. Ve většině podniků, a to téměř všude, dostává dělník mzdu poměrně vyšší (mzda stoupla v průměru z 50 procent na 100 procent) a může si za ni koupit víc zboží než před šedesáti lety. Doba pracovní je namnoze zkrácena, poměry pro práci

jsou lepší, životní úroveň je vyšší. Dělník v městě i na venkově má lepší byt, je zdravější, může se lépe vzdělávat a mnohem více se učí. Široká masa lidu je civilizovanější než před šedesáti lety. Tento potěšitelný pokrok týká se především a téměř výhradně dělnictva vyučeného; vznikly docela nové třídy dělníků a strojníků odpovědných a dobře placených. Přesto je veliký počet lidí v bídě nejhorší. Webb myslí, že počet těchto beznadějných existencí je relativně větší, než býval, že však sám o sobě je skrovný.

Vidíme: žádný osudný postupný úpadek, nýbrž neustálé kolísání, a podle všeho máme slušné důvody pro přesvědčení, že se celkem jeví v našem století hospodářský pokrok, pokrok blahodárný také pro širokou masu dělnictva. Pro toto přesvědčení mohu se ostatně dovolat – Engelse samého.^[113]

Proti Marxově teorii úpadku mluvím, myslím, také obecná nálada dělnictva a proletářstva, která uzrává bezprostřední obeznámeností s hospodářskými poměry. Mluví proti Marxovi a Engelsovi sám Marx a Engels. Mním toto: nálada specificky socialistická, pokud se dá postřehnout z celého hnutí teoretického i praktického, neodpovídá té stísněnosti a té dekadenci na těle a na duchu, jakou Marx v I. svazku *Kapitálu* postuluje. Z dělnictva mluví duch silného odporu a svěží naděje a víra v budoucnost – srovnejte to s literárními projevy moderní dekadence, a uvidíte, jak velký je tu rozdíl. Tím ovšem nemá být řečeno, že by i v dělnictvu a v třídách středních tu a tam nebylo pozorovat prvky skutečně dekadenci. ^[114]

84. Marxova teorie dekadence vyvrací se daty populacionistiky. Marx proti Malthusovi a Lassalovi. Marx pro Darwina, a proto také pro – Malthuse. A opět III. svazek Kapitálu proti svazku I.

Marxova teorie dekadenci neshoduje se s daty populacionistiky. Podle uvedených dat (například Webbových) není Marxovy rezervní armády a jejího degeneračního vlivu na dělnictvo; tvrzení Marxovo, že kapitalismem lidstvo shnije a že se země nakonec neodvratně odlidní, je beze všeho faktického základu.

Právě zase Anglie, z níž Marx své názory o působení kapitalismu abstrahoval, je příklad země, kde se obyvatelstvo v XIX. století téměř ztrojnásobilo; stejně nezadržel vývoj velkopřemyslu v našich zemích českých vzrůstu obyvatelstva. Totéž platí o Spojených státech severoamerických, o Německu a tak dále. Naproti tomu máme z Francie příklad depopulace: Anglii tedy kapitalismus nejvyvinutější nepřekážel v silném vzrůstu obyvatelstva (a při

značném vystěhovalectví z Irska!), ve Francii je stejně vyvinutý kapitalismus spojen se stagnací nebo s přírůstkem obyvatelstva jen velice skrovným.

Už tyto dva příklady, jen tak zhruba konstatované, vybízejí k revizi Marxovy populacionistiky.

Malthus myslel, že obyvatelstva přibývá rychleji než potraviny, a že tedy nesmíme mít tolik dětí, nemá-li hlad a neřest příliš rychlý vzrůst obyvatelstva zase stlačovat. Podle Malthuse neodčiní hladu a neřesti žádné opatření státní ani hospodářské, nýbrž jen mravní zdrželivost.

Od dob Malthusových napsalo se toho o tomto problému velmi mnoho, ale nevidím, že bychom byli valně pokročili. Pro přesnou teorii populační nedostává se nám nejen fakt, nýbrž ani teoretického výkladu. Také statistika a výpočty Malthusovy na ní založené jsou nesprávné; ale myšlenka základní je, myslím, správná.^[115]

Marx proti Malthusovi psal velmi ostře. Podle Marxe přelidnění absolutního není, je jen relativní – kapitalismus si způsobuje svou rezervní armádu nezaměstnaných.

Nehledíc k tomu, že tato rezervní armáda, jak jsme právě řekli, neexistuje, není Marxův odpor proti Malthusovi dost pochopitelný. Aspoň není jasno, proč by Malthus vadil socialismu. Pravda, proti Malthusovi se vyslovilo mnoho socialistů (mimo Marxe a Engelse také Proudhon a jiní),^[116] ale jsou také socialisté, kteří Malthusovi aspoň zčásti dávají za pravdu. Kautsky například se přidal k novomalthusistům; připouští, že změna společnosti bídu (hmotnou a také mravní) sice vykoření, ale jen novomalthusismus (mechanické zamezení početí) mohl by její návrat zamezit.

Marx především odporuje Malthusovu požadavku zdrželivosti. Má docela pravdu, tvrdí-li, že zastánci trvajících hospodářského řádu využívali Malthusova učení egoisticky proti dělnictvu. Pochopíme Marxovu nechuť (vlastně je to už zlost) proti Malthusovi, který k svému neštěstí byl duchovním a tím pro Marxe eo ipso červeným sukem. Přiznávám se, že tento poctivý hněv Marxův je mi milejší než moudrost novomalthusovská, třebaže ji hlásají i mužové jako Mill.

Marx postřehl, že Malthus ohrožuje jeho historický materialismus. Podle Marxe regulují hospodářské poměry všecek vývoj společnosti i proti vůli lidí – Malthus naproti tomu postavil teorii, že lidé mohou svůj vývoj regulovat vlastní vůlí. Marx zavrhoval etiku a nechtěl ve

vývoji obyvatelstva vidět vliv síly mravní – Malthus vliv mravní síly (zdrželivosti) cenil především, neuznával zato vlivu politického a hospodářského.

Jak známo, přejal Malthusovu populační teorii Darwin a zobecnil ji v svůj zákon boje o život. Marx a Engels darwinismus akceptovali. Engels zabírá přirozené přibývání obyvatelstva jako ženoucí historickou sílu do historického materialismu, ale Marx tu tvrdošijně setrvává ve své snaze zmenšit význam konkurence (nabídky a poptávky), která je podle Darwina a Malthuse zákonem obecným. „Abstraktní zákon populační existuje pouze pro rostliny a zvířata, pokud člověk historicky nevsahuje“,^[117] přelidnění se nedá vyložit z věčných zákonů přírody, nýbrž toliko „přírodními zákony historickými“ výroby kapitalistické.^[118]

Je to proti Malthusovi důvod tím divnější, že Marx sám prohlašuje historický proces ekonomický za přírodní! (Srovnej shora § 19, I.) Tu najednou je vsahování lidské v proces přírodní – nepřirodní, historické. Či opouští Marx z nechuti k Malthusovi materialismus? Jak veliký je podle toho rozdíl mezi člověkem a zvířetem? Což nenapsal Engels článek, v němž dokazuje vývoj člověka z opice?^[119]

Darwin sám tento rozdíl v oblasti duševní dělat může, a mohou jej dělat až po Huxleyho a Spencera všichni evolucionisté, kteří v člověku uznávají vedle sil fyziologických a zoologických také síly etické; evolucionistům však, kteří jako Marx a Engels žádných mravních sil neuznávají, těm je člověk jen bytostí zoologickou; Marxovi jsou „zákony historické – přírodní“ právě jen přírodní. I příroda má svou historii – neběží prostě o protivu přírody a historie, nýbrž o protivu, nebo rozdíl přírody a mravnosti. Pravím: protivu, „nebo“ rozdíl; můžeme, jako Huxley, vidět mezi přírodou a mravností rozdíl naprostý, nebo můžeme se Spencerem mezi přírodou a mravností nacházet harmonii – ale každým způsobem musíme se rozhodnout pro mravnost, nebo proti ní, je-li totiž, či není-li něčím pozitivním a samostatným, s čím pak i zoolog a historik, který se obírá člověkem, může a musí počítat.

Ve všech těchto fundamentálních otázkách ponechávají nás filozofické základy Marxovy na holičkách. Proto také Marxovo kolísání a rozpory: V I. svazku *Kapitálu* (a také dříve) je Marx velmi silně proti Malthusovi, ve svazku III. se uznává Darwinův a Malthusův princip konkurence v míře značné. A nejen to: v III. svazku *Kapitálu* se Marx k Malthusově populacionistice přímo vrací.^[120]

Je vidno, že Marx pozitivní teorie populační neměl. Vidíme to také na jeho poměru proti populační teorii Lassallově, proti tak zvanému železnému zákonu mzdy, který byl obsažen

ještě v Gothském programu.^[121] Obyčejně se říká (i ze strany socialistické), že Marx tento zákon zavrhl.

Čteme-li kritiku Marxovu pozorněji, poznáme, že vlastně zavrhuje jen odůvodnění, pokud je malthusovské. Jestliže by totiž Malthusův zákon byl správný, trval by i ve společnosti socialistické, která by mzdu zrušila. To se ovšem nehodí Marxovi, protože dává zákonu populačnímu význam jen historický, hospodářský. Nakonec ovšem akceptuje, to přece vidíme z III. svazku *Kapitálu*, Malthusův-Darwinův populační zákon také.^[122]

Jak jsem už řekl, sám v podstatě souhlasím s Malthusem. Vidím v otázce populační nejen otázku fyziologickou a zoologicko-evoluční, nýbrž také mravní; rozumí se však, že rozumové a mravní předpisy platí nejen pro dělníky a chudé, nýbrž stejně pro nedělníky a bohaté. Je-li tedy, jak tak často lze i číst, nesprávné, že četní dělníci vstupují do manželství ve fyzické nezralosti, pak týž argument platí pro nezralé boháče; připouštím, že se mládež proletářská nesmí vymlouvat na zlatou mládež buržoazní.^[123] Ostatně chci tu jen zdůraznit, že moderní stát a společnost vůbec posuzuje problém populační ze stanoviska, proti kterému jsou ostrá slova Marxova proti Malthusovi docela na místě.

85. Marx sám rozkládá své dvě hlavní třídy v jednotlivá individua

Co možná empirické vyšetření a věcné ocenění stavu dělnictva a kapitalismu, moderní hospodářské organizace vůbec dokazuje, že Marxova teorie o třídách a o jejich boji je nesprávná. Dvou nepřátelských hlavních tříd, jak je Marx určuje, není, a není toho boje, jaký Marx požaduje.

Marx sám nakonec a patrně v souvislosti s přeměnami v III. svazku *Kapitálu* odvolal svou sociální a hospodářskou teorii tříd. Mám na mysli důležitou složku k 4. vydání I. svazku, v níž se podstata kapitalistické produkce a akumulace stručně shrnuje. Marx vyloží, jak dělník dostává za svou pracovní sílu od kapitalisty svou „spravedlivou“ mzdu a jak kapitalista práce dělníka využívá, pokračuje doslova:^[124]

„Ovšem věc vypadá docela jinak, díváme-li se na kapitalistickou výrobu, jak se nepřetržitě obnovuje, a jestliže místo jednotlivého kapitalisty a jednotlivého dělníka pozorujeme celek, třídu kapitalistů a proti ní třídu dělníků. Tím bychom však přiložili měřítko, jež je výrobě zboží docela cizí.

Ve výrobě zboží stojí proti sobě jen prodavač a kupec, na sobě nezávislí. Jejich vzájemné vztahy jsou ukončeny, jakmile uplynul poslední den smlouvy mezi nimi sjednané. Opakuje-li se obchod, stává se to smlouvou novou, jež s obchodem předchozím nijak nesouvisí a při níž zase svádí téhož kupce s tímž prodavačem jen náhoda.

Má-li tedy výroba zboží nebo obchod jí přináležející být posouzen podle svých vlastních zákonů hospodářských, musíme na každou jednotlivou směnu pohlížet o sobě, mimo všecku souvislost se směnou předcházející jako s následující. A protože se koupě a prodeje sjednávají jen mezi jednotlivými individui, je nepřipustné hledat v tom vztahy mezi celými společenskými třídami.“

Toto místo je v mnohém ohledu divné. Nás tu zajímá atomizování a individualizování směnného procesu, který tu podle Marxe mezi kapitalistou a dělníkem trvá. Nehledíc k tomu, že toto atomizování je každým způsobem přehnané – stačí právě slyšet, že v kapitalistické výrobě zboží nestojí proti sobě žádné třídy, kapitalisté a třída dělnická, nýbrž pouhá individua.

Jako v III. svazku *Kapitálu* přicházejí ke cti Darwin a Malthus, rozlučuje se tu třídní boj v boj jednotlivců, třídy vůbec se rozpadají v individua.

86. Marx o obchodu. Moderní obchodník

Záhadný poměr III. a I. svazku *Kapitálu* se obráží hodně také v Marxově názoru na obchod.

Marx se snaží dokázat, že směna nezpůsobuje žádné hodnoty – všecek obchod je mu podle slov Franklinových jen šizením. Jako Ricardo dokazoval, že renta nerozmnožuje národního bohatství, dokazuje Marx, že jmění se nerozmnožuje směnou, obchodem. Obchodem lidé jen zaměňují to, co již mají, své statky; obchod je pouhou transpozicí věcí – nic víc. Co měl A, má teď B, co měl B, má teď A, ale hodnota, hledíme-li k $A + B$, k celku společenskému, zůstává táž. Dejme tomu, že by A směnou získal, že by přiměl B, aby mu dal poměrně více – pak má o to víc, o co B má méně, ale $A + B$ dohromady zas mají kvantum stejné. Hodnota nevzniká ani tím, že se statky prodávají lidem, kteří jen kupují a konzumují – tito konzumenti prostě vracejí část peněz, jež dříve dostali. Zkrátka – obchodem hodnota nevzniká.

Přesto má obchod právě pro Marxe důležitost velikou.

Dovídáme se totiž o nadhodnotě, že ji kapitalista bezprostřední výrobou sice získává, ale to prý je jen prvé jednání výroby kapitalistické; po jednání prvému má následovat jednání druhé,

zboží musí udělat salto mortale, zboží musí být prodáno, „vydřená“ nadhodnota musí být realizována a realizována může být jen cirkulací.^[125]

To je podivné doplnění učení o nadhodnotě a zároveň nový důkaz, jak Marxova nadhodnota je iluzorní; jakým právem může Marx vůbec říci, že nadhodnota je už v prvním aktu „vydřená“, když se realizuje teprve aktem druhým? A co se stane, když zboží svého salto mortale neudělá nebo jen špatně?! Marxův proces kapitalistické výroby je právě truchlohra, v níž katastrofa nastává hned v prvním aktu; aby divákům nebyl druhý akt nudný, opakuje se katastrofa ještě jednou. Prozaický výklad k tomuto obrazu z oboru poezie je tento:

Marx v I. svazku *Kapitálu* předpokládá, že se nadhodnota realizuje.^[126] Podle tohoto předpokladu očekávali bychom ve svazku II. a III. výklad, jak se uskutečňuje realizace hodnoty, respektive nadhodnoty, v I. svazku předpokládaná.^[127] Svazek II. skutečně o cirkulačním procesu kapitálu jedná, avšak marně bychom v něm hledali žádoucí výklad. Marx zase předpokládá realizaci a nota bene realizaci normální.^[128]

Tento Marxův předpoklad, jistě neoprávněný, dá se vysvětlit jen tím, jak Marx pohrdá obchodem; vidí v obchodu samozřejmý přívěšek kapitalismu, a oceňuje-li už práci kapitalisty nepatrně, má o obchodníkovi mínění ještě nepatrnější. Marx sice ví, že moderní kapitalismus má svůj původ v kupeckém krámmě, ne v dílně, ale obchodník, a stejně kapitalista, právě nepracují, pracuje jen dělník, proletář; obchodník a kapitalista jsou jen vykořisťovatelé – zloději.

Marxovo pohrdání obchodem je pochopitelné tím, že viděl mnoho nesolidního obchodu lichevního. To, co praví o Židech, zevšeobecňuje patrně na obchod celý. Ve skutečnosti je obchod rozličný.^[129] Je obchod solidní a nesolidní; lze rozeznávat rozličné typy obchodu národní a kulturní. Je obchod, například náš český (a rakouský vůbec), jak jej popisuje Ignát Herrmann – malicherné, nicotné, vyděračské kramaření, nepodnikavé a líné, které by rádo zbohatlo jedním rázem bez práce; ještě o stupeň níže je ruská vláda tmy, lichevní chytráctví ve velikém slohu, hotový fetišismus zlata, jehož pověřivost je spojená s docela bezsmyslnou obřadní zbožností, naprosto se neštítící při stálém křižování prodat třeba i člověka za groš (reminiscence z Dobroljubova, k němuž odkazují pro proslavený rozbor Ostrovského); je obchod německý (Freitag), solidnější, podnikavější, vzdělanější a pokročilejší; nejvýše asi stojí typ obchodníka anglického a amerického – energický, pracovitý, podnikavý, ale přesně počítající, obchodník duší tělem; je-li nesolidní, tedy postupuje přímo, hnusí se mu už malicherné handrkování lichevní – podniká své obchodní výpravy docela odkrytě, jako staří

Vikingové. U nás předstíráme každý samý idealismus, jako bychom se za peníze styděli a žili jen vzduchem a vodou, přitom však myslíme jen na peníze; ve své romantické fantazii sní lidé o paláci blahobytu, ale ve skutečnosti se spokojují s mizerným spropitným. Angličan, Američan nefantazuje, pracuje a za práci se nestydí; u nás se pořád ještě za práci stydíme.

U nás chce každý zbohatnout neméně než v Anglii a Americe; podaří-li se to, sedí náš nabob na svém žoku peněz. Angličan a Američan užívá svých peněz liberálněji a generozněji, jak o tom svědčí tak četná nadání univerzitní a jiná. U nás, dá-li někdo pár zlatých, chce za to mít stálý národní oltář v novinách a také jej má.

Marx ve svém odporu proti kupectví, zdá se mi, mimoděk mluví ve smyslu zastaralé německé ideologie, jíž byl ideálem naivní profesor, živící se knižním prachem a nepoznávající pro samou učenost a ideálnost vlastních dětí. Marx neviděl, jak moderní kupectví je částí moderní podnikavosti a pracovitosti. Marx obchodu neanalyzuje, jako neanalyzuje kapitalismu; tak nepostřehuje souvislosti obchodu a průmyslu, nepozoruje, jak moderní kupec není jen prodávacem, nýbrž právě podnikatelem a často vůdcem továrníka. U nás například je nicotný obchod v úzkém spojení s nicotným průmyslem a naopak.^[130]

Marx konečně nepostřehl, jak dnes nejen kupectví, ale i zaměstnání jiná (například advokátství, úřady politické a správní a tak dále) stávají se obchodními – právě ekonomický materialista mohl by pochopit, že moderní hospodářskost a příčinnivost ve všech oborech znamenají nový věk a že nový věk po mnoha stránkách uvádějí a připravují.

87. Otázka agrární. Marxovo učení o rentě a jeho teorie hodnotní

Jednostranná teorie hodnotní překážela Marxovi také při analýze zemědělství. Marxův *Kapitál* zkoumá jen kapitál průmyslový; o zemědělství slyšíme v I. svazku *Kapitálu* málo (nehledíme-li k některým zprávám historickým), teprve v III. svazku se rozbírá hospodaření zemědělské, ale s výslovným obmezením na zemědělství, provozované kapitalisticky. (Učení o rentě.)^[131]

Podle Marxe působil průmysl právě na zemědělství nejrevolučněji: sedlák byl zničen, půda a její dělník vykořisťeni. Všecky zlé následky kapitalismu, které vidíme v průmyslových městech, jsou také na zemědělském venkově: na jedné straně se centralizuje majetek půdy v málo rukách, na druhé se sedlák, nájemce a dělník zemědělský proletarizují. Renta pozemková celkem pořád stoupá.

Do jisté míry je podle Marxe velkostatkář se svým monopolem půdy vlastní pijavicí kapitalistickou, pijavicí pijavic: kapitalista-průmyslník „extrahuje“ nadhodnotu z dělníků, velkostatkář extrahuje extrahovanou nadhodnotu z kapitalistů, a obrací tedy svůj monopol nejen proti proletářům, ale také proti kapitalistům.

Proti Marxovi mluví vývoj zemědělství stejně jako vývoj průmyslu. Statistika dokazuje, že malorolnictvo se nezmenšovalo, jak hlásá Marxova teorie. Malorolnictvo nemizí, spíše se udržuje, a na mnohých místech se dokonce rozmnožuje. Podle všeho platí to zejména také o Anglii, k níž Marx právě při zemědělství přihlížel výlučněji, než je metodicky správné; agrární otázka se i v Anglii řešila a řeší (jsou vážní hlasové, že je už rozřešena) v rozporu se zásadami Marxovými.^[132] O Francii to platí podobně, stejně o Německu.

Tak paušálně nelze mluvit ani o stoupání renty pozemkové; aspoň od roku 1875 renta všude nestoupala, nýbrž spíše klesala. Krize agrární (doléhající na velkostatkářstvo neméně než na rolnictvo) má jiné příčiny, než určuje Marxův monopol půdy.

Rozumí se, že tu běží jen o obraz; a vývoj celkový, a ten mluví proti Marxovi. Jen tak si můžeme vysvětlit úspěch Vollmarův v německé sociální demokracii. Z celé diskuse vedené od roku 1894 v čelných orgánech strany vysvítá dost zřejmě, že teoretikové marxovští, třebaže opatrně, dávají za pravdu Vollmarovi, který docela odkrytě Marxovu teorii hodnotní pro zemědělství popírá. Vollmar doznává, že v zemědělství neničí majitele malé konkurence majitelů velikých, nýbrž kapitál zvenčí.^[133]

Marxovi nejsou osudná jen zemědělská fakta, nýbrž také teorie. Marx totiž přijímá Ricardovu teorii renty; ta však je v přímém odporu s Marxovou teorií hodnotní. Jestliže totiž „výrobní cena půdy nejšpatnější, žádné renty nedávající, je vždy regulující cenou tržní“,^[134] pak určuje hodnotu práce na neplodné půdě, nikoli práce společenská. Marx ovšem liší různé formy renty a podává o tom mnoho pozoruhodných myšlenek, ale to nemůže zastříti rozpor v jeho názoru základním.

Marx uznává v hojné míře (běží o III. svazek *Kapitálu*) také pro kapitalismus zemědělský hodnototvorný účinek konkurence – setkáváme se také tu s otázkou po významu konkurence pro teorii hodnotní. Pro Marxe je právě renta problém důležitý. Půda (a její síly), „nejsouc produktem práce, nemá ani hodnoty“,^[135] tak aspoň zní Marxova teorie; ale my jsme se musili přesto hned na začátku své kritiky ptát, proč se platí za neobdělanou půdu určitá, a často

dokonce velmi vysoká cena. Pro Marxovu teorii hodnotní je právě osudné to, že se mu hodnota pod rukou (v III. svazku) ztrácí v ceně (přesněji řečeno: v průměrné ceně tržní).

Marx konečně, a v tom si je důsledný, nevykládá vzniku renty. Jako v I. a II. svazku *Kapitálu* předpokládá normální realizaci hodnoty, tak v pojednání o rentě předpokládá existenci renty.^[136] Ekonomika Marxova tím ovšem nezískává, tím méně, vzpomeneme-li, jak nám stále slibuje právě výklad (zákony).

88. O Marxových dějinách hospodaření

Pospíchám, abych tuto kritiku Marxovy ekonomiky ukončil několika málo slovy o dějinách hospodaření.

Marx chce svým *Kapitálem* podat historii moderního hospodaření a tím podle historického materialismu historii, vlastně filozofii historie vůbec. Ekonomika je mu vědou specificky historickou.

Zásluhy Marxovy o historii hospodaření uznávají se také od jeho odpůrců. Jistě Marx v jednotlivých otázkách historie hospodaření podal mnoho cenného a toto studium značně podnítil; avšak dějinami, ani dějinami hospodaření, nejsou jen jednotlivá fakta, nýbrž smysl těch fakt. Smysl, jaký historickým faktům dává Marx, přijmout nelze. Jeho materialismus je nám i v dějinách hospodaření nemožný.

Těžiště Marxovy historie hospodaření je v analýze novodobého a vlastně současného kapitalismu. Ale analýza ta není správná. Je jednostranná. Podstata, smysl kapitalistického hospodaření je jiný, než Marx určuje. Marx v něm vidí obyčejně („obyčejně“, protože Marx později kapitalismus uznával více) krvavé upírství třídy panující; ale takové třídy a takového upírského boje proti proletariátu není. Marx nechápe hospodářské podnikavosti doby nové, a nemůže tedy sdostatek ocenit i při všem uznání vydatnosti kapitalistického hospodaření. Marx vidí v celé civilizaci výsledek touhy po majetku a moci, hledá ve fetišismu zboží – Kautsky pokládá tento pojem za klíč k Marxově ekonomice – víc, než v něm je.

Při všem svém úsilí o nazírání pozitivistické Marx svou filozofii dějin konstruuje, a konstruuje tedy také filozofii hospodaření příliš podle logické šablony negace negace. Tak redukuje celou historii hospodaření na protivu hospodaření kapitalistického a předkapitalistického. Hospodaření předkapitalistická pokládá à la Rousseau za „dětinou

idylu“;^[137] ale najednou se z dítěte stane faustovský lichvář a upír! Ovšem musí nám být útěchou, že se upír silou fatálního zákona negace negace převrátí v ideálního komunistu.

V jednotlivostech se ovšem najdou nesprávnosti také. Tak například neodpovídá skutečnosti to, co Marx vykládá o původní akumulaci. V té formě jí nikdy nebylo. Nesprávné pojmání kapitalismu svedlo Marxe k této konstrukci dějin. Zvláště objev nových dílů světa a jejich původních bohatství nemělo těch následků, jak je líčí Marx. Španělsko a Portugalsko nestaly se zeměmi průmyslovými, přes všecku akumulaci a politiku koloniální naopak Španělsko Amerikou padalo a padlo. Ani Holandsko, jež Marx jmenuje mezi pravými zeměmi obchodními a kapitalistickými, nemělo toho významu, jež mu přičítá Marx – vůbec byl hospodářský vývoj zemí jiný, než teorie Marxova vyžaduje.^[138] Výstavba železnic a parních lodí v XIX. století měla mnohem vyšší význam než domnělá původní akumulace. Ženoucí síly hospodářské, přímo a nepřímo působící, byly jiné a působily jinak, než určoval Marx.

Že reformace (další příklad) měla jiné účinky, než Marx v ní viděl, o tom nemůže být pochybnosti ani z hlediska hospodářského – už faktum, že protestantské země jsou vůdčími zeměmi průmyslovými, mohlo Marxe vést k poznání, že „ideologie“ není o nic méně reálná než jeho neideologie.^[139]

Marx psal historii moderního hospodaření hlavně podle anglických poměrů zemědělských a průmyslových. Ale i ty poměry analyzoval nesprávně. V Anglii malorolnictvo (pachtýři), jak jsme slyšeli, nezaniklo ani nezaniká; mimoto hraje v Anglii aristokratické velkostatkářstvo tak velkou roli, že právě Anglie může sloužit za vzor, jak se průmysl vyvíjí vedle zemědělství. A dále na Anglii můžeme studovat, jak je průmysl stále spojen s obchodem a jak je na něm závislý. Marx ovšem myslí, že průmysl svou „imanentní nutností“ dohání k tržbě světové, že průmysl žene obchod, nikoli obchod průmysl.^[140] Proti této „imanentní nutnosti“ mluví však nejen historie anglických kolonií, nýbrž dějiny všech ostatních zemí, které přes všecek svůj průmysl nedosáhly toho světového postavení, kterého dosáhla Anglie. Táž „imanentní nutnost“ nezachránila Anglie před konkurencí Německa, Spojených států a teď i Japonska – kapitalistický průmysl a všecko hospodaření visí na mnohých vnějších a vnitřních podmínkách, které se formulí Marxovou postihnout nedají.

Avšak já se přece jen pouštím dále, než mám právo; kdo chce posoudit Marxovy dějiny hospodaření důkladněji, najde si poučení v bohaté literatuře sám.^[141]

89. Souhrnný úsudek o Marxově ekonomice. Význam Marxovy teorie hodnotní: nastává doba práce. Práce jako práce drobná. Demokratická práce proti aristokratickému sportu. Marxův a Engelsův revolucionismus je ještě romanticky aristokratický. Nedostatečnost materialismu

Není pochybnosti, že Marxova teorie hodnotní je jednostranná – práce sama hodnoty nevytvoruje a neurčuje.^[142]

Podle posavadních kritických výkladů lze celkový úsudek o Marxově ekonomice formulovat snadno.

Právě proto stojí za přemýšlení, proč Marx celou svou ekonomiku a sociologii zakládá tak jednostranně na práci. Jako Platon začíná svůj stát rozbořem spravedlnosti, Marx začíná své hlavní dílo rozbořem práce.

Práce, jako filozofický a sociální princip, uznává se hned v počátcích moderního myšlení. Pro práci horlí již Locke, následuje ho v tom Adam Smith a Ricardo, a Smitha a Ricarda následuje Marx. Marx právě svou jednostranností důležitost práce pro celý moderní život náležitě osvětlil. Pozitivistka řekne, že Marx z práce udělal fetiš, ale bez takových fetišů ani jiní lidé posud nebyli (ani Comte).

Marxova veliká zásluha je, že nám odkryl svět práce drobné. Uznávám, že k této práci odkazovali jiní před ním, ale nikdo to neudělal tak účinně jako on. Marx i tu si vede jednostranně – věčná kritika toho nemůže nevidět – ale právě proto si musíme uvědomit, co toto úsilí Marxovo znamená.

Marx se pokusil určit cenu drobné práce pro společnost, práce fyzické i duševní. Posud se lidé práce štítí a štítí, a štítí se právě té práce drobné, práce neúhledné, neokázalé, nerozčilné. Posud lidé žili víc sportem než prací – nyní nastává doba práce, práce drobné. Posavadní romantismus práce musí ustoupit realismu. Prací nejsou jen tak zvané velké činy, prací je také práce mozolná; práce nevykonávají pouze rekové, ale také lidé malí a ponížení, o nichž historie ještě vypravovat neumí; prací není jen obětovat život v lomozném ryku válečném, na nějž upírají zraky nejen vrstevníci, nýbrž i potomkové, prací je hlavně obětovat bližnímu své síly a obětovat mu je prací vytrvalou. Proti starému režimu aristokratického sportu ve filozofii, v umění, v politice, v mravnosti a v náboženství – nastává nová doba práce demokratické, práce drobné.^[143]

Marx vidí v práci osobnost člověka, sociální rovnost je založena na rovnosti práce.

To, vykládám, je význam Marxovy teorie hodnotní, třebaže Marx sám ještě plného dosahu toho, oč v naší době jde, nepostihl. Sám byl ještě romantikem. Proto kázal revoluci politickou – politický sport aristokratický. Trvalo to dlouho, než Engels, před samou smrtí, revolučnosti se vzdal; ale i to učinil více z oportunismu než z filozofického poznání. Ani Marx, ani Engels nepochopili, že revoluce k práci se nehodí, že jejich pojetí hodnoty revoluci přímo vylučuje.^[144]

Marx také dělá z práce příliš účel, třebaže jednou docela správně uznává, že práce má být podřízena účelu. O ten účel běží. A tu se rozcházíme – materialismus účelu práce, smyslu světa a života stanovit nedovede.

Marx nestačil na to, aby dal novému úsilí náležitý výraz. Pomáhá si ideami staršími – ve filozofii Hegelem, v ekonomice Smithem a Ricardem.^[145] Marx tkví v době staré právě svou metodou vědeckou. Metoda má pro vědu moderní proto takovou důležitost, že věda je prací, prací drobnou. Marx má mnoho z metody staré, aristokratické – na místě pracné empirie se konstruuje a slova se berou za věci. Zejména v I. svazku *Kapitálu* je více scholastiky, než věc snese.

Při všem, ostatně dost vnějším, pozitivismu znamenat Marxovu vědeckou nezdrželivost právě tam, kde běží o fakta; stačí mu často statistika dost nahodilá nebo zprávy ojedinělé, bez vlastní síly průkazné. A zejména nedovede být přesný, kde jde o konstatování stupně (proletarizace, koncentrace kapitálů a tak dále). To je vůbec veliké měřítko vědecké přesnosti; rozhodnout se a ustálit o principech není tak těžké jako vymezit správný stupeň, ať běží o určení času, prostoru, pohybu, intenzity, nebo kvality působení příčin fyzických i duševních. Všecka práce vědecká tkví nakonec v odměřování a v odvažování.

Marx to pochopoval. Odtud jeho záliba v materialismu, jako by v něm měl záruku měření přesnějšího. To byl omyl. Přesnost nežádá redukovat celý svět na kvantitu a na hmotu. Materialismus vedl Marxe k jeho teorii hodnoty, respektive nadhodnoty. Převodl všecku práci fyzickou a duševní na jednoduchou práci hmotnou a myslel, že tím má přesné měřítko hodnoty. Mýlil se – práce, i když se pojímá jen psychofyzicky, nedá se měřit čistě kvantitativně; bez odhadování kvalitativního, ostatně i kvantitativního, ve vědě se neobejdeme. I ze stanoviska Marxova nelze se vyhnout otázce po motivaci práce, ale tím jsme

v etice a ve filozofii. Ekonomika materialistická je nemožná; nemožná nejen co do učení, ale i metodicky.

Avšak dovedu tento materialismus pochopit. Ctím v něm úsilí zjednat uznání práci člověka malého, vážím si Marxova protestu proti romantické sentimentalitě, která nechce pochopit, že celý řád společenský se udržuje a zdokonaluje jen prací v potu tváře.

Dodatek

k

§ 88

Přehled literatury o dějinách hospodářských

Literatura o Anglii

Mimo Marxe a Engelse a rozličné zprávy a statistiky o hospodářských poměrech doporučuje se na předním místě studium (anglické) literatury o Anglii:

Rogers: *Six Centuries of Work and Wages* (spis byl už uveden); mimoto:

A History of Agriculture and Prices (1259 až 1702). Šest svazků. 1866–1888;

The Industrial and Commercial History of England. Dva svazky. 1894.

Gibbins: *Industrial History of England*. 1895.

J. W. Ashley: *English Economic History and Theory*. Dva svazky. 1888, 1893.

W. Cunningham: *Growth of English Industry and Commerce*. Svazek I: *Eearly and Middle Ages*. 1890. Svazek II: *Modern Times*. 1892.

W. Cunningham and E. A. Macarthur: *Outline of English Industrial History*. 1895.

W. Newmarch: *A History of Prices*. Pokračování Tookeyova díla, jehož čtyři svazky podávají historii ceny od roku 1793 do roku 1848. Newmarchovy dějiny sahají do roku 1856. Německý překlad je od Ashera. 1858-1859.

Toynbee: *The Industrial Revolution of the XVIII. Century in England*. 1883.

Dějiny národů ostatních

Inama Sternegg: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*. Tři svazky. 1879, 1891, 1899.

Lamprecht (mimo uvedené dějiny německé): *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter; Französisches Wirthschaftsleben*; a jiné.

Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger, Geldcapital und Creditverkehr im XVI. Jahrhundert*. Svazek I: *Die Geldmächte des XVI. Jahrhunderts*. Svazek II: *Die Weltbörsen und Finanzkrisen des XVI. Jahrhunderts*. 1896.

M. J. Bonn: *Spaniens Niedergang während der Preisrevolution des XV. Jahrhunderts*. 1896.

Dějiny hospodaření všeobecné

Pro prarodu srovněj literaturu uvedenou v kapitole následující (šesté) a mimoto:

Laveleye: *De la propriété et de ses formes primitives*. 4. vydání 1891. (Německy od Büchra. 1879.)

Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. 2. vydání 1898 (český překlad Josefa Grubra, 1898);

Arbeit und Rhythmus. 1896.

M. Kowalewsky: *Coup d'oeil sur l'évolution du régime économique et sa division en périodes*. 1896.

Pro dobu starou:

W. Cunningham: *Western Civilization in its Economic Aspects (Ancient Times)*. 1898.

E. Meyer: *Die wirtschaftliche Entwicklung des Alterthums*. 1895.

Pro dobu novou:

K. Breysig: „Die sociale Entwicklung der führenden Völker Europas in der neueren und neuesten Zeit“ (v Schmollerových *Jahrbücher* 1896 a dále).

G. Wiebe: *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. 1895.

von Phillipovich: *Die Aenderungen unserer Wirtschaftsverfassung im XIX. Jahrhundert*. 1895.

John A. Hobson: *The Evolution of Modern Capitalism*. 1894.

Rudolf Meyer: *Der Kapitalismus fin de siècle*. 1894.

Dějiny zemědělství (a feudalismu)

R. Dvořák: „Rolnictví ve staré Číně“ (*Athenaeum* IX, 1892).

P. Guiraud: *Lapropriété foncière en Grèce jusqu'à la conquête Romaine*. 1895.

Rodbertus: *Untersuchungen auf dem Gebiete der Nationaloekonomie des klassischen Alterthums*. 1864 a dále.

M. Weber: *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht*. 1891.

R. His: *Die Domänen der römischen Kaiserzeit*. 1896.

Schulten: *Die römischen Grundherrschaften*. 1896.

Jan Peisker: *Die oesterreichische Wirtschaftsgeschichte und ihr richtigster Behelf, die Katastralkarte*. 1897. (Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien.)

von Meitzen: *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven*. Tři svazky s mapami a výkresy. 1895.

G. L. von Maurer: *Einleitung der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung und der öffentlichen Gewalt*. 2. Auflage. Mit einleitendem Vorwort von Heinrich Cunow. 1896.

Sugenheim: *Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis um die Mitte des XIX. Jahrhunderts*. 1861.

Knapp: *Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit*. 1891;

Grundherrschaft und Rittergut. 1897.

Wittich: *Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland*. 1896.

Réville: *Les paysans au moyen âge* (XIIIe et XIVe siècles). 1896.

Vinogradoff: *Villainage in England. Essays in English Mediaeval History*. 1892.

Garnier: *History of the English Landed Interest*. Dva svazky. 1895.

Grünberg: *Die Bauernbefreiung und Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien.* Dva svazky. 1894.

J. Lippert: *Sozial-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit.* Dva svazky. 1896–1898.

J. Peisker: „Zur Socialgeschichte Böhmens. Gegen Herrn J. Lippert“ (*Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte*. 1896, 1897);

Die Knechtschaft in Böhmen. Eine Streitfrage der böhmischen Socialgeschichte. 1890.

M. Müller: *Die Getreidepolitik, der Getreideverkehr und die Getreidepreise in Schlesien während des XVIII. Jahrhunderts.* 1897.

Dějiny (ruského) miru a zádruchy

Viz § 100.

Dějiny řemesla

Příkladem:

Schmoller: *Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im XIX. Jahrhundert.* 1870;

Die Strassburger Putz- und Webekunst. 1879.

Dějiny organizace městské

K. Hegel: *Die Entstehung des deutschen Städtewesens.* 1898.

J. Fritz: *Deutsche Stadtanlagen.* 1894.

S. Rietschel: *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis.* Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Stadtverfassung. 1897.

Maitland: *Township and Borough.* 1898.

Dějiny obchodu

Gibbins: *History of Commerce in Europe.* 1891.

Bastable: *The Commerce of Nations.* 1892.

Cons: *Précis d'histoire du commerce.* 1896.

R. Mayr: *Lehrbuch der Handelsgeschichte auf Grundlage der Wirthschafts- und Socialgeschichte*. Mit einem bibliographischen Anhang. 1894.

Dacnell: *Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts*. 1897.

Dějiny komunikace

Götz: *Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels*. 1888.

Fr. Ludwig: *Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert*. 1897.

Dějiny námořnictví

Mahan: *Der Einfluss der Seemacht auf die Geschichte*. 1660–1783. Auf Veranlassung des kaiserlichen Ober-Commandos der Marine übersetzt von Batsch, Vice-Admiral à la suite des Seeoffizierkorps der kaiserlichen Marine. Dva svazky (první svazek v 2. vydání). 1898.

Dějiny chudinství

Uhlhorn: *Die christliche Liebesthätigkeit*. 1882 až 1890.

Ratzinger: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. 2. vydání 1884.

Riggenbach: *Das Armenwesen der Reformation*. 1883.

Dějiny otroctví

Letourneau: *L'évolution de l'esclavage dans les diverses races humaines*. 1897.

K soudobému stavu hospodářskému

Statistika soudobého stavu hospodářského se najde v uvedených příručkách (*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, a tak dále). K tomu:

Mulhall: *Industries and Wealth of Nations*. 1895.

Keltie: *The Statesmen's Year Book*. Zde se uvádí při jednotlivých zemích literatura a oficiální publikace.

Jednotlivé důležité obory jako dějiny vinařství, bavlnictví, bankovníctví, poměru zlata a stříbra a tak dále třeba hledat v uvedených pomůckách.

Kapitola šestá: Vznik a vývoj civilizace: komunismus

Oddíl A: Komunismus budoucnosti

90. Marxismus je svou podstatou komunismem. Marxovy požadavky komunistické. Jeho stoupenci

Marxismus je svou nejvnitřnější podstatou komunismem. Marx sice na počátku své žurnalistické dráhy (1842) komunistou ještě nebyl,^[146] ale už ve spise *Die heilige Familie* (1845) komunismu hájí a snaží se jej odůvodnit filozoficky materialismem. Zárodky komunistické, formulované Feuerbachem, uzrály vlivem pařížským u Marxe v promyšlenou soustavu. Tu se právě levice hegelovská rozpoltí na dva tábory: Marx s Engelsem stanou se komunisty, Ruge, Stirner a jiní postaví se proti komunismu.

Nejurčitěji a nejpřesněji formulovali Marx a Engels své komunistické krédo v *Komunistickém manifestu*. Engels upozorňuje v předmluvě k vydání z roku 1890, že autoři zvolili název „komunistický“ proto, že slovo „socialismus“ bylo už tenkrát výrazem salonním, označujícím hnutí buržoazní, kdežto „komunismus“ byl název pro hnutí čistě proletářské, neočekávající nápravy od převratu pouze politického, nýbrž od „přetvoření společnosti důkladného“. De facto je charakterizován tímto slovem Marx a marxismus nejplněji.

Musíme to hned napřed vytknout důrazně, protože v době novější se hlásí někteří marxisté ke komunismu jaksi ostýchavě; ba Engels a Marx sami psali v době pozdější o komunismu s patrnou rezervou. V roce 1872 prohlásili autoři *Komunistického manifestu* v předmluvě k novému vydání, že už nekladou obzvláštní váhy na požadavky praktické, spokojující se spíše „celkem zásadami obecnými“. Ve vydání z roku 1883 Engels vysvětluje, že „vůdčí ideou“ *Manifestu* je historický materialismus; ale v předmluvě z roku 1890 čteme, že Marx věřil v konečné vítězství zásad v *Manifestu* položených.

Je ovšem přirozené, že Marx pohlížel později na svůj program psaný v žáru revolučním chladněji; jistě mluvívá střízlivěji o komunismu budoucnosti.^[147]

Podle hlavního spisu Marxova můžeme se ostatně domyslit, co je hlavním a předním požadavkem pro budoucí zřízení komunistické: nebude a nesmí být kapitálu, rozuměj kapitálu peněžního, ani společenské a hospodářské anarchie kapitálem podmíněné. „Věc se redukuje prostě na to, že společnost musí vypočítat napřed, kolik práce, výrobních prostředků a potravy může se bez jakékoliv poruchy vynaložit na pracovní obory, které, jako například stavba železnic, pro delší dobu, rok nebo déle, nedávají ani výrobních prostředků, ani potravy a vůbec žádného užitečného výtěžku, zato však celkové roční výrobě práce, výrobních prostředků a potravy ubírají. Naproti tomu ve společnosti kapitalistické, v níž se společenský rozum uplatňuje vždycky teprve post festum, mohou a musejí tak neustále vznikat veliké poruchy.“^[148] Podobně klade Marx důraz na jiných místech posledních svazků *Kapitálu* na tuto „kontrolu společnosti“^[149] a zejména na úpravu doby pracovní, na rozdělení práce a na vedení knih.^[150]

Také za vlády komunismu bude nutná nadpráce, respektive relativní nadvýroba, a tato „nadvýroba znamená kontrolu společnosti“; že však je nadpráce třeba, rozumí se vlastně samo sebou.^[151] Je jí třeba k pojištění proti nehodám a k zabezpečení vyvíjejících se potřeb a „pokroku“ (míní se tím vzrůst?) obyvatelstva. Zůstane tedy dále i akumulace, třebaže odpadne třída zahalečů. Marx chválí kapitál za tuto jeho civilizační vlastnost, že totiž vynucuje pro společnost nadpráci vydatnější, než mohly dřívější formy otroctví, nevolnictví a tak dále. Vykládá, že právě bohatství společnosti nezávisí na dlouhém trvání nadpráce, nýbrž na její výrobivosti a na vhodných podmínkách výrobních; nakonec následuje uvedené již (v § 63, I shora) omezení Engelsova skoku do říše svobody: „Říše svobody se počíná skutečně teprve tam, kde přestává práce určená nouzí a vnější účelností. Tato říše je tedy podle povahy věci za sférou vlastní výroby hmotné.“ Dále čteme, že člověk civilizovaný stejně podléhá přírodě jako divoch, neboť s rozšířením potřeb rozšiřuje se také moc přírody; jenže člověk civilizovaný a společensky organizovaný svůj poměr k přírodě vědomě reguluje a společensky kontroluje. Říše nutnosti trvá, jenže člověk civilizovaný není již vůči přírodě slepý. Za touto říší nutnosti „počíná se vývoj lidských sil, jenž je sobě vlastním účelem, pravá říše svobody, která však může vykvést jenom na oné říši nutnosti jakožto na svém základě. Zkrácení dne pracovního je podmínkou hlavní.“

Podle Marxe tedy v budoucí společnosti komunistické s kapitalismem přestane líčená anarchie kapitalistické výroby a směny; jak vidíme, klade Marx na potlačení této anarchie váhu velikou. Společnost bude počítat do budoucnosti – povede si řádně své knihy; lidé se stanou pány výroby, stanou se tím svobodnými, sebevědomými.

S kapitálem přestane konkurence, nebude zisku (renty) ani nebude mzdy, nebude proletariátu, nebude kapitalistů.

Nebude dále výměny zboží – nebude žádného zboží vůbec: jako v společnosti původní budou se rozdělovat výrobky náležející společnosti. Půda a výrobní prostředky věčné budou, jak praví Marxův terminus technicus, společenské – co se vyrobí, bude všem členům rozděleno.

Ustane boj tříd – tříd už nebude, nebude ani žádného specialistického dělení práce: z lidí částečných stanou se lidé celí, schopní ku práci všelike. Ztratí se rozdíl měst a venkova (města budou zrušena). Nebude už konečně státu. Komunismus také vyhojí všeobecnou degeneraci, zamezí přelidnění, nejen relativní, nýbrž i absolutní – lidstvo, jedním slovem Engelsovým, udělá skok do říše svobody, svobody těla i ducha – pevnou a umělou rukou bude člověk řídit svou další historii, přestane být otrokem poměrů hospodářských a společenských vůbec, protože tyto poměry bude ovládat, a ovládat je bude proto, že je úplně pochopí a prohlédne. Teď pod nimi úpí svou nevědomostí...

Tak asi v hlavních rysech vypadá obraz budoucnosti podle Marxe. Engels jej akceptuje. Mluví sice v pozdější době o budoucnosti také dost rezervovaně, zato nakládá živější a sytější barvy, když líčí komunismus minulosti. Je to u Engelse neshoda nápadná – utopismus potlačený na straně jedné propuká na straně druhé. Poznáme tento Engelsův utopismus minulosti podrobněji ve výkladu dalším.

Ze strachu před utopismem odmítá Engels spekulace o tom, jak se rozdělí jídlo a byty; nemůže se prý o budoucnosti říci více, než že odstraněním kapitalistické výroby budou odstraněny jisté formy posavadního přivlastňování. Bude třeba zařízení přechodných, a ta se všude budou řídit okolnostmi.^[152]

Ve spise proti Dühringovi ustanovuje Engels princip pro rozdělení statků. Pokud prý se toto dělení bude spravovat ohledy čistě hospodářskými, bude rozhodovat zájem výroby; výrobě se prý však daří nejlépe, umožňuje-li členům společnosti všem, aby své schopnosti co nejvšestranněji rozvíjeli, udržovali a jich užívali.^[153]

Již *Komunistický manifest* slibuje, že budou všichni pracovat fyzicky; tak totiž rozumět požadavku „rovné všem povinnosti k práci“ (Arbeitszwang). Na uvedeném místě ve spise proti Dühringovi, jak jsme už slyšeli, zrušuje Engels rozdíl mezi architektem a nádeníkem, ačkoli uznává, že zůstanou rozdíly v intenzitě a v dovednosti práce. V nynější společnosti soukromých výrobců, vysvětluje Engels, vedou náklad na vyučení dělníka osoby soukromé

(rodina), ty dostávají vyšší cenu za vyučenou pracovní sílu; ve společnosti socialistické uhradí ten náklad společnost, případnou jí tedy také plody, větší hodnoty vyrobené prací „složitou“. „Dělník sám nemá nároku na odplatu větší. A z toho se mimochodem podává ještě poučení, že ten oblíbený nárok dělníka na ‚celý výnos práce‘ přece také někdy má svůj háček.“

Takových háčků, a už i háků nacházejí mladší marxisté více. Jsou ještě zdrženlivější, ba někteří jako by se slova „komunismus“ přímo štítili, mluvívají raději o kolektivismu nebo užívají označení ještě indiferentnějších. Charakteristický je v té příčině Kautského výklad Erfurtského programu. Kautsky se tu slovu komunismus co možná vyhýbá a užívá výrazů jako: obecný majetek (Gemeineigentum), nebo společenský majetek (genossenschaftliches Eigentum). Podle Kautského, jak už vzpomenuto, v budoucnosti dělba práce nepřestane a rozdělení statků bude v socialistické společnosti „v dozírné době“ jen dalším vývojem dnešních forem mzdy; Kautsky uznává pro budoucnost, třebaže v pozmeněné formě, prémie za výkony přesahující jistý průměr, různý plat za rozdílné zaměstnání a tak dále.^[154]

Kautsky nevěří už také v brzké uskutečnění komunismu.^[155]

Marx a Engels věřili, že nový řád socialistický nastane už teď. Přes všechna zklamání, která dozrávají oba vůdcové ve zmíněné předmluvě k *Manifestu* z roku 1872, Engels praví výslovně ještě v třetím vydání spisu proti Dühringovi (1894), že už teď by mohly být zrušeny třídy a že by mohlo nastat společenské přivlastnění výrobních prostředků.^[156] Ovšem Engels se odřekl revoluce a všelikého převratu už rok potom a položil příchod komunistického režimu do budoucnosti vzdálenější.

Ani Bernstein nemá víry v brzké zavedení komunismu. Že Bernstein soudí o budoucím komunismu velmi skepticky, můžeme se domyslit ostatně z toho, co řekl o sociálním ideálu; soudíc podle jeho projevů nejnovějších, komunismu se vůbec už vzdal.^[157]

91. Komunismus a materialismus

Řekl jsem, že marxismus je komunismem svou podstatou. Tím jsem chtěl zdůraznit, že Marxův komunismus nemá obsah jenom hospodářský, jak by se podle posavadních kritik Marxových zdálo; nikoliv: komunismus je Marxovi celá soustava filozofická a kulturní.

Marxovi, předně, komunismus je logickým důsledkem materialismu.

„Není třeba ostrovtipu velikého, abychom z materialistických učení o původní dobrosti a o rovném rozumovém nadání lidí, z učení o všemohoucnosti zkušenosti, zvyku, vychování, o

vlivu vnějších poměrů na člověka, o velikém významu průmyslu, o oprávněnosti požitků a tak dále pochopili nutnou spojitost materialismu s komunismem a se socialismem. Jestliže si člověk tvoří všechno poznání, počítky a tak dále ze světa smyslového a ze zkušenosti ve světě smyslovém, běží tedy o to, zařídit ten empirický svět tak, aby v něm člověk zkusil, co je v něm vpravdě lidské, aby tomu zvykl, aby sebe sám zkusil jako člověka. Jestliže je principem vši mravnosti zájem dobře pochopený, jde o to, aby se zájem člověkům soukromý kryl s zájmem člověčským. Je-li člověk nesvoboden ve smyslu materialistickém, to jest svoboden, ale ne silou negativní, vystříhat se toho nebo onoho, nýbrž mocí pozitivní uplatňovat svou pravou individualitu, pak se nesmí trestat zločin na jednotlivci, nýbrž musejí se zničit protisociální rodiska zločinu a musí se každému dát sociální prostor pro životní uplatnění jeho vlastní přirozenosti. Je-li člověk formován poměry, musí se ty poměry udělat lidskými. Je-li člověk od přírody společenský, vyvíjí svou pravou přirozenost teprve ve společnosti, i musí se moc jeho přirozenosti měřit nikoli mocí jednotlivého individua, nýbrž mocí společnosti.“^[158]

Toto svazování komunismu s určitou filozofickou soustavou nás už nepřekvapí – Marxův socialismus, to přece už víme dobře, není jen teorií hospodaření. Ani se nesmí namítat, že citovaný pasus je z doby, kdy Marx ideologie ještě tak radikálně nezamítal jako později; materialismus právě nezamítal nikdy, mimo to přichází později (v III. svazku *Kapitálu*) ideologie zase ke cti.

Jiná je ovšem otázka, obстоjí-li toto přímé ztotožňování komunismu s materialismem. Nejenže četní komunisté svých soustav na materialismu nezakládají, materialismus sám v sobě je nám nemožný, a tím padá také komunismus, pokud totiž by měl spočívat na materialismu.

Marx vidí v materialismu docela speciální důvody a důkazy pro komunismus.

Materialismus předně prý sám zaručuje poznání, že člověk byl původně dobrý. Marx akceptuje zřejmě učení Rousseauovo, že člověk je od přírody dobrý, že je pokažen jen civilizací. Na tomto starozákonním základě vypracoval Engels celé dějiny civilizace. Dejme tomu, že by tento názor byl správnější, než opravdu je – co má činit s materialismem?

Autor *Geneze* nebyl materialistou a věřil v původní stav rajský přece, a také Rousseau nebyl materialistou; naopak zase mnozí materialisté dnes v původní dobrotu lidí nevěří (například kriminalisté školy Lombrosovy). Patrně myslel Marx na to, že na počátku vývoje v době předcivilizační byl komunismus, a že tedy komunismus je soustavou docela přirozenou; promluvíme o tomto pracomunismu hned obšírněji.

Marx dále vidí, že materialismus zaručuje rovnost rozumovou. I to je tvrzení libovolné: té rozumové rovnosti není, a proto jí materialismus držet nemůže. Marx, je pravda, převedl všecku práci rozumovou na jednoduchou práci svalovou, to je fakt, ale není to důkaz pro jeho tvrzení, neboť je to nesprávné.

Ostatně: je tak apriorně samozřejmé, že rovnost rozumová vyžaduje rovnosti hospodářské? Marx ani nevidí, jak nebezpečného argumentu se tím dovolává; jestliže totiž komunismus má záviset na rovnosti rozumové, pak je jistě po komunismu, a nadobro.

Na jednotlivé poznámky Marxovy o empirii a podobně nechci už reagovat; jsou sice ultramaterialistické, ale právě proto nesprávné; vyplývají z názoru, že poměry jsou vším, individuum ničím. Zato bych chtěl položit otázku, co je Marxovi vlastní pohnutkou – jeho důvody právě nestačí – aby viděl v materialismu „logickou bázi“ komunismu?^[159]

Marxovi znamená materialismus tolik co moderní přírodověda, a přírodověda, jak víme, je Marxovi základní vědou socialismu; přírodověda se zdála Marxovi být radikální, hlavně protimetafyzickou a protiteologickou, přírodověda se mu zdála být obzvláště demokratickou. Pamatujeme se také, že už i Feuerbach prohlašuje ze stanoviska přírodovědeckého rovnost. Z téhož důvodu byl mnohým socialistům vítán také darwinismus, mezi jinými také Engelsovi a Marxovi. Marx nachází v přírodovědě podporu pro svůj politický radikalismus, a tak hledá v přírodovědeckém materialismu logické důvody pro radikální komunismus (a socialismus).

Ukázal jsem už, že přírodověda sama v sobě není demokratická.^[160] V tom má však Marx pravdu, že materialismus, hlásáním absolutní oprávněnosti požívání a vůbec svou egoistickou etikou, byl nepřítelem starého řádu, pokud se ten řád opírá o oficiální náboženství a o církve. Materialismus je revoluční speciálně svým ateismem.^[161] Tolik lze připustit, ale to je docela něco jiného než tvrzení, že materialismus je logickým podkladem rovnosti komunistické.

Naopak (viz § 48, I shora): materialismus se komunismu Marxovu vlastně příčí – je-li mozek poslední a pravou příčinou všeho žití duchovního a společenského, pak nevidím, jak se komunismus může teprve historicky vyvíjet.

92. Marxovský komunismus společenskou soustavou nejen hospodářskou, nýbrž také duchovou a kulturní vůbec

Komunismus Marxův není tedy jen řádem hospodářským, nýbrž zároveň soustavou filozofickou a všekulturní. To Marxovi vyplývá také z historického materialismu: na hospodářském řádu komunismu je vybudován všecek život společenský.

Má tedy komunismus Marxův tři hlavní prvky:

a) *Komunismus* jako řád *hospodářský* znamená Marxovi převážně komunismus výrobních prostředků.

Ale tím není Marxův komunismus hospodářský vyčerpán; nesmíme totiž zapomínat na komunismus práce, na práci společenskou (viz § 79 shora).

b) Tento komunismus práce vede nás k Marxovu *komunismu duchovému* vůbec. Tento komunismus vyplývá z materialismu (viz § 47, I shora) a znamená, že individuum není nic, společnost všecko; není vědomí individuálního.

c) Konečně má Marxův komunismus význam také *mravní*.

Marx předně žádá při všem svém amoralismu komunistickou rovnost ve jménu spravedlnosti, tak jako komunisté před ním.

Avšak komunismus Marxův má ještě speciálnější mravní význam: Marx totiž, podobně jako Platon, doveden byl ke komunismu pohlavnímu a rodinnému. Marx tuto stránku komunismu nevypracoval, teprve Engels zapojil do marxismu tento přímo biologický komunismus krve naplno.

Sumou: Marxův komunismus je mnohem více, než se obvykle myslívá.

93. Rozlišení pojmů: socialismus, kolektivismus, komunismus. Stanovisko autorovo

Abychom mohli komunistické názory Marxovy náležitě posoudit, ujasněme si napřed hlavní pojmy, o které běží.

Jak vidíme, Marx pojmy socialismus a komunismus ztotožňuje. Posud je to nazírání rozšířené, ale na druhé straně se dělá často rozdíl. Jedni vidí rozdíl jen stupňový: komunismus je jim nejkrajnějším, respektive nejvyšším stupněm socialismu. Jiným, například Platonovi, komunismus je prostředkem k socialismu; opět jiní socialismus přijímají, nežádajíce si komunismu. Já sám pojmy socialismus a komunismus rozlišuji, mně je komunismus jen

jednou z mnohých soustav socialistických. Nota bene: komunismu samého mohou být formy rozmanité.

Jiné spřežení slovní a pojmové je komunismus a kolektivismus. Dnes užívají mnozí slova kolektivismus raději, sami marxisté mu počínají dávat přednost. Není to dnes už jen rozdíl slovní. Komunismem se tu rozumí rovnost hospodářská nebo rozdělení statků podle potřeby; kolektivismus nestojí o rovnost a statky by rozděloval podle pracovního výkonu. Ale často se jeví komunismus i kolektivistům jako cíl nejvzdálenější; kolektivismus by podle toho byla první splátka na komunismus. Lze ovšem, jak řečeno, také přijímat kolektivismus – a i ten má různé formy – a nepřijímat komunismus.

Socialismus, můžeme říci docela obecně, usiluje o spravedlivější a spravedlivé rozdělení všech statků a o zdokonalování společenské organizace; spravedlivější rozdělení statků má být v první řadě na prospěch hospodářsky slabým.

V tom požadavku jsou obsaženy požadavky a úkoly ještě jiné a velmi důležité.

Především se předpokládá při každé opravě řádu společenského, že se uznaná zla řádu starého odstraní a že zla řádu nového budou menší a snesitelnější než zla řádu starého. Že by byl kterýkoli řád nový naprosto dokonalý a už definitivní, nemůže myslet nikdo, kdo pochopil moderní myšlenku vývoje. Každá socialistická soustava bude proto usilovat o to, aby se novým řádem značně zvýšila výrobnost hospodářská a aby se zesílily všechny společenské síly skutečně tvůrčí v oboru každém.

Lidé raději snášejí stará zla, jimž přivykli, než aby zkusili dobra ještě neosvědčená. Nelze proto společenským oprávcům dost důrazně opakovat, aby kritizovali starý řád věcně a spravedlivě.

Socialismu běží především a hlavně o reformu rozdělení statků. Co se může rozdělit? Vyrábědla (nástroje, ale také banky a podobně), výroby, výrobky; ale mohou se rozdělit, respektive upravit, také práva politická, náboženská (církvní); může se rozdělovat vzdělání (školení); konečně se může mluvit o rozdělení pohlavním, to jest o reformě manželského práva a celého života rodinného.

Jak se může dělit, podle kterého měřítka? Podle schopností; podle vykonané práce respektive podle jejího výnosu, jejího užitku; podle potřeby (relativně nutné). Všechny těchto principů dělení lze užít každého pro sebe nebo také mohou být rozličně kombinovány.

Tu běží nakonec o to, jak ti, kdo rozdělují, tyto principy hodnotí: jak posuzují schopnosti, co pokládají za více nebo méně užitečné a nutné a tak dále.

Kdo rozděluje? Dnes je akutní otázka, má-li nové dělení provádět stát, či má-li se společnost hospodářsky organizovat pod zvláštní autoritou hospodářskou. V druhém případě by tedy šlo o další rozdělení společenských funkcí mezi stát a mezi organizaci hospodářskou (nemající posud jména).^[162]

V obojím případě jedni jsou více pro centralismus a s ním souvisící donucování: komunismus; druzí jsou v každém ohledu, také v hospodářském, pro organizaci autonomní a federativní: kolektivismus.

Jak se má vyrábět, jak se má práce organizovat? Má se vyrábět centralisticky? Bez konkurence? Tak chce komunismus; kolektivismus naproti tomu ze svého stanoviska autonomistického konkurence neruší, jen ji upravuje.

Kdo konečně je vlastníkem? Stát? Národ? Různé organizace, například tu církev, tam různá společenstva a tak dále? Jednotlivec? Běží tu o rozdíl mezi vlastníkem a držitelem a o to, nemohou-li být různé formy vlastnictví zároveň?

Každá opravdová odpověď na všechny tyto otázky je koneckonců praktickým nebo teoretickým rozřešením otázky po hodnotě lidského života, jeho vlastního smyslu a jeho posledního účelu.

Pokud toho třeba, vyložím stručně své stanovisko vlastní.

Neuznávám absolutní rovnosti. Ne, že bych nechtěl, ale zkušenost mne poučuje, že lidé sobě nejsou rovni svou silou, svým nadáním. Také jejich okolí jim vnucuje mnoho růzností. Všeliké sociální reformě může tedy běžet jen o to, aby se domohla nerovnosti co možná snesitelné. Zákon může ustanovit jen rovnoprávnost, nikoli rovnocennost.

Neuznávám požadavku rovnosti hospodářské. Jsem rozhodně pro solidárnost, ale odmítám komunismus.

Odmítám komunismus hospodářský, nevěřím v komunismus duchový (jak jej například líčí Marx) a odmítám komunismus pohlavní a rodinný.

Uznávám, že nynější nerovnost je škodlivá, neoprávněná a nespravedlivá. Dnes lidé mrou hladem a mrou – přesycením.^[163]

Nevěřím, že se dá nutná reforma provést jen hospodářsky. Zároveň se musí provést reforma mravů a názorů. Ku provedení této reformy materialismus Marxův nestačí. Materialismus historický, materialismus vůbec je nemožný. Právě proto není mně majetek svátostí, ani soukromý, ani společný. Posuzuji všelikou formu vlastnictví a jeho vývoj především užitelně, jako prostředek k cíli. Vidím také ve všech poměrech vlastnických jen přechodnou formu historickou.

Komunismus je možný jen v tom rozsahu a na tom základě, jak jej proti Platonovi určil už Aristoteles: na přátelství. To dotvrzují také zkušenosti s koloniemi komunistickými.^[164] Na základě čistě hospodářském, jak jej žádá historický materialismus, je komunismus nemožný. Základní lež komunismu je právě, že každý má chtít, co má soused, a že každý má být, co je druhý.

Rovnost by ještě nebyla komunismem – rovnost by musela být teprve organizována; každá organizace však vede k jistým nerovnostem. Všeobecný komunismus hospodářský pokládám i v daleké budoucnosti za nemožný; není mně ani sociálním ideálem.

Nedovedu se rozehrát pro centralizaci hospodářskou, stojím v politice i v hospodaření o samosprávu a o federaci. Socialismus státní nemám za žádoucí, musí se organizovat samostatná, na státě nezávislá správa hospodářská. Uznávám užitečnost konkurence.

Reformy sociální pokládám za nutné. Abych označil směr té reformy, uvádím (mimo reformy obecně uznané, jako například zavedení daně progresivní): Uznávám právo na existenci, přimlouvám se za uznání legálního existenčního minima. V jednotlivostech je třeba zrušit všelikou lichvu a všeliké cizopasnictví (viz § 83 shora), je na čase omezit právo dědické. Rozumí se, že se musí doplnit a zdokonalit dělnické pojištění, zákonodárství sociální pak má svůj hlavní a přední úkol v odstraňování nezaměstnanosti.

Neštítím se konečně žádat dozor státní a hospodářský, opírající se o sociální statistiku co možná dokonalou, a to dozor přísný. Zejména je také třeba uvědomělejší politiky populační.

94. Kritika Marxovy komunistické soustavy. Domnělý protiklad komunismu a kapitalismu. Pokud se komunismus připravuje už nyní. Neurčitosti o principu rozdělení. Marx a Engels se nakonec komunismu vlastně vzdali

Po tomto objasnění pojmů a názorů můžeme se nyní kriticky vyrovnat s Marxovým komunismem hospodářským; o komunismu duchovém jsme už jednali, o pohlavním promluvíme v oddíle následujícím.

Proti Marxovu komunismu platí všechny námitky přednesené proti jeho filozofii, speciálně proti jeho materialismu. Marx chce mít docela novou společnost, ale ze starých lidí; z odporu proti ideologii a hlavně proti etice dovolává se pro komunismus vlastně jediného argumentu – vývoje historického. Snaží se dokázat, že vývojový zákon negace negace vede společnost s jistotou přímo matematickou do komunismu, ať chceme, ať nechceme. Druzí komunisté zakládali svůj systém na požadavcích zvýšené mravnosti – Marx se dovolává historické zkušenosti: že komunismus už byl a že byl velmi dlouho, a že tedy není utopií. Marxovi je komunistický ideál sociální docela praktický závěr k předcházející kapitalistické a komunistické premisy.

Při historismu Marxově a Engelsově je to více než pochopitelné; avšak tážeme se zase i zde: Je to, co bylo, postačitelým důvodem pro to, co být má, pro to, co máme dělat? A proč komunismus přestal, byl-li společenskou soustavou tak ideální, ba jedinečně ideální?

Marx, sveden jsa svou dialektikou, udělal z kapitalismu a z komunismu přímou historickou a logickou protivu. Proti tomu musíme vzpomenout, že kapitalismu správně neanalyzoval, že jej pojal úzce a jednostranně, a proto je stejným nedostatkem stížena protiva kapitalismu – komunismus. Marx spojil kapitalismus s komunismem tak úzce, že kritika kapitalismu podtíná zároveň jeho komunismus. O tom ani nemluví, že může být komunistických soustav hospodářských více, takže zkrátka komunismus naprosto není jedinou protivou kapitalismu.

Marx si pro komunismus zkonstruoval tento argument:

V kapitalistickém zřízení je práce společenská, majetek je soukromý; to je živý odpor – ergo nezbyvá, než udělat také majetek společenským, to jest komunistickým.

Avšak to není argument, je to patrné zneužití slova „společenský“. Práce „společenská“ neznamená „komunistická“, nýbrž je to aritmetický součet veškeré vykonané práce, aby se mohla vypočíst práce průměrná (viz § 79 shora). Marx by se ovšem rád díval na společnost jako na kolektivní organismus; ale tento názor je neoprávněný, a Marx sám nadto tento názor zase ruší (viz § 85 shora), dovozuje-li, že mezi kapitalisty a dělníky jsou čistě osobní soukromé smlouvy.

Komunismus není ani historicky tou absolutní protivou kapitalismu: soudíc podle toho, jak je člověčenstvo staré a jak dlouho potrvá ještě v budoucnosti, nelze si myslet, že by komunismus, nota bene nastávající už teď, byl definitivní organizací společnosti.^[165]

Marx a jeho stoupenci reklamují mnohá nynější zřízení jako zárodky budoucího komunismu: kapitalistická centralizace je prý právě přechodem ke komunismu.

Tak například Bernstein vidí v kolektivní formě akciového zřízení „hmotné prvky kolektivní formy majetku, o nichž socialismus říká, že se už vytvářejí vývojem kapitalistické společnosti samé“.^[166]

Nerad bych se hádal o pouhá slova. Nevidím v akciové společnosti komunistického nic; akcionářské spojení a spolčení více osob je čistě soukromohospodářské. Nevidím proto ani v monopolech a v tak zvaném socialismu státním a komunálním (státní železnice, státní domény, státní pojišťovny, vojsko, úřednictvo) žádného komunismu a nijaké přípravy ke komunistické společnosti. Akciové společnosti, trusty a tak dále hospodaří na základě dosavadních vlastnických poměrů. Rozdílení statků mezi úředníky a příslušníky vojska není komunistické, nýbrž individualistické, respektive aristokratické, hierarchické, jakože celá organizace úřednické a vojenské práce je hierarchická, ne komunistická.

Proto nesouhlasím s těmi socialisty katedrovými, kteří slova komunismus užívají k označování takového hospodaření obecného.^[167]

Marx a jeho stoupenci nemají jasnosti a určitosti o principu komunistického dělení. V zásadě se uznává úplná rovnost a především také rovnost práce (zrušuje se dělba práce); tím se akceptuje také starší zásada komunistická, že dělení se má dít podle potřeb.^[168]

Marx sám má však také ustanovení jiná. V *Kapitále*, zvláště ve svazku II. a III., má se dělení výrobků řídit prací, respektive zájmem práce, jak to určitěji – ale daleko ne dost určitě – praví Engels. Engels zároveň připouští, že pracovník nemá nároku na výtěžek své práce všecek.^[169]

U Marxe samého není žádného určení o tom, kdo, jaká organizace komunismus provede. „Společnost“ tu jistě nestačí. Jestliže stát, jak uslyšíme, „odumře“, kdo bude hlavou komunistické organizace? Jak veliké bude budoucí komunistické území?^[170]

Stejně nejasnosti a neurčitosti jsou u Marxe a u jeho stoupenců v určeních jiných. Marx a Engels očekávali vládu komunismu už pro dobu nynější – nakonec, zdá se, vzdali se této naděje stejně jako Kautsky, Bernstein a jiní. Stejný odpor je v tom, že se na jedné straně

očekává převrat definitivní a kapitalistická katastrofa za pomoci revoluce, kdežto na druhé se zase naděje v revoluci zeslabuje, a přetvoření společnosti se očekává od technologického, politického a všeobecného pokroku.

Avšak dosti. Možná, že i to málo, co uvádím, je zbytečné. Na každý způsob je marxovský komunismus III. svazku *Kapitálu* velmi zředěný: „Věc se prostě redukuje na to - upravit a speciálně zkrátit dobu pracovní, rozdělit práci a přesně vést knihy...“ To zní jinak než požadavky *Komunistického manifestu*.

Oddíl B: Komunismus prvotní. Vývoj rodiny a civilizace

95. Marx a Platon: význam rodiny pro marxovský komunismus. Engelsův spis o rodině (Engels a Morgan)

Platon, první veliký teoretik komunismu, požadoval komunismus z důvodů filozofických a etických. Ideální stát má být ztělesněním spravedlnosti, a k tomu konci je potřeba komunismu. Komunismus Platonův je po výtce institucí mravní, hospodářskou teprve v řadě druhé. Komunismus má být prostředkem k cíli: má zamezit přelidnění a vyhojit obecnou degeneraci fyzickou i mravní. Tato degenerace se podle Platona vyvinula v tehdejší společnosti postupně tím, že jednoduché poměry ideálního zlatého věku byly krok za krokem opouštěny pro nenasytnost a bujnost lidí. V původním státě, třebaže byl malý, vládl pokoj a mír, lidé byli zdraví, umírali u vysokém stáří šťastni a spokojeni; potraviny – jen rostlinné – bylo dostatek, území nebylo přelidněno, nebylo války... Ale lidé se stali požíravými a zbujněli; stát se jim stal malým a prostým, proto uchvátili sousedům území – vzniká válka a s ní potlačování lidu i uvnitř, požitkářství a bujnost vedou k rozšíření a k zbohacení státu, ale zároveň ke všeobecné nespravedlnosti a rozháranosti.

Proti tomuto úpadku Platon hledá spásu v komunismu. Avšak jeho komunistická soustava je zvláštní. Nepřeje si komunismu všeobecného, nýbrž částečného: jen dvě vyšší vládnoucí třídy, vladařská a vojenská, mají žít komunisticky, velká třída lidu dělného a pracujícího, živícího vojsko a úřednictvo, majetek soukromý podrží. Aristokrat Platon věřil, že stát bude zreformován, bude-li zreformována třída panující – třída dělná, třebaže je četnější, ať si žije po starém.

Avšak Platonovi nestačil komunismus jen hospodářský. On především chtěl, aby se občan občanovi stal bratrem – všeobecné bratrství, heslo Francouzské revoluce, bylo vydáno již Platonem. A toho bratrství se domáhal nejen výchovou a změnou mravů, nýbrž přímo fyziologicky – komunismem manželů a dětí. Rodina posavadní měla být zrušena a na její místo měly nastoupit sňatky, ne volné, nýbrž přísně regulované podle hygienických zákonů selekčních. Aby bylo potomstvo silné, měly být sňatky upraveny tak, aby se občasně spojovali jen mužové a ženy fyziologicky zdatní, a to jen k tomu účelu, aby stát měl předepsaný kontingent novorozenců, a tedy i branců a obyvatelstva vůbec. Stálého soužití nebylo, leda až v tom věku, kde se již z žen děti nerodí. Děti se odchovávaly od narození státem; dorůstající neznaly svých rodičů, jako rodiče neznali jich (matriky měly být vedeny tajně vladaři; ti měli na starosti občasné páření a měli zamezovat, aby se bratr nespájel se sestrou a tak dále), tím právě mělo být dosaženo všeobecného bratrství: stát měl být jedinou velkou rodinou, kde by celá starší generace byla otci a matkami, celá mladší bratřími a sestrami.

Celá tato soustava komunistická nakonec je založena na filozofickém učení Platonově, speciálně na jeho učení o ideách, tedy na skutečné – ideologii –; komunismus nebyl posledním cílem, právě jen prostředkem k cíli.

Proč tak z ničeho nic vzpomínám starého Platona? Proto, že Platon měl značný vliv na moderní socialismus a komunismus a také na Marxe a na Engelse. Srovnání Marxe a Engelse s Platonem velmi poslouží jejich pochopení – víc, než by se na první pohled zdálo.

Všem těm nedokonalostem, kterým chce komunismem odpomoci Platon, odpomáhá komunismem také Marx: degeneraci, přelidnění, anarchii a tak dále – to všecko vidíme u Marxe jako u Platona. Také u Marxe a u Engelse degenerace začíná lakotou a násilím a tak dále. Jsou ovšem také rozdíly: Platon neodstraňuje dělby práce, nezrušuje militarismu a tak podobně.

Hlavně však Marx stejně jako Platon požaduje svůj komunismus koneckonců přese všecek svůj amoralismus a pozitivismus také z důvodů etických, z důvodů spravedlnosti a pravé humanity...

Platon žádal, aby se filozofové stali vladaři (nebo vladařové filozofové), Marx toho nežadá, protože komunismem se stanou filozofové všichni – podle Engelse přestane rozdíl mezi stavitelem a nádeníkem. Co byla Platonovi ideologie (v pravém slova smyslu), Marxovi je

materialismus – materialismus je filozofií komunistické budoucnosti, je „logickým“ základem komunismu vůbec.

Nejzajímavější shoda marxismu s Platonem je však v tom, že i Marx cítil potřebu regulovat se stanoviska komunistického také rodinu. Na tuto stránku marxismu se obvykle zapomíná asi proto, že Marx této části své soustavy nevypracoval sám, nýbrž že to zaň vykonal Engels. Jak vidno už z titulu spisu, který je tomu předmětu věnován, zpracoval Engels spis Američana Morgana.^[171] Marx sám, jak nám Engels praví v předmluvě, hodlal výsledky Morganovy vyložit v souvislosti s výsledky svého historického materialismu, ale nedostal se k tomu. Engels užil kritických poznámek Marxových, učiněných k výtahu ze spisu Morganova, doplnil ideje Morganovy svými vývody hospodářskými a podal takto, při vší závislosti na americkém autorovi a na Fourierovi (z Fouriera čerpal již Morgan), práci pro ucelení soustavy Marxovy velmi důležitou. Engels dokonce se nerozpakuje říci, že by Marx svým výkladem idejí Morganových byl ujasnil plný význam materialismu historického.

96. Základní myšlenka Engelsovy knihy o rodině: společnost je původně organizována svazky rodinnými, nikoli poměry výrobními. Rozpor s historickým materialismem

Mluvili jsme už o tom, jak Engels modifikoval původní Marxův výměr historického materialismu tím, že k produkci potravy a výživy připojuje „produkci“ lidí, rozmnožování druhu. Tuto novou definici materialismu historického máme právě ve spise, o němž teď chceme jednat a z něhož, podle slov Engelsových, můžeme čerpat teprve pravé poučení o tom, co historický materialismus vlastně znamená.

Nuže – hlavní myšlenka spisu je stručně tato:

Čím méně byla na počátku vývoje vyvinuta práce a čím méně se jí těžilo, tím více byl řád společenský ovládán svazky pohlavními a pokrevními. Přece však za tohoto řádu společenského, založeného na svazcích pokrevních a pohlavních, vyvíjela se výnosnost práce a s ní soukromý majetek; vznikla směna, bylo zavedeno otroctví, a společnost se rozstupovala v třídy. Toto rozpolcení na třídy bylo však docela novým řádem společenským; s ním řád starý, založený na pokrevnosti, byl v nesouhlase. Starý původní řád se sice přizpůsoboval řádu novému, ale jen do jisté míry; nakonec řád nový rozbil úplně řád starý, vznikla společnost docela nová, založená na dělbě práce a na třídách.

Vůdčím orgánem této nové společnosti stal se stát; na místo svazků pokrevních nastoupily svazky místní, řád rodinný byl nahrazen řádem majetkovým; za řádu nového se rozvíjejí

protivy a boje třídní ve vší plnosti, a ty boje a protivy jsou obsahem vší dosavadní psané historie.

Že Engels tímto výkladem materialismus historický důkladně pozměňuje, už jsme řekli. Jestliže totiž na počátku vývoje byla společnost organizována svazky pokrevními a rodinnými (příbuzenskými), pak to jsou právě docela jiné ženoucí síly společenské a historické než výrobní poměry materialismu historického. Jak se tedy má vysvětlit přechod z jednoho řádu společenského do druhého? Podle Morgana trvá posavadní vývoj 100 000–200 000 let; ježto podle Engelse trvá nová státní společnost teprve 2000–3000 let, je otázka: lze myslit, že by byly základy vývoje tak dlouho trvajících zmizely beze stopy, jak předpokládá Engels? A dejme tomu, že ty výrobní poměry dostaly později význam nový a veliký: byly skutečně silnější a účinnější než sociální a historické síly dřívější? Každým způsobem byla by tato prvotní organizace společnosti musela připravit další vývoj měrou tak značnou a jeho stopy by musely ještě trvat (aspoň jako tak zvané přežitky), že by už tím historický materialismus dostal smysl valně pozměněný.

Co jsme podali při výkladu Marxovy teorie vývoje spíše in abstracto, ukazuje se nám tu v kulturně historické konkrétnosti: Engels, veden jsa nešťastným zákonem negace, staví ostře proti společnosti prvotní úplně novou společnost civilizovanou, jakože zase proti ní staví opět novou společnost komunistickou; na druhé straně přijímá moderní myšlenku vývoje, která takových příkrých převratů v historii neuznává. Na každý způsob je historický materialismus Morganem podstatně modifikován. Morgan a Marx, jak se ještě přesvědčíme, nedají se tak ztotožňovat, jak to učinil Engels.^[172]

97. Engelsův výklad o jednotlivých stádiích vývoje rodiny a kultury

Abychom pochopili podstatu Engelsova původního komunismu, musíme poznat jeho názory o původní rodině a vůbec o prvotní kultuře (civilizace podle Engelse bych říci nesměl).

Podle Morgana vidí Engels v dějinách trojí hlavní období: divoštství, barbarství a civilizaci. Divoštství i barbarství rozpadá se každé na trojí podobdobí: stupeň nižší, střední a vyšší. V stručném sestavení podává se toto kulturně-historické schéma:

Na *nižším stupni divoštství*, ve svém dětství, žil člověk alespoň částečně ještě na stromech, potrava byla rostlinná, vyvíjela se řeč. Je to přechod od zvířete k člověku.

Střední stupeň divošství: K potravě rostlinné se přibírá živočišná, napřed ryby a vodní zvířena vůbec; člověk je už pánem ohně. Nová potrava ho činí nezávislým na podnebí a na místě; člověk se rozšiřuje podle řek a podle břehů mořských. Užívá nástrojů kamenných nebroušených (kamenné období starší, paleolitické).

Jídelní lístek se obohacuje zvěřinou a rostlinami na ohni praženými. Pro nedostatek potravy lidožroutství. Na tomto stupni jsou Australané a Polynésané.

Vyšší stupeň divošství: Vynalezen luk a šíp. Lov je zaměstnáním pravidelným. Počátky usídlení ve vesnicích; nástroje dřevěné, tkaniva lýková (bez stavu), kamenné nástroje broušené (perioda neolitická); čluny ze stromů, náběhy k stavbě domů ze dřeva a z prken. Na tomto stupni byli američtí indiáni severozápadní.

Nižší stupeň barbarství: Zavedeno hrnčířství, krocená zvířata, kultura rostlin. Až do toho stupně byl na celé zemi vývoj stejný. Nyní se liší Amerika od světa Starého: Starý svět má všechna zvířata schopná ke zkrocení a všechny rostliny mimo kukuřici; Amerika má z krotitelných savců jen lamu a z rostlin jen kukuřici.

Střední stupeň barbarství: V Americe kultura rostlin poskytujících potravy, užívání cihel sušených na slunci k stavění. Peruánci a jiní zpracovávají kovy mimo železo, užívají však ještě nástrojů a zbraní kamenných. Španělské podmanění přerušilo další vývoj samostatný.

V Asii: krocení zvířat, poskytujících mléka a masa. Obilí se asi ještě nepěstovalo. Árijci a Semité vydělili se z ostatních národů, větším dílem tím, že se právě chovem dobytka obzvláště zabývali. Chov dobytka vedl k životu pastýřskému: Semité pasou svá stáda na březích Tigridu a Eufratu, Áriové na rovinách Indie, na Oxu, Jaxartu, na Donu a na Dněpru. Do západoasijských a evropských krajín lesnatých nemohli táhnout, pokud neměli pro dobytek, zejména na zimu, dostatek potravy; kultura obilí vznikla tam asi napřed pro dobytek, teprve později pro člověka. Dostatek masité a mléčné potravy vysvětluje zdatnost a převahu obou ras. (Také indiáni novomexičtí, žijící se pouze rostlinami, mají menší mozek než indiáni druzí, pojídající maso a ryby.) Na tomto stupni mizí lidožroutství, udržuje se jen jako akt náboženský.

Vyšší stupeň barbarství: Počíná se obráběním železa; civilizace se vyvíjí vynálezem a užíváním písma písmenového: Řekové doby heroické, Italové krátce před založením Říma, Tacitovi Germáni, Normani v době Vikingů.

Železný pluh, radlice tažená dobyt看, umožňuje zemědělství vyšších rozměrů, poskytující potravu poměrně bohaté; lesy se mýtí, obyvatelstva silněji přibývá. Pokud nebylo hospodářství polního, byl organizován pod jednou správou sotva milion lidí.

Nejvyšší stupeň tohoto vyššího barbarství je líčen v Homérově Iliadě.

Civilizace se vyvíjí v Athénách organizací státu athénskeho.

Stručně shrnuto:

Divošství: Člověk si osvojuje přírodniny po výtce hotové; člověk sám svým uměním nedovede než dělat nástroje napomáhající tomuto osvojování.

Barbarství: Chov dobytka a orba, získání metod pracovních, jimiž se stupňuje bohatství přírodnin.

Civilizace: Další obrábění přírodnin, vlastní průmysl a umění.

V tomto kulturním rámci vyvíjí se rodina, respektive poměry pohlavní a rodinné.

Na nejnižším stupni divošství panovala podle Engelse *promiskuita*, a to promiskuita naprostá, „existovala-li skutečně“. Jednotlivá páření nejsou na nějakou dobu vyloučena; ale celkem jsou pohlavní styky a pohlavní vztahy rodinné nepravdivé, třebaže tato promiskuita není prostitucí. Není žárlivosti (žárlivost je „pocitem relativně pozdě vyvinutým“), není pojmu pokrevnosti, nebo dokonce krevního smilstva, jsou to právě poměry (Engels užívá svého oblíbeného výrazu) „naiv waldursprünglich“.

Prvá určitá forma rodinná je *rodina pokrevní*, bratři a sestry se berou, bratrem a sestrou jsou však nejen bratři a sestry skuteční, nýbrž také bratranci a sestřenice druhého a třetího kolena. Tedy sňatky podle generací a podle věku; mezi rodiči a dětmi jsou sňatky, jež dříve (v promiskuitě) ještě byly, nyní už vyloučeny. Této pokrevní rodiny už dnes nikde není, v historické době vůbec už se nevyskytovala; avšak z té zvláštní soustavy příbuzenské, jež panuje na Havaji a v Polynésii, Morgan učinil závěr, že existovala, a vybral proto havajskou soustavu příbuzenstva jako typickou.

Druhá forma rodiny je *rodina skupinová* (Gruppenehe nebo havajským jménem punalua). Na tomto stadiu zabraňuje se ještě více krevní proměšování: sestry (sestřenice a tak dále) jsou společnými ženami společných mužů, už ne bratrů, a bratři (bratranci a tak dále) mají společné ženy, už ne sestry. Pokrevní směšování sourozenců je tedy už vyloučeno. Tato forma

byla Morganem ustanovena podle americké soustavy příbuzenské; na Havaji byla prý skutečně nalezena. Tato soustava má podle Morgana nejpropracovanější soustavu příbuzenskou. Morgan uvádí 219 zvláštních názvů pro rozličné stupně příbuzenství; systém pokrevního příbuzenství má názvů jen 176, v soustavě monogamické Římané měli jich 157, Arabové 154.

Rodina skupinová má formy rozmanité; typ havajský je forma klasická.^[173]

Touto formou a promiskuitou charakterizováno je divošství; v pozdějších dobách se vyskytuje jako přežitek. U mnohých národů nachází se občasná promiskuita; je to právě zbytek promiskuity původní. Babyloňanky například musely se poddávat promiskue jednou za rok v chrámě Mylittině; také pozdější tak zvané *ius primae noctis*^[174] je Engelsovi přežitkem sňatku skupinového a forem dřívějších.

V rodině skupinové (a také v rodině pokrevní a v promiskuitě) otec byl neznám, známa byla jen matka (*pater incertus, mater semper certa*^[175], říkali ještě Římané); a proto platila poslušnost po přeslici. Rodina se přirozeně rozrůstala v rody a v kmeny, původní společnost byla organizována rodově, ale ovšem podle rodů, v nichž panovala poslušnost po matce. Matka proto vůbec měla na tomto stadiu vývoje větší platnost a autoritu než otec – platilo právo mateřské neboli matriarchát (*Mutterrecht*), kteréhož názvu Bachofenova se drží Engels v plném smyslu tohoto slova: matka je hlavou rodiny a rodu, matka má nadprávi, po přeslici se také dědí. Společnost je organizována v rodech matriarchálních, rod je pevný kruh pokrevního příbuzenstva ženské linie. Engels rád užívá podle Morgana k označení rodu slova *gens*.

V rodině a v rodě (*gens*) je hospodaření společné – komunismus pohlavní (více méně úplný) je těsně spojen s komunismem hospodářským; a právě zase komunistické hospodaření, protože bylo hospodařením v domácnosti, bylo základem pro nadvládu žen. Komunistické hospodaření v domácnosti a panství žen v domácnosti, praví Engels, je totožné.

Na nižším stupni barbarství vzniká třetí forma rodinná, kterou nazývá Morgan *syndyasmickou* (*Paarungsfamilie*). Je to částečná monogamie. Jednotlivé páry žijí v manželství, jehož trvání závisí na vůli manželů. Muž může přitom žít v polygamii a mimo to ve svazcích nepravidelných. Na tomto stadiu se ještě více vylučuje manželství mezi pokrevními příbuznými; vyloučení jsou všichni příbuzní, nejen pokrevní, nýbrž také

příbuzenství vznikající sňatkem; všeliká forma manželství skupinového stává se prakticky nemožnou. Této formě rodinné neodpovídá soustava příbuzenská.

Na tomto stadiu se žena kupuje; také vzniká lup žen. Tato forma vznikla na rozhraní divokosti a barbarství (někde na nižším stupni barbarství) a je vůbec charakteristickou formou pro barbarství, tak jako manželství skupinové charakterizuje divoštství a jako monogamie charakterizuje civilizaci.

Když se společnost dovinula na střední stupeň barbarství, stávají se (v starém světě) veliké přeměny hospodářské a rodinové. Na scénu vystupují patriarchové se svým soukromým vlastnictvím stád; zároveň nastupuje v rodině na místo matky otec. Přestává posloupnost po přeslici, nastává posloupnost po meči; děti počínají dědit po otci: „Zvrácení práva mateřského bylo světodějnou porážkou ženského pohlaví.“ Rozrušení rodového zřízení matriarchálního bylo jednou z nejpronikavějších revolucí, kterou lidé zažili, a tu revoluci provedli mírumilovní pastýři.

Se vzrůstem bohatství zavádí se otroctví, s otroctvím se stává otrokem také žena.

Rodina patriarchální (například Abraham v Starém zákoně) je přechodná forma k monogamii. Podstata patriarchální rodiny není mnohoženství, nýbrž moc otcovská; římská rodina je její pravý typ: k rodině náleží také čeleď (otroci), otec, muž je pánem života a smrti všech členů, i ženy a dětí. In nuce^[176], poznamenává Marx, chová v sobě tato rodina všechny nerovnosti moderní společnosti.

Také *zádruha* srbská a bulharská je forma přechodná: přechod totiž od rodiny matriarchální k rodině moderní.^[177]

Konečně je *rodina monogamická*, jak platí posud. I tato forma má vyvinutou soustavu příbuzenskou. Vznikala v době mezi středním a vyšším stupněm barbarství, s ní civilizace barbarství zatlačuje. Homér líčí už tuto formu – žena je už jen mezi děvečkami děvečkou nejvyšší. To jest: sňatek je teď založen na podmínkách čistě hospodářských, čehož ve formách dřívějších nebylo. Za monogamie se nutně vyvíjí hned u Řeků hetérismus, přežitek skupinové svobody pohlavní, ale svobody jen pro muže; žena, má-li být skutečně ženou, musí se stát hetérou – v dobách pozdějších až podnes je prostituce, krajní forma hetérismu, jakoby doplněním monogamie. Zanedbávaná manželka mstí se cizoložstvím – také cizoložství je za monogamie neodvratnou institucí společenskou.

98. Znova moralismus proti amoralismu. Engelsův fetišismus pokrevnosti. Engelsovy názory o původních formách rodiny jsou nesprávné. Engelsova matriarchátu nikdy nebylo

Nepřerušil jsem výkladu Engelsova žádnou poznámkou, ačkoliv bych k tomu byl měl důvody téměř při každé větě. Pravda, do podrobností se nemůžeme pouštět, nás tu zajímají problémy jen všeobecné. Chceme zkoumat Engelsovy kulturní dějiny jen po jejich stránce sociologické, a vůbec nám jde převážně jen o to, předvést čtenáři marxismus také po této stránce méně známé.

Především se teď čtenář může přesvědčit, jak Engels pro nejstarší dobu, to jest pro dobu nepoměrně delší, než je psaná historie evropská, skutečně opouští svůj historický materialismus a jak organizuje společnost úplně na rodinné pokrevnosti. Není ovšem pochybnosti o tom, co tím vlastně chce: to, co Platon konstruoval jako sociální ideál reformní, Engels klade jako skutečnost do minulosti, a to v patrné snaze, zabezpečit takto svému sociálnímu ideálu komunistickému historický základ, a základ docela konkrétní a praktický. Podle Engelse prvotní společnost byla přímo jedno tělo – nebyl tenkrát komunismus jen hospodářský, ale i pohlavní, vůbec komunismus absolutní. A tento komunismus byl eticky i sociálně v každém ohledu ideální.

Kdo líčení Engelsovo pozorně přečte, musí postihnout vnitřní rozpory a slabosti, i když nezná stavu moderního bádání o praspolečnosti; konstruktivní umělostkářství a násilnost jsou příliš zřejmé. Ale to právě nám dobře objasňuje vlastní základní myšlenku Morganovu, že totiž komunismus nemůže být uskutečněn leda na základě mravním, a to ve společnosti co možná neegoistické, mírumilovné, ne-li andělské, tedy aspoň velmi lidské, humánní. Tuto myšlenku musí každý vyčíst ze spisů o původu rodiny, a v tom tkví její vlastní důležitost pro komunismus marxovský, které ovšem Engels nepochopil; podrobný výklad o vývoji rodiny nás, jak řečeno, zajímá méně.

Engelsův matriarchální ráj je očividná konstrukce neodpovídající skutečnosti.

Podle všeho, co o nejstarším člověku víme a usoudit musíme, nebyl nikdy komunistou, naopak byl odpůrcem všelikého komunismu. Komunismu, jak si ho přeje Engels, vůbec ještě nikdy nebylo. Engels sám přijímá darwinistický evolucionismus, a jeho Praadam dokonce ještě bydlí na stromech – tím více vede analogie se zvířaty k životu nekomunistickému.

Obzvláště žárlivost pohlavní byla jistě alespoň tak plně vyvinuta jako u vyšších zvířat. Co proti tomu uvádí Engels, nemá žádného podkladu.

Uvážíme-li dále, jak byl původní člověk a speciálně muž (také podle líčení Engelsova) bojovný, že muž vždycky vynikal nad ženu silou fyzickou, uvážíme-li k tomu ještě, že žena byla jako rodička a kojitelka občasně z veřejnosti vylučována – to platí zčásti také o těhotenství, aspoň v posledním stadiu, a o menstruaci –, tak nemůže být o matriarchátu à la Engels naprosto žádné řeči.^[178]

Engels sám má pochybnost o existenci promiskuity. Opravdu je holá nemožnost, aby v nejprimitivnější době byl otec tak neznámý, jak míní Engels; skoro by musela také matka být neznáma – vždyť to vlastně vyžaduje teorie Engels-Morganova, když pojem sourozenců, a tím také matky, tak rozšiřuje. To mohlo být ve státě Platonově filozofsky regulovaném, ale nemohlo být ve společnosti filozofy neregulované, čímž ovšem nechci říci, že ta společnost nemyslíla vůbec – naopak poznávám z literatury o primitivních lidech pořád víc a více, že mysleli víc, než mnozí etnologové a sociologové předpokládají.

Soudíc podle nejspolehlivějších zpráv, byl otec, má-li se stanovit pravidlo všeobecné, vždycky znám, a poměr jeho dětí k němu určen.

Zajisté posloupnost po matce vyžaduje přesného určení příbuznosti, neméně přesného než posloupnost po otci; jakmile se však dávala o posloupnosti obecná a pevná pravidla, musely být vztahy příbuzenské dobře známy a přesně určeny; a tak tedy Engels-Morgan odporují sobě samým, když na jedné straně konstruují neurčený pohlavní komunismus, požadující zároveň na straně druhé posloupnost po matce. Aristoteles Platonovi dobře namítal: jak pak budou v ideálním státě všichni navzájem bratry, když o bratrství, když o rodině vůbec nic nemají vědět? A totéž platí proti Engelsovi a proti Morganovi: chtějí určité pojmy a vztahy rodinné v bezrodinné promiskuitě a neučleněnosti.

Novější literatura o původní rodině názorů Engelsových (respektive Morganových) nepotvrzuje. Alespoň co se týká promiskuity (o té Engels sám pochybuje) a sňatku skupinového, mluví fakta proti Engelsovi. Zavrhuje toto učení všichni znalci: Cunow, Grosse, Durkheim, Dargun, Hildebrand, také Mucke, Westermarck, Starcke; jen Kohler je v tom pro Morgana-Engelse.^[179]

Ovšemže jednotliví autorové pojmají věc způsobem svým a v souvislosti s celkovým názíráním na původní stav společenský – nám stačí, že fakta jsou proti promiskuitě, ať se promiskuita bere absolutně, nebo relativně jako ve sňatku skupinovém.^[180]

Ani matriarchátu Engelsem požadovaného nikdy nebylo. Morgan je v té příčině střízlivější, u něho matriarchát velikého významu nemá – Engels tu vyslovil názory nemírné a utopistické.^[181]

Engelse podstatně opravuje Cunow. Cunow také dobře postihl, že se tu Engels vzdává historického materialismu; je zajímavé vidět, jak se právě z tohoto hlediska snaží vyvrátit Engelsovu teorii: právě proto, že podle jeho (Cunowova názoru) poměry výrobní měly hned na počátku vývoje značný vliv, nebylo pohlavního komunismu ani matriarchátu.^[182] Podle Cunowa vládl v původní rodině muž – o muže tam šlo více než o otce – a není pravda, že patriarchát se vyvinul z předchozího matriarchátu. V Austrálii, kde značná část obyvatelstva žije velmi primitivně, matriarchátu není; a kde se však vyskytuje, je společnost na stupni poměrně vyšším, jako právě u indiánů popsaných Morganem.^[183]

Po Cunowi potvrzuje Grosse pečlivějším popisem jednotlivých stupňů hospodářských, že se musí lišit mezi posloupností po matce a mezi vlastní matkovládou: na nižším stupni (u kmenů pastýřských) panuje posloupnost po otci, teprve při orbě (na nižším stupni) vyvíjí se posloupnost po matce. Ale i posloupnost po otci trvá na tomto stupni u mnohých kmenů. Grosse se domnívá, že posloupnost po matce a po otci drží si na tomto stupni rovnováhu. Od posloupnosti po přeslici musí se však lišit skutečná vláda ženy; ta se vyskytuje všude jen výjimkou, a nikoli proto, že by poměr dětí k otci byl neznámý a neurčitý.^[184] Na vyšším stupni zemědělství je patriarchát, a to patriarchát silný (Římané, Číňané a tak dále).

Zkrátka: Nikdy nebylo pohlavního komunismu v té míře, jak jej líčí Engels; a proto nebylo nikdy ani toho absolutního komunismu hospodářského, jaký nám představuje Engels.

Pokud běží o rodinu, myslí Engels skoro napořád na styky a poměry pohlavní; na žádné jiné prvky a síly rodinné nemyslí. Ani na – hospodářské, leda velmi neurčitě; tím se stalo, že teprve rodinu monogamickou, moderní, zakládá na poměrech hospodářských. Ve skutečnosti měly poměry hospodářské hned od samého počátku vliv značný, třebaže ne ovšem jediný.

Engels neliší (jako ani Morgan) příbuznosti (mravní, sociální, právní) od pokrevnosti (přírodní, přirozené).^[185] Engels neanalyzuje politického a sociálního významu rodiny, neanalyzuje vlivu domácnosti, výchovy, zapomněl na význam rodiny náboženský.

Engels, jedním slovem, položil do minulosti svůj ideál budoucnosti. Utopismus minulosti. Namísto empirie dedukce a konstrukce – ale jak už řečeno, právě tato konstrukce je poučná, a to tím, že v ní Engels maní dokumentuje nedostatečnost historického materialismu, zakládaje společnost na silách docela jiných, a to po výtce na silách mravních, třebaže je pojímá příliš materialisticky, fyziologicky. Engels přijal prastarou teorii o vývoji státu a společnosti z patriarchální rodiny, jenže na místo otce dal matku a z rodiny malé udělal rodinu velikou, gens, aby společnost přímo a docela zjevně byla společností bratrů, sester a matek, rodinou velkou, svázanou svazky krevními. Krev ovšem, jak praví jihoslovanské přísloví, není voda – ale není to ani ta krev, jakou ji chtěl mít Engels. To je fetišismus krvenství.^[186]

99. Podstata původního rodu (gens). Zřízení rodové není v protikladu k státu. Prvotní komunismus negativní, ne pozitivní. Tak zvaný agrární komunismus doby nejstarší

Všecky tyto a ještě jiné námitky mluví také proti Engelsovu líčení prvotního zřízení rodového.

Rod, učí Engels, je rozšířenou rodinou skupinovou (punalua); posloupnost platí jen po přeslici, rod je matriarchální, to jest pramatka je zakladatelkou rodu, a rod sám se skládá z potomků dcer, neboť potomci synů stávají se členy rodu jiného, protože bratr a sestra na tomto stupni manželsky spojuvat se už nesmějí.

Typ původního rodu Engels s Morganem nalézají mezi Irokézy a speciálně v kmeni Seneka. Tento kmen rozpadá se na osm rodů, pojmenovaných podle zvířat (vlk, medvěd a tak dále), a je organizován takto:

Rod si volí sachema, stařešinu v míru, a pro válku si volí pohlavára-vojevůdce. Sachem musí být vždy z rodu, vojevůdce může být z rodu jiného, někdy ho ani vůbec není. Při této volbě jsou mužové a ženy stejně oprávněni. Postavení sachemovo je čistě mravní, otcovské, donucovacích prostředků nemá. Jména zemřelých připadá na rod. Muž a žena navzájem po sobě nedědí, ani děti po otci. O dědictví se dělí nejbližší příbuzní: po muži dědí vlastní bratři, sestry a matčin bratr, po ženě její děti a vlastní sestry, ne její bratři. Rod se stará o každého svého člena, je všeobecná poruka, ručí jeden za druhého. Rod je proto zavázán ke krvině, nestane-li se narovnání usnesením rodu zabitého a rodu vrahova. Rod má svou radu, jíž se účastní všichni dorostlí, ženy a muži; rod je suverénní: volí si sachema, vojevůdce, kněze, sesazuje je z úřadů, určuje výkupné, krvinu, adoptuje cizince a tak dále.

Z rodu se vyvíjí vyšší sociální jednotka, bratrstvo, frátrie (tak Morgan překládá název indiánský). Rod se totiž přirozeně rozrůstá, od rodu původního se odštěpují rody nové, a tak je frátrie rozrostlým rodem původním. Jedna frátrie je složena aspoň z dvou rodů, protože uvnitř rodů jsou sňatky zakázány. Funkce frátrie jsou sociální a náboženské. Rada je složena ze sachemů a vojevůdců rodových, frátrie táhne společně do boje a tak dále.

Třetí vyšší jednotka je kmen, v němž se sloučilo více fratrií. Kmen má své vlastní území, jež je odděleno od území jiných kmenů neutrálním pásmem. Každý kmen má své zvláštní jméno a svůj zvláštní dialekt. Čítá průměrně asi 2000 duší, nejvýš do 26 000. Sachem a vojevůdce, rody zvolené, uvazuje v úřad kmen, totiž kmenová rada, složená ze sachemů a z vojevůdců. Ženy se mohou dát zastupovat řečníkem zvlášť vyvoleným. U Irokézů musilo být usnesení jednomyslné. Kmenová rada rozhoduje o válce a o míru a upravuje poměr kmene ke kmenům jiným; tento poměr je stále nepřátelský, nebyl-li mír zvláště a výslovně sjednán. U některých kmenů je zvláštní pohlavár. Tam, kde je potřeba za kmen rychle jednat, rozhoduje jeden ze sachemů, rada kmenová se pak usnáší definitivně.

Indiáni většinou nevynikli nad sdružení kmenové; spojení kmenů je jen dočasné. Irokézové však spojili svých pět kmenů ve „věčný spolek“. Spolková rada, složená z padesáti sachemů, usnáší se o záležitostech spolkových; spolková rada se koná před veškerým lidem, každý má právo mluvit, rada rozhoduje. I tu musí být usnášení jednomyslné. Spolkovou radu svolává rada kmenová. Spolek má dva nejvyšší rovnoprávné vojevůdce.

Tento spolek Irokézů byl „prvý krok k tvoření národů“, ale nebyl to ještě stát, neboť celá organizace spočívá na přirozené organizaci příbuzenstva pokrevního.

Engels je nad tímto rodovým zřízením všecek u vytržení. „Bez vojáků, žandarmů a policistů, bez šlechty, bez králů, bez místodržitelů, bez prefektů nebo soudců, bez žalářů, bez procesů, jde všechno svou upravenou cestou.“ Domácnost je společná několika rodinám, je komunistická; půda je majetkem kmenovým, otroctví není. Cizí kmeny se pravidlem ještě nepodmaňují. Engelsovi je toto zřízení rodové při vši své dětinnosti a prostotě stavem ideálním. Jaká to prý „osobní důstojnost, přímost, pevnost charakterů a jaká to udatnost těchto barbarů!“ Engels ukazuje na Zulukafrý a na Nubijce, jak se udatně bili s Angličany, jak se nelekali ani rychlopalby. Také tělesně jsou tyto lidé zdraví a silní, beze všech zárodků degeneračních. „Tak vypadali lidé a lidská společnost, než se rozestoupili na různé třídy! A srovnáme-li její stav se stavem ohromného množství dnešních lidí civilizovaných, je enormní rozdíl mezi dnešním proletářem nebo malorolníkem a členem starého svobodného sdružení

rodového.“ „Všichni jeho členové jsou lidé svobodní, povinni chránit svobodu, druh druhá; jsou si rovni v právech osobních – ani sachemové, ani vojevůdcové si neosobují žádných předností; tvoří bratrstvo, spojené svazky krevními. Svoboda, rovnost, bratrství, ačkoli nikdy nebyly formulovány, byly základními osnovami rodu, a rod zase byl jednotkou celé společenské soustavy, základem organizované společnosti indiánské.“

Tak horuje Engels s Morganem, ale nakonec uznává, že tato organizace musila padnout.

Spolek kmenů znamená už podkopání této organizace – znamená podmaňování. Co žilo mimo kmen, bylo mimo právo. Kde nebylo výslovného míru, tam panovala válka kmene proti kmeni, a tato válka byla vedena s onou ukrutností, která vyznačuje člověka před zvířaty a která byla teprve později mírněna vlastním zájmem. Zřízení rodové ve svém rozkvětu předpokládá výrobu nadmíru nevyvinutou a málo lidí na velikém prostranství, „tedy téměř úplné ovládání člověka vnější přírodou, cize proti němu stojící a nepochopenou, kteréžto ovládání se zrcadlí v dětinských názorech náboženských“.

„Jakkoli nám lidé této epochy imponují, nejsou ještě jeden od druhého odrůznění, visí ještě, jak praví Marx, na pupečníku přirozeného společenství (des naturwüchsigen Gemeinwesens). Moc těchto samostatných obcí musila být zlomena – a byla zlomena. Ale byla zlomena vlivy, které se nám už napřed jeví jako degradace, jako pád z jednoduché mravní výše starého zřízení rodového. Byly to zájmy nejnižší – sprostá lakota, brutální požívavost, špinavá lakomost, sobecká loupež obecného majetku, zahajující novou civilizovanou společnost třídní; prostředky nejhanebnější – krádež, násilí, úskočnost, zrada – podvrátily a přivedly k pádu starou rodovou společnost beztřídní. A společnost nová, za dobu celého svého trvání půl třetího tisíce let, nikdy nebyla nic jiného než vývoj malé menšiny na účet vykořisťované a potlačované veliké většiny, a tím je teď více než kdykoli dříve.“^[187]

Utopismus tohoto Engelsova matriarchálního ráje je zjevný. Nejen jednotlivosti, ale celý smysl původního vývoje je porušen, jakože Engelsův výklad není nic jiného než opakování názoru Rousseauova o zlatém věku a opakování rozšířených názorů o pádu prvního člověka civilizovaného. Jenže podle Engelse jablko neutrhla Eva, nýbrž Adam, a z jiné pohnutky – tomuto Adamovi nešlo o poznání dobrého a zlého, nýbrž jen o to jablko – byl prvním přívržencem historického materialismu.

Tak zvaný původní komunismus byl docela něco jiného, než co si pod ním představuje Engels. Byl to komunismus *negativní* – komunismus z nouze, z nouze hmotné a duševní.

Prvotní lidé měli tak málo nebo neměli přímo nic, že o komunismu lze vlastně těžko mluvit. Rovnost byla právě negativní a podobně svoboda. Člověk byl bez majetku a bez individuality. Mám-li tehdejší stav objasnit příkladem z přítomnosti: na Rusku v krajích málo obydlených bije do očí svoboda za absolutistického carismu – není právě ještě dost strážníků, jako v městech a v krajích obydlených hustě. Mnohým se tato svoboda zdá být větší a lepší než v Evropě.

Podobně bylo na počátku vývoje. Lidí bylo málo, neměli nic a nic nebyli, a proto si byli rovnější. Co například mohli tenkrát potomci po předcích dědit? Málo nebo nic. Proto lze pro tuto dobu mluvit o právu dědickém a vlastnickém jen *cum grano salis* a proto se nesmí žádaný komunismus budoucnosti (nazvu jej *pozitivním*) zaměňovat s tím, co se jmenuje komunismem dob nejstarších.

Pokud sahají zprávy a pokud známe organizaci rozličných národů tak zvaných necivilizovaných, komunismu přísného nikdy nebylo a nikde není. I podle líčení Engelsova byl komunismus jen agrární – a patrně jen potud, pokud si lidé nevymyslili dostatečného zajištění držby a jmění osobního. Půda nepatřila nikomu, a proto komunismu pozitivního nebylo. Při tomto komunismu agrárním byl stále majetek soukromý (zbraní a tak dále). U Cunowa a jiných je příkladů dost, jak je na nižších stupních hospodářských příkrý rozdíl mezi bohatými a chudými, jak se i půda brzy stává majetkem osobním a tak dále.^[188] Žádným způsobem se nesmí v takzvaném původním komunismu agrárním a v komunistickém hospodaření domácím vidět stav ideální.

Morgan ostatně původního komunismu tak nezveličuje jako Engels. Z jeho líčení pořad vidíme, že vedle majetku společného byl stále také majetek osobní. Právo dědické podle stupňů obecného vývoje je různé. Napřed dědí rod, potom (když se vyvinul rod patriarchální) dědí agnatové, mužské hlavy rodinné, a nakonec dědí děti. Podle Engelse vzniká soukromé vlastnictví teprve přeměněním práva mateřského v právo otcovské; podle něho byla půda rozdělena teprve v době historické a stala se majetkem privátním; a to na konci vyššího stupně barbarství, kdy byla „poměrně vyvinutá výroba zboží a jí odpovídající obchod“.^[189]

Engels líčí věc pořad tak, jako by člověk prvotní pojmu majetku vůbec nebyl mohl mít. Ale člověk prvotní ten pojem měl; majetek společný znamenal také tenkrát vlastnictví a majetek, jenže ještě nerozdělený, jako u pudy, ale rozdělení se stalo, jakmile bylo výhodnější. Že by majetek soukromý byl vznikl jen z lakoty, je přepínání.

Nehledíc k této otázce zásadní, je Engelsovo líčení rodového zřízení a rodu samo v sobě nesouhlasné a svou schematickou abstraktností hodně neurčité.

Víme už, že toho sentimentálního matriarchátu Engelsova nebylo. Je skutečně podivné, jak se Engels může kochat obrazy oné rajske naivnosti a blaženosti a přitom, jakoby nic, říci, že v tom ráji (trvajícím z nouze) mohlo vzniknout – lidožroutství, a nota bene vzniknout z nouze! Engels sám připouští nadzvířecí ukrutnost – a tu mohly panovat rovnost, bratrství, svoboda? Kde byl vzájemný boj tak obecný, tam jistě vznikalo otroctví velmi brzy, tam panovala nerovnost, třebaže se nejevila tak, jak se jeví dnes. Engels sám mluví o rodové šlechtě, a jistě právem. Tento primitivní šlechtic nelišil se znatelně od svého poddaného a otroka ani vzděláním, ani bohatstvím, ale proto nebyl poměr pána a sluhy nebo otroka lepší než později a než dnes.

Velmi nekritické je počínání Engelsovo také v tom, že své rodové zřízení tak příkře staví proti státu. De facto je tento protiklad jen slovní, ve věci protivy nebylo. Stát se vyvíjel, jako všechny instituce, pozvolna, a rodové zřízení, pokud bylo, je právě původním státem. Všecko to, co Engels uvádí, ukazuje na stát docela zřejmě. Stálá funkce soudcovská, vojevůdce a tak dále, to všecko jsou politické, státní funkce; uslyšíme hned, že to Engels sám také uznává.

Engels vlastně vznik rodu ani nevyložil: Čím a jak ta jeho gens vznikla? A čím se udržovala? Engels má pořád před sebou jednoduché generační schéma: Adam a Eva měli Kaina, Abela a dcery; Kain a Abel se tedy musili spojit se svými sestrami a tak dále. Avšak bylo-li Adamů a Ev více, jak Engels sám, protože se přece drží darwinismu, mohl a měl věřit – co potom? A dejme tomu, že byl jen jeden pár prarodičů: dál se ten růst a rozrůstání rodiny v rod, rodu v kmeny a národy skutečně tak hravě a jednoduše?

Jistěže ne. Starý zákon ukazuje správně, jak se Kain a Abel hned nesnášeli. Jakmile bylo členů rodiny poměrně více, počaly na lidi působit nové a různorodé síly přírodní a společenské. Vedle pokrevnosti a příbuznosti působila rozmanitost půdy a přírody vůbec (lidé se místně šířili); vznikaly brzy poměrně značné rozdíly zaměstnání, potravy a tak dále. Vedle sil soustředivých hlásily se brzy síly odstředivé – boj; a konečně velmi brzy byli lidé, kteří přemýšleli o spořádání společnosti vědomě. Opakuji: nevěřím v tu naprostou tupost a bezmyšlenkovitost člověka prvotního. Proti Engelsově „waldursprünglich“ naivnosti mluví přece velmi hlasitě velmi komplikovaná soustava příbuzenská, ať už měla význam jakýkoli – lidé, kteří ji vymysleli, nežili tak den ze dne, jak myslí Engels.

Při tom politickém a sociálním přemýšlení padá ovšem na váhu primitivní názor na svět. Na to Engels podle svého přepjatého historického materialismu skoro úplně zapomíná. O prvotní filozofii a o prvotním náboženství zmiňuje se jen mimochodem a velmi neurčitě. (K tomu byl sveden také Morganem.) Avšak to prvotní náboženství a ta prvotní filozofie, respektive teologie (ať to byl fetišismus Comtův, nebo animismus Tylorův a tak dále) nebyly jen pasivním reflexem těch neznámých výrobních poměrů, jak věřili Marx a Engels, nýbrž byl to prvek aktivní, a to velmi aktivní, jak vidíme z historie všech starých dob a z líčení nejprimitivnějších národů. Podle toho, jak si prvotní lidé vykládali svět, život a smrt, zařizovali také své společenské a rodinné poměry; a proto je nesprávné, zakládat ty poměry výhradně na fyziologické příbuznosti, respektive na přirozeném výběru, vznikajícím podle Engelse z jediného poznání, že incest společnosti neprospívá; neboť tento „přirozený chov“ (Naturzüchtung) je podle Engelse vlastní a jediný princip rodového vývoje.^[190] Avšak lidé, kteří poznali škodlivost krevního směšování, poznali jistě také škodlivosti jiné a vůbec mysleli o společnosti. O to běží.

Vývoj nebyl tak jednoduchý, působilo mnohem více společenských sil, než Engels uznává. Podle Engelse samého prolamuje rodina stále rod tím, že požaduje exogamie (to jest sňatků mimo rod: frátrie má proto mít rody aspoň dva); už touto exogamií musily se vyvíjet vzájemné poměry mnohem složitěji, než Engels předpokládá. Koupě a lup žen například, které Engels klade do doby pozdější, byly jistě mnohem dříve.

Nelze si myslet, že by se bylo rodové zřízení příbuzenské udržovalo tak neporušené, respektive že by se byli členové rodu spravovali jen pokrevenstvím. Vedle pokrevenství se brzy vyvinulo příbuzenství sociální; vědomí kmenové, a dokonce národní nelze vyložit jen pokrevenstvím rodinným. Vedle příbuzenství přirozeného je právě příbuzenství, chceme-li je tak nazvat, obecně sociální, vznikající způsobem rozmanitým. Analoga dnešního přátelství více soukromého a veřejného (citu národnostního a tak podobně) byla od samého počátku vedle příbuzenství pokrevního a rodinného.^[191]

Lidé stále nemají společnou jen krev a není jen krev sama pojátkem vždycky nejsilnějším. Co platí dnes, platilo, třebaže v míře skrovnější, už dříve a hned na počátku. Společná byla například půda, to jest půda lidí svazovala také, nejen pokrevenství; svazovalo je společné a stejné nebezpečí, svazovala společná radost a bolest, svazovala je fyzická i duchovní autorita vůdců a konečně společné smýšlení, hlavně náboženské.

A právě na náboženství a na jeho důležitost pro člověka primitivního Engels zapomíná tak úplně a naprosto. Proto rodu vůbec ani neporozuměl. Sám sice praví, že gentes (rody) indiánů Seneků jmenovaly se podle zvířat – proč? Kdyby si byl tuto otázku položil, byl by dospěl poznání, že tu běží o takzvaný totem, o rodového bůžka neboli fetiš, to jest o jeho společné vzývání, o společné náboženství vůbec. Jinými slovy: i líčení Engelsovo (Morganovo) svědčí, že rod nevznikl jen pokrevností, nýbrž sociálně, seskupením kolem jednoho bůžka, vírou, že od něho pocházejí, společným jeho kultem. Podle svého bůžka se členové rodu jmenovali, v něm a s ním se cítili sjednoceni a příbuzni, ať už byli příbuzni krevně, nebo ne. Při stálém (i Engelsem přiznaném) válčení není pochybnosti, že rodové velmi brzy měli členy cizí.^[192] Bylo to podobně jako dnes s národnostmi: nemáme skutečného vědomí a citu pokrevnosti, ale cítíme se příbuznými, a to i v případech, kde docela pozitivně víme, že ti a oni členové národa jsou krve cizí.

Názory Engelsovy o prvotním stavu společenském nemohou být správné, protože ani on, ani Marx neanalyzovali pečlivěji síl společenských a historických. Vidíme teď, jak je konkrétnější líčení kulturně historické nemožné, nerozeberou-li se přesně sociologické základy a prvky. Na základě Marxova jednostranného materialismu historického nelze dobu starou pochopit, protože jím nelze rozumět době naší. Všecka jednostrannost, jevící se v Marxově analýze doby kapitalistické, jeví se přirozeně také v líčení doby starší a nejstarší.

100. Engelsovo líčení rodového zřízení u národu evropských, zvláště u Germánů a Slovanů. Ruský mir a zadruga. Engels a slavjanofilové

Podle Engelse byly všechny národy původně organizovány v rodech matriarchálních. Ty rody přešly časem v rody patriarchální, z nichž se konečně vyvinul moderní stát.

Engels se snaží ukázat, jak se původní zřízení rodové vyskytuje u všech hlavních národů evropských; líčená organizace indiánů irokézských je mu, jak řečeno, typická a dává mu měřítko pro rozličné a četné odchylky. Obšírněji líčí Engels rodový byt Řeků, Římanů a Němců, o Keltech a Slovanech má jen několik poznámek.

U Řeků doby předhomérovské Engels nalézá už rod patriarchální, ale stopy dřívějšího matriarchátu vyskytují se ještě hojně. Řekové doby historické pokračují nad stupeň toho vývoje, jehož dosáhli indiáni, speciálně Irokézové. Engels ukazuje na rozličné shody; tak například prý odpovídají dva spartští králové dvěma irokézským spolkovým pohlavárům.

Organizace řeckých kmenů a vůbec celé zřízení společenské odpovídá prý rodovému zřízení irokézskému.

Totéž platí o královské době římské, platí to dále o staré době Keltů. V Irsku žije prý ještě dnes starý rod „ve vědomí lidu instinktivně“, u Skotů kvetl ještě v XVIII. století, až jej Angličané zničili.

Němci se nevyvíjeli jinak. V době Tacitově panoval už patriarchát; před tím byli němečtí kmenové organizováni matriarchálně. Zbytků původního matriarchátu lze najít později dostatek.^[193]

Při líčení rodového zřízení německého užívá Engels prací Maurera, jehož autorita mu pro dobu historickou je tím, čím Morgan pro dobu předhistorickou.^[194]

Z Maurera čerpá Engels pro staré dějiny německé důkaz, že staří Němci byli organizováni rodem a komunismem agrárním. Podle Maurera se rod nebo kmen usadil v jedné dědině nebo, byl-li větší, ve více dědinách.^[195] Rozmnožením obyvatelstva rozpolcovaly se dědiny na dědin více; každá dědina totiž původně zabrala značný kus půdy, a na této půdě, na dědinské marce (Dorfmark) rozrůstaly se pak dědiny sesterské a tvořily s dědinou mateřskou společenstvo markovní – Markgenossenschaft. Jak si máme představit poměr rodu ke kmeni, a tím marky dědinské k marce kmenové, není z Maurera jasno.

Ani Engels neurčuje přesněji, co vlastně byla stará marka, byla-li to marka dědinná, či marka vyšší; Cunow vidí podle Lamprechta původní marku v „Hundertschaft“.^[196] Ostatně to jsou už věci patřící do historie – uvádím to jen proto, aby více vynikla Engelsova myšlenka, že původní zabírání nové půdy dalo se (u Němců) rodově, tedy po dědinách, respektive celou markou, ať už byla marka dědinou jednou, nebo dědinami několika.

Nejnověji se vyslovují Hildebrand a u nás Peisker proti Maurerovi: domněle prastará germánská „Markgenossenschaft“ vznikla v době mnohem pozdější vlivem feudálních a fiskálních institucí; agrárního komunismu ve smyslu Engelsově nebylo. Jistou oporu nalézají Maurer u Angličana Gomma.^[197]

Ve svém 4. vydání spisu o původu rodiny připojil Engels k výkladu Maurerovu novější mínění Kovalevského.

Tím jsme přivedeni ke Slovanům, u nichž byl podle Engelse v době nejstarší byt rodový s komunismem agrárním tak jako u Němců.

U nás se pokládají ruský mir a jihoslovanská zádruha pořád ještě za obzvláště sociální. Otázka má pro marxismus důležitost.

Víme, jak si Marx a Engels nebyli jasni, nemají-li v ruském komunismu agrárním vidět zárodek pro komunistický vývoj západní Evropy.^[198] Od té doby, co Haxthausen upozornil (1843) na ruský mir a na jeho způsobilost zamezit proletarizaci, kladli v mir svou naději nejen slavjanofilové, ale i socialističtí zapadníci Hercen a Černyševskij.

Právě od Hercena má Engels mínění, že Rusko nemusí prodělat vývoj kapitalistický; Černyševskij docela jako Chomjakov viděl v miru závoru proti proletarizaci. Nástupci slavjanofilů a stejně novější narodnici pořád ještě velebí sociální význam miru; ale soudobí ruští marxisté odkazují na statistiku a na historii: statistika hospodářská ukazuje, jak se také ruská obec proletarizuje, a historikové nabývají přesvědčení, že nynější mir vznikl teprve v době pozdější, a nikoli tak idylicky, jak mysleli Engels a slavjanofilové.

Že by mir a zádruha byly instituce jen slovanské, toho by dnes, trvám, už ani naši nejzatvrzelejší slavjanofilové tvrdit nechtěli.^[199] Já tu ovšem otázku ruského miru (obščiny) a (jiho)slovanské zádruchy obšírně vykládat nemohu; uvedu jen tolik, kolik je třeba k porozumění názorům Engelsovým.

U nás se líčil obraz staročeského hospodaření podle Rukopisu zelenohorského. Tato hrubá a drzá podvrženina stala se bohužel základem historie Palackého, a tím se stalo, že o problémech sem spadajících u nás tak dlouho panoval chaos.^[200]

Ale tím, že se Palacký pro líčení staročeských a staroslovanských poměrů vůbec držel Rukopisu zelenohorského, máme zajímavou shodu mezi ním a mezi – Engelsem. Rukopis zelenohorský je nepochybně dělán podle Chateaubriandova líčení indiánského kmene Natchezů (v Atale); tento kmen (jak vidím z Cunowa) je hospodářsky podobně organizován jako Morganovi Irokézové, a tak tedy Palacký a Engels líčí starou společnost ve mnohém podobně.^[201]

Z líčení rodového bytu u Palackého a u jiných našich historiků právě hospodářská organizace dost jasně nevyniká, ani nevynikají poměry rodinné, respektive příbuzenské. Obzvláště zůstává nejasno, byl-li rod organizován v mir, či v zádruhu.

Mnohem lépe než v literatuře české otázka je propracována u Rusů.^[202] Už mezi staršími slavjanofily a zapadníky byly spory o to, jak byla stará Rus organizována. Z počátku se

stavěly rod a obščina proti sobě příkře; autorové pozdější snaží se pod vlivem novější literatury uvést zřízení rodové s obščinou více v souhlas, rozlišují však přesněji různé historické formy agrárního komunismu.

Mezi staršími zapadníky byl například historik Solovjev pro zřízení rodové: Na Rusko prý přitáhla různá plemena, na sobě nezávislá; tato plemena se dělila na rody, spravované volenými knížaty. Patriarchální rod, nikoli rodina (ojedinělá), byl společenskou jednotkou. Agrárního komunismu nebylo; obščina se vyvinula teprve později, a nikoli komunisticky.

Aksakov hájí zřízení obščinné; rodů patriarchálních podle něho v Rusku nebylo, a on přímo říká, že Rusové jsou národem nejméně patriarchálním; staré Rusko bylo organizováno na obščině a na rodině, jejíž hlava se nevolila. Obščiny menší byly podřízeny obcím větším (věče, zemskija sobory, dумы), takže byla celá země takto jednotně organizována. Stát, to Aksakov zapadníkům připouští, je instituce cizí, která si nakonec podmanila „zemi“.

Obščinu líčí Aksakov podobně ideálně jako Engels rod matriarchální; také v tom je shoda s Engelsem, že Aksakov navrhuje stát a že „zemi“ pokládá za organizovaný celek; rozdíl mezi slavjanofilem a socialistou je ovšem v tom, že Aksakov zakládá obščinu na silách především náboženských a mravních, vyznamenávajících národy slovanské (ruský), a že v obščině nevidí komunismu (západního).^[203]

V dalším vývoji sporů zastavují se u Leontoviče: Ten tvrdil, že se už v době historické rozložil slovanský rod na ojedinělé velké rodiny, organizované v zádruhách. Stará společnost ruská byla organizována v zádruhách.^[204]

Na tomto základě a v souvislosti s novějšími teoriemi, také s Morganovou, podal svou teorii citovaný Kovalevskij.^[205]

Kovalevskij pátral přesněji než starší zapadníci a slavjanofilové po organizačních silách a zejména vyšetřoval, jak kdy působily hospodářské, pokrevní a náboženské poměry sociálně a politicky. Myslí, že nejstarší společenské zřízení starých Arijců, a tedy i Slovanů, bylo rodové. Rod však není organizován pokrevenstvím, nýbrž vírou v společný původ od prapředka nábožensky uctívaného. Splývají tu v jedno síly hospodářské, pokrevnosti a náboženství. Rod se rozpadá na velké rodiny – zádruhy; teprve z rodiny zádružné vzniká rodina malá, nynější. V rodině (zádružné i malé) hospodářské poměry mají platnost větší než v rodu: nejen majetek, také práce se stala společnou, odsud v rodině je solidárnost větší než v rodě (v němž ovšem jsou také rodiny, ale ve svých silách tlumené).

Kovalevskij vidí v záduze přechodný útvar mezi komunistickou rodinou matriarchální a mezi moderní rodinou ojedinělou; zároveň tvrdí, že staří Němci, jak nám je popisuje Tacitus, byli organizováni zádužně, nikoli markově, to jest, že ani dědina nebo Hundertschaft (jednotka složená z dědin několika), ani rod nebyl hospodářskou a sociální jednotkou, nýbrž záduha (Hausgenossenschaft).^[206]

Engelsovi se toto mínění líbí, zdá se mu německou historii lépe vykládat než teorie Maurerova, ale netroufá si rozhodnout. Cunow odporuje, přestože Lamprecht podává mínění podobné, že totiž Hundertschaft se dělí na menší skupiny, „sippy“ (Familienhaushalte in sippenweiser Gruppierung).^[207] Cunow myslí, že Kovalevskij přenáší ruské dějiny a ruské poměry na německé: Rusové prý neměli tak silný cit spolčivosti jako Němci, u nichž se tento cit projevoval ve větší sociální jednotce než v záduze.

Nebudu se zabývat podrobněji touto charakteristikou Slovanů a jejím odůvodněním – to by nás vedlo daleko. U Kovalevského pohřešuji přesnějšího vyšetření toho, v jaké míře působily jednotlivé sociální síly, které uplatňuje, zejména jaký význam měly obce. Není uplatněn ani moment teritoriální. Ovšem obec sama o sobě nesmí se dělat embryem společenským (jak dělají někteří přívrženci Maurerovi); obec stejně lidnatá a stejně veliká může zahrnout několik rodů, rod jediný může zahrnout větší záduhu a tak dále – v každém případě je sociální význam obce jiný. To všecko musí být přesněji ustanoveno, sice se stane s rodem to, co se stalo s Rukopisem zelenohorským: Solovjev se ho dovolával pro svou teorii, Aksakov zase pro svou.

Jsou v ruské literatuře ještě jiné teorie o významu a o vzniku miru; ale to, co bylo uvedeno, stačí k poznání, že rodové zřízení může znamenat instituce velmi různé. Obzvláště také hospodářská organizace rodu mohla být u různých národů a v různých dobách velmi nestejná. Engels se příliš drží svého schématu irokézského, které pak vidí ve všech starých zřízeních rodových; ale rodem ruským byl zmaten, a proto kolísá mezi Maurerem a Kovalevským. Novější marxisté ruší v miru už Engelsova rodu nevidí, nevidí v něm ani skutečného komunismu, ani té politické svobody, kterou mu přičítá Engels.^[208]

Ve skutečnosti ani ruský mir, ani jihoslovanská záduha není tak ideální, jak by podle Engelse být měla, třebaže snad není ani tak špatná, jak říkají odpůrci. Mir je obecní velkostatkář, přiděluje jednotlivcům polnosti k dočasnému držení, komunistický ve smyslu Engelsově není. Engels jako Marx právě stále směšuje pojmy obecný a společný ve smyslu komunismu.

101. Barbarství a civilizace: civilizace degenerací a dekadencí

Zřízení rodové, vzniklé na středním stupni divoštství, dosáhlo podle Engelse na nižším stupni barbarství svého vrcholu – odsud pak stále padá, a vyvíjí se společnost civilizovaná: ideální barbar je potlačen neideálním člověkem civilizovaným. Historie civilizace je historií pádu rodu matriarchálního.^[209]

Zřízení rodové, jak řečeno, je na nižším stupni barbarství v plném květu. Irokézové poskytují klasický příklad toho ideálního zřízení společnosti, jehož ideálnost Engels docela doopravdy vidí i v tom, že se kmenové ve svých stálých bojích mohou zničit, ale nikdy prý podmanit. „To je v rodovém zřízení velkolepé, ale také omezené, že nemá místa pro panování a zotročení.“ V rodu (rozumí se matriarchálním) panuje naprostá svoboda, není rozdílu mezi právy a povinnostmi; účast v záležitostech veřejných, krvina a tak dále, všechno je člověku tak přirozené, jako jíst, pít, lovit. Rod a kmen se nemůže rozpadnout na třídy.

Obyvatelstva je málo; dělba práce je docela přirozená, totiž mezi mužem a ženou; muž je pánem v lese, žena v domě. Domácnost je komunistická pro několik, často pro velmi mnoho rodin v jednom domě. Společným majetkem je to, co se společně vyrábí, čeho se společně užívá (dům, zahrada, člun a tak dále); soukromým majetkem jsou nástroje, které si kdo zhotovil: mužovi patří zbraně, náčiní lovecké a rybářské, ženě náradí domácí.

Avšak lidé neutkvěli na tomto stupni hospodářském.

V Asii (u Árijců, u Semitů, snad už i u Turánců) ochočila se zvířata; pastýři se vydělují z ostatní masy barbarů, a tak vzniká prvá velká sociální dělba práce. (Střední stupeň barbarství.)

Pastýři vyráběli více než ostatní barbaři; povstává také rozmanitost statků (mléko, sýr, maso, kůže, vlněné výrobky a tak dále), a tím vzniká pravidelná směna. Před tím byly směny příležitostné; přechodná dělba práce mohla tenkrát vzniknout, jestliže například někdo byl obzvláště dovedný ve zhotovování zbraní. Engels aspoň myslí, že se tak mají posuzovat dílny na kamenné nástroje, které se nalézají z dob nejstarších: „Umělci pracovali pravděpodobně na účet celku a směna mohla se dít jen uvnitř kmene.“

Ponenáhlu vzniká směna mezi kmeny. Kmen si vyměňuje s kmenem; ale stáda se stávala časem majetkem soukromým, a tím nabyla také převahy směna mezi jednotlivci. Protože hlavním zbožím směnným byl dobytek, stává se penězi („pecunia“).

Do té doby už padá vývoj zemědělství; napřed zahradnictví. V některých končinách bylo potřebí pro dobytek píce na zimu – obilí se pěstovalo napřed pro dobytek, brzy také pro člověka.

Z průmyslu vzniká na tomto stupni tkalcovství a obrábění kovů (bronz – teprve později železo).

Ponenáhlu vzniká otroctví; produkuje se více, než se spotřebuje, žádá se více práce, i cítí se potřeba vydatnějších pracovních sil. Otroky se stávali zajatci ve válkách. Prvá velká společenská dělba práce zvyšuje takto výrobnost a bohatství, zvýšení výrobnosti má vzápětí otroctví. Z první velké sociální dělby práce vzniklo první veliké rozpolčení společnosti na dvě třídy, na pány a na otroky, na vykořisťovatele a na vykořisťované. Na tomto stadiu přechází majetek společenský (stáda) v majetek soukromý. Jak se to stalo a kdy, nevíme přesně, ale stalo se to patrně na tomto stupni. Bohatství a soukromý majetek rozrušil původní rodinu, nota bene provedly tuto velikou revoluci kmeny pastýřské, ti mírumilovní pastýři, tak často vychvalovaní, rozrušili společnost, kdežto „divocí“ vojáci a lovci spokojili se v domácnosti druhým místem po ženě. Matriarchát padá.

Tuto velikou revoluci způsobilo rozdělení práce mimo rodinu. Domácí hospodářství ženy ztrácí totiž svůj význam a svou cenu vedle nové činnosti muže; práci muže se kupí bohatství, práce ženy už nerozhoduje. Padá právo mateřské, na jeho místo nastupuje právo otcovské, a monogamie dočasná se stává trvalou. Tím se stává rodina jednotlivá sama pro sebe mocí společenskou proti staršímu rodu.

Přicházíme na vyšší stupeň doby barbarské – je to doba heroická u všech národů kulturních, doba železného meče, ale i železného pluhu a sekyry. Železo bylo poslední (vlastně předposlední, poslední byly zemědělské) surovinou, která způsobila převrat.

Železo zrodilo orbu na větších plochách, lesy se mýtily, řemeslník měl pevné, tvrdé a ostré nástroje, nástroje kamenné a bronzové mizejí, ale jen pozvolna (Engels vzpomíná, že ještě roku 1066 u Hastingsu bylo užito oštěpů kamenných). Opevněné město – doklad pokroku v stavitelství, ale také většího nebezpečí a potřeby ochrany – stává se sídlem kmene nebo spolku kmenů. Stálým vzrůstem bohatství práce se různí, nastává druhé veliké rozdělení práce: řemesla se oddělují od zemědělství.

Bohatství roste, produkce neustále přibývá, lidská síla se stává pořád a pořád cennější, a tím otroctví, před tím více sporadické, stává se podstatnou součástí společenského zřízení.

Rozdělením produkce na zemědělství a řemesla vzniká produkce přímo pro výměnu, vzniká výroba zboží. Obchod – a už obchod zámořský – se rozšiřuje. Zlato, stříbro, drahé kovy stávají se penězi, ne ještě raženými, zatím se jen odvažují.

Vedle svobodných a otroků vzniká nyní rozdíl bohatých a chudých, společnost se rozpadá na nové třídy. Soukromý majetek se úplně ustaluje, jednotlivá rodina stává se hospodářskou jednotkou společenskou.

Obyvatelstva stále přibývá, je tedy nuceno semknout se těsněji uvnitř i navenek, vznikají spolky kmenů a ty splývají v národy; zároveň splývají oddělená území kmenů v území celkové. Vojevůdce národa je teď trvale nezbytný a stává se stálým úředníkem. Vzniká národní shromáždění. Gentilní společnost se přeměnila ve vojenskou demokracii, složenou z vojevůdce, z rady a ze shromáždění lidu. Vojenskou je tato demokracie proto, že se válka stává stálým zaměstnáním národa; jsou to barbaři, jimž je lup čestnější než práce, válka se stává živností.

Dalším vývojem roste bohatství a moc vůdců. Tito vůdcové se na počátku volili; protože se podle zvyku volí z téže rodiny, zejména od zavedení práva otcovského, dědičnost se napřed trpí, pak požaduje a nakonec uzurpuje – jsou položeny základy dědičného království a dědičné šlechty. Společnost původně rodová zvrátila se ve svůj pravý opak, z organizace kmenů, spravujících volně své záležitosti, vzniká organizace k olupování a k potlačování sousedů; její orgány, volené lidem, stávají se potlačiteli lidu. A všechna tato přeměna vznikla z lakoty.

Staneme na prahu civilizace. Byla zahájena novou dělbou práce. Zostřeje se totiž rozdíl města a venkova a vzniká zvláštní třída obchodníků. Posavadní třídy byly zaměstnány při výrobě; obchodníci se výroby neúčastní, ale ovládají ji, podmaňují si výrobce a vykořisťují je. Obchodníci se stávají parazity společnosti.

Obchod kupí bohatství, ale hlásí se už i krize. Kovové peníze se již razí, a v penězích nachází nevýrobce nový prostředek k panství nad výrobcem a nad jeho výrobkem. A právě ve svém mládí peníze vystoupily se vši svou původní hrubostí a násilností. Už se lidé nespokojovali koupí a prodejem – kupec dává peníze napřed, a tak se zahošťuje úrok a lichva. S jakou brutálností se zacházelo v staroathénském a v starořímském zákonodárství s dlužníky!

K bohatství zboží, otroků a peněz přistupuje bohatství půdy. V době zřízení rodového půda se nemohla prodávat, nyní, jsouc majetkem soukromým, počíná se prodávat, kupovat a hromadit. Půda se stává zbožím. S vlastnictvím půdy se zavádí hypotéka – masa se zadluhuje.

Vzniká nová aristokracie, plutokracie. Stará aristokracie je zatlačena, jak to vidíme v Athénách, v Římě, v Německu. Volní občané se dělí na třídy podle majetku, a zejména v Řecku se nesmírně rozšiřuje otroctví, na něm je celá společnost vybudována.

Tak tedy rodové zřízení vzalo za své. Jeho podmínkou od konce střední doby barbarské bylo, že členové rodu nebo členové kmene žili stále pohromadě na svém území – to přestalo, rody a kmeny byly proházeny, všude bydlí mezi občany otroci, chráněnci, cizinci; obchod, změny průmyslové a majetkové způsobovaly stěhování a měnění obydlí. Členové rodů nemohou se už shromažďovat ke svým poradám, nemohou se už starat o své zájmy, obstarávají se s nouzí jen věci nedůležité, jako náboženské svátky. Převrat hospodářský a utřídění obyvatelstva jím vznikající vedly k novým potřebám a zájmům. Zájmy nových skupin řemeslnických, zvláštní potřeby města a venkova, vyžadovaly nových orgánů, a ty orgány, povstávající mimo zřízení rodové, obracely se právě proto proti rodu. Rozpor zájmů vede k spojování zvláštních skupin, bohatých a chudých, lichvářů a dlužníků. Proti mase živlů cizích, deroucích se do rodů, stálo spolčení rodové jako uzavřená, přednostní korporace – původní přirozená demokracie zvrhá se v nenáviděnou aristokracii. Rodová společnost byla bez protiv, neměla donucovacích prostředků mimo veřejné mínění – nová společnost je živá protiva svobodných a otroků, vykořisťujících boháčů a vykořisťovaných chudých. Takové protivy se nemohly zmírňovat, jen rostly. A tak mohla tato společnost trvat jen způsobem dvojím: buď v neustálém boji tříd proti sobě, nebo pod panstvím moci třetí, která, zdánlivě stojíc nad zápasícími stranami, jejich odkrytý konflikt potlačovala dopouštějíc, aby se třídní boj vybojoval nejvýš na poli hospodářském ve formě tak zvané zákonité. „Zřízení rodové se vyžilo. Bylo rozbito rozdělením práce a jeho výsledkem, rozpolcením společnosti v třídy. Nahradil je stát.“

Podle toho, co tu bylo řečeno – tak Engels zakončuje svůj výklad historického vývoje – civilizace je oním stupněm společenského vývoje, na němž se plně rozvíjí dělba práce, z ní vznikající výměna mezi jednotlivci a výroba zboží, obojí slučující; a tím se celá společnost, společnost rodová, převrací.

Výroba všech předchozích stupňů byla podstatně společná; stejně se dala konzumpce v menších nebo větších komunistických obcích za přímého rozdělování výrobků. Společnost výroby byla úzce omezená, zato výrobci byli pány své práce a svého výrobku. Vědí, co se s

výrobkem stane, spotřebují jej, neopouští jejich rukou; produkce na témže základě nepřerůstá výrobcům přes hlavu, nevytvoruje jim žádných strašidelných mocností, jak se to stává v civilizaci pravidelně.

Ale do tohoto výrobního procesu pomalu se vkládá dělba práce. Jí se podkopává společná výroba a společné osvojování, jí se stává osvojování jednotlivci pravidlem, a tím vzniká výměna mezi jednotlivci. Pozvolna opanovává výroba zboží.

S výrobou pro výměnu přicházejí výrobky nutně z rukou do rukou. Výrobce již neví, co se s výrobkem stane, a tato nejistota se sílí, jakmile jsou zavedeny peníze a jakmile mezi výrobce vstupuje obchodník jako prostředník. Obchodníků je mnoho, a žádný z nich neví, co dělají druzí. Zboží putuje již nejen z ruky do ruky, nýbrž z trhu na trh, výrobci nejsou už pány svých výrobků, ani obchodníci – výroba a výrobky propadají náhodě.

Náhoda – toť vlastně nutnost. V souhlase s vyloženým učením o svobodě vůle Engels vykládá, že společnost vyrábějící zboží je ovládána zákony námi ještě nepoznanými. Tyto zákony řídí výrobu a výměnu zboží; tyto zákony stojí vůči jednotlivým výrobcům a vyměňovatelům jako cizí mocnosti, jejichž podstata se musí teprve pracně postihovat.

Tyto hospodářské zákony se posměňují podle rozličných stupňů vývoje výrobního, ale celkem je celá civilizace pod jejich vládou; ještě dnes panuje výrobek nad výrobcem, ještě dnes je celková výroba spravována nikoli společně promyšleným plánem, ale slepými zákony, uplatňujícími se silou elementární. Jakmile vzniklo zboží a nastala výměna zboží, poznalo se, že zbožím je také člověk – člověk se stal otrokem. Sotvaže lidé začali vyměňovat, byli vyměňováni sami. S otroctvím, jež se za civilizace plně rozvinulo, byla společnost po prvé rozpolcena na třídu vykořisťovanou a vykořisťující; toto rozpolcení trvá po celou dobu civilizace. Otroctví je prvá forma vykořisťování, charakterizující svět antický; po ní nastupuje nevolnictví středověké a po něm práce za mzdu v době nové. To jsou tři veliké formy zotročení, odpovídající třem velikým obdobím civilizace.

Civilizace tedy znamená toto: Po stránce ekonomické: kovové peníze, tím peněžní kapitál, úrok, lichvu; obchodníci prostředkují mezi výrobci; soukromý majetek půdy a hypotéka, otrocká práce. Příslušná forma rodiny je monogamie, která se nyní definitivně ustaluje, vláda muže nad ženou, jednotlivá rodina je hospodářskou jednotkou společnosti. Spojením civilizované společnosti je stát, a stát je ve všech typických dobách státem tříd panujících a vždycky strojem na udržování tříd potlačovaných a vykořisťovaných. Dále charakterizuje

civilizaci ustálení rozdílu města a venkova, jakožto základ pro všelikou společenskou dělbu práce; konečně zavedení testamentu, jímž vlastník ještě přes svou smrt rozhoduje o svém majetku.

Civilizace tímto svým zřízením vykonala věci, kterých staré zřízení rodové nebylo schopno, ale vykonala je tím, že rozpoutala nejšpinavější pudy a vášně lidské a že je vyvinula na úkor ostatních vloh člověka. „Nízká lakota byla ženoucí duší civilizace od jejího prvního dne až podnes.“ Jediný cíl od samého počátku je bohatství a opět bohatství a do třetice bohatství, bohatství ne společnosti, nýbrž toho jednotlivého nicotného (lumpig) individua. Jestliže při tom civilizaci spadl do klína vzrůstající vývoj věd a občas nejvyšší rozkvět umění, stalo se to bez jejího zasáhnutí a jen proto, „že by bez toho nebyly bývaly možny v plné míře vymoženosti bohatství naší doby“.

Protože základem civilizace je vykořisťování třídy třídou, je její vývoj stálá protiva. Každý pokrok v produkci je zároveň odkrokem v stavu třídy potlačené, to jest velké většiny. Každé dobrodiní pro jednoho je nezbytně zlem pro druhého, každé uvolnění třídy jedné je novým potlačením třídy druhé. Nejpádňším toho důkazem je zavedení strojů. A jestliže barbari neznají rozdíl mezi právy a povinnostmi, civilizace ten rozdíl osvětluje i nejtupějšimu tím, že jedné třídě dává tak asi všechna práva, druhé tak asi všechny povinnosti.

To musí přestat. Co je dobré pro třídu panující, musí být dobré pro společnost všechnu, s níž vládnoucí třída se ztotožňuje. Čím dále civilizace pokračuje, tím více je nucena zakrývat zla, jež způsobila, pláštěm lásky, okrašlovat je nebo popírat; vrchol tohoto konvenčního pokrytectví je tvrzení, že se vykořisťování potlačené třídy děje jedině a pouze v zájmu té třídy vykořisťované...

Civilizace nakupila ohromné bohatství, ale duch lidský, končí Engels podle Morgana, stojí nevěda si rady před svým vlastním výtvozem. Ale přijde doba, kdy rozum lidský zesílí a stane se toho bohatství pánem.

Zájmy společnosti mají absolutní přednost před zájmy jednotlivců. Jestliže tedy má společnost pokračovat, nemůže být jejím cílem kupit bohatství, vždyť právě tím se octla před svou vlastní záhubou. „Demokracie ve správě, bratrství ve společnosti, rovnost práv, všeobecné vychování zasvětit budoucí vyšší stupeň společnosti, k níž zkušenost, rozum a věda stále směřují. Bude obživením – ale ve vyšší formě – svobody, rovnosti a bratrství starých rodů.“^[210]

Úkol nejbližších pokolení je, domoci se toho, aby výrobce ovládal svůj výrobek tak jako v době barbarské, ovšem „na základě ohromného ovládnutí přírody člověkem nyní nabytého a svobodného sdružení nyní možného“.^[211]

102. Kritika Engelsových kulturních dějin a zvláště jeho teorie úpadku

Jako bychom se na své okolí dívali obráceným dalekohledem – poznáváme je a zase ho nepoznáváme, všechno je tak divně roztaženo a zdrobněno...

Na tuto stránku marxismu, na jeho kulturní historii se pravidlem zapomíná, ačkoli vedle Engelse máme zajímavé kulturně historické pokusy z hlediska socialistického ještě od Baxe a hlavně od Carpentera. Zejména Carpenter je myslitel silný a zajímavý.^[212] Po soudu mém teprve tím osvětlením náležitě vyniká plnost Marxovy soustavy. Obzvláště pojem komunismu marxistického a jeho pravá podstata poznává se teprve v této historické perspektivě. Materialismus Marxův skutečně není nadarmo „historický“.

O jednotlivosti se přit' nebudeme. Nesprávný je všecek smysl historie, jak jej Engels podává. Je nesprávný, protože je nesprávný historický materialismus, filozoficky i ekonomicky. Engelsova filozofie dějin i podrobnější výklad dějin kulturních jsou zřejmá konstrukce – celá historie se zaostřuje v historii nadhodnoty.

Nelze upřít: s velikou dovedností. Evolucionisticky se nám vykládá vývoj kapitalismu a jeho zlé řádění; kde nestačí přímočará evoluce, vypomůže hegelovská negace negace. A všechno se tak krásně a jasně vysvětlí! Gentilní Adam z čista jasna kapitalisticky zhřešil – proč? Jak se mohlo stát, že lidé opustili stav ideální? Jak je to možné? A kdo ručí Engelsovi za to, že z budoucího ráje komunistického naši potomkové neutekou zase? Či v něm negace negace platit už nebude?

Divné spojení Rousseaua s Schopenhauem! Člověk od přírody dobrý, protože materialistický,^[213] divoch a ideální barbar stává se – ideologem, kapitalistou! Marx se sice posmívá „teutonským pralesům“ těch, kdo svobodu hledali v minulosti německé,^[214] ale Morgan jej obrátil. Engelsovi se pralesní divošská naivnost tak líbí, že docela doopravdy tvrdí, že trest smrti, zavedený civilizací, je horší než prvotní krvina. Máme tedy vyvracet uvedené mínění, že barbari rodoví jsou lepší než lidé civilizovaní proto, že se sice vyhlazovali, ale že se nepodmaňovali...?

Že celé líčení rodu je nesprávné, bylo už vyloženo. A vůbec všechno líčení doby předhistorické neodpovídá faktům. Pravda, o poměrech té doby je už dnes těžko něco tvrdit s naprostou jistotou – Engels historii matriarchálního rodu vypravuje s takovou bezpečností, jako by ji byl prožil. A přece už v jeho době podávaly srovnávací jazykozpyt, předhistorická archeologie a etnologie ve spojení se studiem nejstarších památek psaných tolik poučení, že by se měl stavět k rozličným názorům kritičtěji a rezervovaněji.^[215] Není například, abychom se dotkli jen jedné důležitější sporné otázky, vyřízeno nadobro, že se orba vyvíjela teprve po dobytkařství – možný je pravý opak; také pro současnost obou je mnoho důvodů, vůbec je tu potřeba jako i v jiných otázkách opatrnosti.

Tak jako Engels přepíná v líčení čistého zřízení rodového, tak přepíná také v líčení počáteční kultury řecké – takovou protivu vyjadřuje sice zákon negace negace, ale nezná jí historie. Nejlepší historikové podávají vývoj řeckého hospodaření valně jinak, opírajíce se při tom o fakta kriticky zjištěná, Engels například přijímá starší názor o množství otroků v Řecku – ve skutečnosti tam těch otroků bylo mnohem méně, a neměli ani toho dalekosáhlého hospodářského významu, který jim Engels přičítá.^[216]

Jako všude, vidíme i v dějinách kultury, že Engels je v odporu s historickým materialismem. Důkazy pro to jsem podal při kritice rodu a původního matriarchátu. Celá teorie rodu je s historickým materialismem v odporu. Jiný příklad tohoto rozporu ve věci jistě důležité je, praví-li nám Engels, že jen barbaři jsou schopni omladit svět odumírající svou civilizací, jak to prý už jednou učinili Germáni v Římské říši.^[217] Jak se to shoduje s vyléčením, které se očekává od komunismu? Komunismus tedy nepomůže? Etnolog Ratzel může snad čekat regeneraci stárnoucí Evropy krví černošskou, ale historický materialista...?

Není to ostatně ojedinělá nejasnost o pojmu dekadence, jak jsme se již přesvědčili a ještě uslyšíme při rozboru otázky ženské.

Marx přijímá učení Rousseauovo a jeho ctitelů, dostává se však do úzkých, protože příčiny dekadence vidí jen v hospodářském dualismu tříd. Marx ovšem pokládá i dobu kapitalistickou za prvobytnou a přirozenou (naturwüchsig),^[218] pokud pojímá dosavadní historii jako prehistorii – podle toho by se podobala kapitalistická společnost pokaženému dítěti, a nikoli zesláblému muži, nebo dokonce vysílenému starci...

Jak jsem se už zmínil, trvá vývoj člověčenstva podle Morgana i Engelse velmi dlouho (to pro Engelse vyplývá také ze stanoviska darwinistického). Celá tato doba 100 000 až 200 000 let

rozpadá se na dvě velmi nestejná údobí: na dobu předcivilizační a na dobu civilizace, která trvá asi 3000 let. V nejhorším případě můžeme tuto dobu, vzpomínající na Engelsův výpočet o trvání zákona hodnoty (shora v § 72), prodloužit na 5000 až 7000 let. Statisíce let (100 000 až 200 000 let minus 3000 až 7000 let) byl člověk stále dobrý, komunistický – může se ta jeho dobrost ztratit? Engels přece jako darwinista věří také v působení dědičnosti; jak se mohl člověk po tak dlouhém vychování tak najednou pokazit? Či nebyl nakonec ten prvopočátečný hřích tak těžký? Snad hřích dědičný člověka civilizovaného také proto mnoho netíží, že právě má také zděděné ctnosti, a to ctnosti velmi silné?

Všecky tyto a podobné námitky nebyly by než opakováním kritiky podané v předchozích kapitolách o sociologických a filozofických základech Marxových a Engelsových; všecky jejich vady najdou se in concreto v Engelsových dějinách kultury.

Při všech nedostacích prokázal Engels svým spisem o původu rodiny marxismu vědeckou službu značnou. Pokládám tento spis za jeho nejlepší a nejsilnější, třebaže je založen na Morganovi. Originalita Engelsova záleží v tom, že ideje Morganovy spojil těsně, byť i násilně, s názory Marxovými, a že tak zkonkretizoval abstraktní teorii hodnotní, respektive nadhodnotní, kulturně historicky. Engelsův spis o původu rodiny je slušné a vědecky cenné doplnění *Kapitálu*.

103. Co je vlastně Engelsův původní komunismus: komunismu absolutního nikdy nebylo. Komunismus pohlavní a rodinný jako základ komunismu hospodářského

Čtenář Engelsovým spisem o původu rodiny – na to bych chtěl ještě jednou upozornit – rozšíří své názory o Marxově komunismu.

Především se poučí, že absolutního komunismu hospodářského vlastně ani podle Engelse nikdy nebylo; ani v době nejstarší. Čteme přece co chvíle, že muž i žena měli i za zřízení rodového svůj majetek soukromý, že každému patřilo to, co si udělal (tedy ani v rodině ne komunismus úplný!). Engels vzpomíná například fakta, že se s mrtvým spalovaly zbraně – a podává tak stále nové důkazy, že soukromý majetek byl od samého počátku, že pojem majetku soukromého, osobního byl lidem docela jasný.^[219]

Není pochybnosti, že i podle Engelsova líčení byl původní komunismus (společné hospodaření, obdělávání půdy a tak dále), opakuji to slovo ještě jednou, negativní – vyplynul z nouze. A právě proto jej lidé opustili, jakmile pokročili. Vždyť v tom právě tkví stálý rozpor Engelsův a Marxův, že idealizují původní komunismus, ale zároveň musejí doznat, že se

nemohl udržet. Pokud lidí bylo velmi málo, pokud nebyli pevně usazeni – jak a k čemu mělo vzniknout vlastnictví půdy? Zbraň však, jistě velmi nutná, byla už na tomto stupni majetkem soukromým, a už na tomto stupni vznikl – testament; co jiného je spalování nebožtíkových zbraní než vůle jeho, spravující osud majetku ještě po smrti?

Jako zbraň, tak i půda se stala později majetkem soukromým, třebaže tento majetek byl z počátku spíše obecný a teprve později se stal individuálním.^[220]

Pro posuzování Engelsova pracomunismu nesmíme zapomínat ani na to, že tento komunismus panuje vlastně jen v rodině – podobně jako dnes. Rozdíl je jen ve velikosti rodiny. Engels, ať bezděky, ať vlivem Platonovým, klade těžiště pracomunismu do organizace příbuzenské. Není to tedy jen komunismus hospodářský, jak se obvykle líčí.

Ovšem Engels právě zde utopizuje – komunismu pohlavního a rodinného v dosahu a smyslu Engelsově nikdy nebylo. To však znamená, že nikdy nebylo Engelsova pracomunismu vůbec.

Oddíl C: Otázka ženská: Volná láska

104. Budoucí komunismus má být také pohlavní. Engelsův výklad podstaty a vývoje monogamie. Rodina buržoazní a proletářská. Socialismus a individuální láska pohlavní. Volná láska budoucnosti

Původní komunismus hospodářský byl podle Engelse těsně spojen s komunismem pohlavním a rodinným. Komunismus pohlavní byl základem komunismu hospodářskému; původní společnost byla organizována pokrevensvím. Tou měrou, kterou byl původní komunismus pohlavní a rodinný nahrazován jinými formami rodinnými, tou měrou klesal také komunismus hospodářský, takže nynější monogamie a majetek soukromý označují stádium úpadku nejhlubšího. Záchrana dnešní společnosti je možná jen návratem ke komunismu původnímu, tedy ke komunismu nejen hospodářskému, nýbrž také pohlavnímu a rodinnému. Ovšem bude komunismus budoucí zároveň vyšší formou komunismu původního: po jeho stránce hospodářské zachovají se, jak jsme slyšeli, cenné vymoženosti řádu kapitalistického; co se týče poměrů pohlavních a rodinných, zbudou obdobně vymoženosti řádu monogamního.

Lze tedy podle zákona negace negace snadno dedukovat, respektive předpovídat, budoucí stav rodinný z toho, co jsme slyšeli o prvotní rodině: Bude to opět komunismus, ale komunismus šetřící vymožeností monogamních; to jest muž a žena budou žít spolu jen tak dlouho, pokud

se jim bude líbit – vymoženost monogamní; rozejdou se a spojí se s ženami a s muži jinými, jak se jim zalíbí – komunismus. Původní komunismus byl promiskuitou současnou (pokud to vůbec je možné), komunismus budoucí bude promiskuitou posloupnou – jakýsi pohlavní historismus, jak se na filozofii po výtce historickou také sluší a patří.

Tato argumentace je vybudována na základně docela engelsovské a je bezvadná, jak se nyní můžeme přesvědčit na jeho vlastním výkladě.^[221]

Jak už víme, začíná se moderní civilizace u Řeků, a stejně se u nich vyvíjí monogamie. A vyvíjí se hned ve vši své krutosti, zejména v Athénách a u Ionů vůbec. Hned u Řeků se totiž dostavuje s monogamním zotročením ženy také hetérismus; Řekové upadají dokonce v pederastii – tak zle působila nepřirozenost monogamie. V Spartě byla žena volnější. Tam zůstaly přežitky rodiny skupinové; také u Římanů byla žena váženější a volnější než u Řeků, nejvolnější však byla u Němců.

Němci totiž, a Germáni vůbec, přinesli podle Engelse do civilizace evropské cenný kulturní element: monogamie byla zušlechtěna, vláda mužů nabyla jemnějších forem. Němci vnesli tento pokrokový prvek do monogamie ne proto, že byli mravnější, nýbrž proto, že byli na nižším stadiu civilizace. Žili ještě v rodině párové a měli silné zbytky matriarchátu. Proto byla žena germánská volnější a zároveň váženější; láska u Germánů byla individuálnější.

Z germánské monogamie se vyvinula moderní láska individuální. Je to pohlavní vášeň, která po prvé v historii vystupuje ve větším rozsahu v lásce rytířů středověkých. Nota bene, nebyla to láska manželská, naopak protimanželská; trubadúři přece oslavovali manželskou nevěrnost, neboť oficiální manželství rytířů, pánů a knížat individuální lásky neznalo – při sňatku rozhodoval zájem domu, nikoli přání jednotlivcovo. Také středověké měšťanstvo, spravované svými cechy, mělo podobně omezený výběr žen, sňatek byl věcí ekonomickou a kastovní.

Moderní kapitalismus rozrušil nejen středověké poměry hospodářské, ale také staré poměry rodinné. Tím, že se všechny věci staly zbožím, zrušil kapitalismus všecky starobylé a zděděné mravy a práva historická – na jejich místo nastupuje koupě a prodej, „svobodná“ smlouva. Také manželství se stalo obapolnou svobodnou smlouvou.

Manželství z lásky bylo sice prohlášeno dokonce za přirozené právo, a to nejen muže, nýbrž i ženy, ale ve skutečnosti pokračuje kapitalistická buržoazie v tradicích středověkých, sňatek zůstal věcí hospodářskou a kastovní – na papíře, v etikách a v poezii se opěvovala láska individuální.

Engels liší dvojí typ moderního sňatku. V zemích katolických vyhledávají podle starého zvyku rodiče synovi ženu přiměřenou jeho stavu; proto se vyvíjí u muže bujný hetérismus, u ženy bujné cizoložství. V protestantských zemích vybírá si syn ve své třídě svou družku životní volněji, a může tedy být sňatek založen na jakési lásce; také se to podle protestantského pokrytectví ze slušnosti předpokládá.

V protestantství je hetérismus ospalejší, cizoložství je méně pravidelné. Protože však občané zemí protestantských jsou šosáci, vede protestantská monogamie v nejlepším případě k oné olověné dlouhé chvíli, již se říká rodinné štěstí. Engels vidí potvrzení tohoto svého rozpoznání v románě francouzském a německém.

V těchto obou případech je manželství manželstvím konvenčním, zřízením čistě hospodářským. Není už sice forma sňatku dřívější koupí, avšak věc sama trvá a jen se ještě zesiluje, neboť nyní má kupní cenu nejen žena, ale i muž. Konvenční manželství je pravidlem, a právě proto se dost často v obou případech zvrhá v nejhrubší prostituci – někdy stran obou, obvykleji ženy, která se od kurtizány liší jen tím, „že svého těla nepronajímá jako dělnice za mzdu za práci od kusu, nýbrž že je prodává v otroctví navždycky a nadobro“. Engels cituje slova Fourierova o konvenčním manželství: „Jako v gramatice dávají dva zápory klad, tak platí v manželské morálce dvě prostituce za ctnost.“

Pohlavní láska individuální vyskytuje se ve starší době a vlastně až dosud v panujících třídách, jen výjimečně u tříd potlačených; v budoucnosti bude „klasická monogamie“ odstraněna proletariátem a socialismem stejně jako soukromý majetek a klasická ekonomika.

V proletariátu, tvrdí Engels, už dnes je manželství založeno jen na lásce pohlavní. Chybí majetek, k jehož zachování a dědění byly vytvořeny monogamie a mužovláda; chybí tedy také všeliká pohnutka k mužovládě. Není ani pro tuto vládu prostředků; občanské právo, tuto vládu chránící, platí jen pro majetné a stojí peníze, pro poměr dělníka k ženě neplatí pro chudobu. A dokonce tím, že veliký průmysl převedl ženu z domácnosti do továrny a na pracovní trh, a že ji dost často dělá živitelkou rodiny, jsou v bytě proletáře odstraněny poslední zbytky mužovlády – ledaže se ještě udržuje brutalita mužů proti ženám zavedená monogamií. Proto rodina proletáře není už v přísném slova smyslu monogamní, i při nejvášnivější lásce a nejpevnější věrnosti a přes všecko eventuální duchovní a světské požehnání. Proto také hrají „věční průvodci monogamie“, hetérismus a cizoložství, v proletářstvu roli téměř nijakou – žena skutečně zase dostala právo sňatek rozloučit, a když se lidé nedovedou snášet, rozcházejí

se. „Zkrátka, manželství proletářské je monogamní v etymologickém smyslu slova, ale naprosto ne v jeho smyslu historickém.“

Rodina buržoazní je naproti tomu založena na zotročení ženy, třebaže právnicky muž a žena jsou rovnoprávní (?). V starém komunistickém hospodářství domácím bylo vedení domácnosti ženou stejně veřejné a společenské jako zaopatřování potravy mužem. Rodinou patriarchální a ještě více rodinou monogamickou ztratilo vedení domácnosti svůj ráz veřejný; stalo se službou soukromou, společnosti po něm nic není; žena se stala služkou a byla ze společenské výroby vytisněna. Teprve veliký průmysl jí zase dráhu k výrobě společenské otevřel. Avšak je tu rozpor: dostojí-li žena svým soukromým povinnostem v domácnosti, nemůže nic vydělat; účastní-li se veřejné výroby, nemůže se zase věnovat domácnosti. A tak se to má se ženou nejen v továrně, ale ve všech podnicích, také v medicíně a v advokatuře. „Moderní rodina jednotlivá je založena na odkrytém nebo zastřeném otročení ženy v domácnosti, a moderní společnost je masa, skládající se ze samých ojedinělých rodin jako ze svých molekul.“ Protože muž, alespoň v třídách majetných, sám vydělává a rodinu živí, je ve skutečnosti pánem, třebaže zákon ženě přiznává rovnoprávnost legální. „Muž v rodině je buržoa, žena v ní představuje proletariát.“

Z toho svého postavení může být žena osvobozena jen socialismem, jen socialismus odstraní hospodářské podmínky nynější monogamie.

Monogamie vznikla koncentrací bohatství v jediné ruce mužově a z potřeby, zanechat toto bohatství dětem tohoto muže a jen dětem jeho. K tomu právě bylo třeba monogamie ženy, nikoli ovšem monogamie muže, jenž i nadále žil polygamicky. Jakmile bude starost o dědictví zredukováána budoucí revolucí na minimum (tím, že trvalé děditelné bohatství – výrobní prostředky – stanou se majetkem společenským), přestane jednotlivá rodina být sociální a hospodářskou jednotkou, privátní domácnost se přemění v průmysl společenský, chování a vychování dětí, manželských jako nemanželských, bude záležitostí veřejnou. Tím odpadne starost o „následky“, které jsou dnes nejdůležitější hospodářskou a mravní překážkou, že se dívka nemůže oddat milovanému muži bezohledně.

Engels se neleká, že by tím kázal bezuzdnost – vždyť žádá pro spojení muže a ženy individuální lásku. Jen tím se dosáhne toho, že láska bude výhradní: muž se stane skutečně monogamním, žena už nebude žít polyandricky. Prostituce zmizí – monogamie nezajde, nýbrž stane se konečně skutečností – také pro muže.

Naše pohlavní láska, Engels vykládá, liší se podstatně od jednoduchého pohlavního chtíče, od Erotu starých. Předpokládá u milované bytosti lásku vzájemnou, a zejména je v tom žena rovna muži; moderní láska má dále veliký stupeň intenzity a trvání, láska se stává životním štěstím nebo neštěstím. Konečně se pohlavní styk posuzuje jinak než v době staré; lidé se jen neptají, je-li manželský, nebo nemanželský, nýbrž také, vznikl-li ze vzájemné lásky.

Engels nechce podávat úplný obraz budoucího manželství, tak jako nepodává úplného obrazu budoucího komunismu; za to nám aspoň říká, čeho v budoucnosti nebude: odstraněním hospodářského základu manželství přestane hlavně dvojí – přestane nadvláda muže a nebude nerozlučitelnosti manželského svazku.

Nadvláda muže je prostým důsledkem nadvlády hospodářské – odpadne-li nadvláda hospodářská, odpadne i nadvláda muže. Nerozlučitelnost manželství je dílem následkem poměrů hospodářských, za nichž monogamie vznikla, dílem tradicí z oné doby, kdy souvislost těchto hospodářských poměrů s manželstvím nebyla pochopována, zato nábožensky přepínána. Dnes je tato nerozlučitelnost už tisíckrát prolomena. Je-li manželstvím mravným jen manželství založené na lásce, pak je mravným také jen to, v němž trvá láska. „Trvání záchvatu individuální lásky pohlavní je však podle individuí velmi rozdílné, obzvláště u mužů, a pozitivní přestání náklonnosti anebo její zatlačení novou vášnivou láskou dělá rozvod pro obě strany, jakož i pro společnost dobrodíním. Jen se lidem uspoří probrodit se zbytečnou špínou procesu rozvodového.“

To tedy z nynější monogamie odpadne; co k ní přibude? „To se rozhodne, až doroste nové pokolení: pokolení mužů, kteří nikdy za svého života nepřišli v položení, aby si koupili za peníze nebo za jiné sociální mocenské prospěchy ženu, a pokolení žen, jež nikdy nepřišly v položení, aby se muži oddaly z nějakých jiných důvodů než ze skutečné lásky, anebo že by se milenci poddat zdráhaly ze strachu před hospodářskými následky. Budou-li takoví lidé, čerta se budou starat o to, co podle dnešního smýšlení mají dělat; utvoří si svou vlastní praxi a odměří si podle toho své veřejné mínění o praxi každého jednotlivce sami – punktem.“

105. Engelsova dekadentní teorie lásky a její důvody: materialismus. Dvojí typ dekadence – katolický a protestantský. Láska, ne láska volná!

Mnoho dobrého a krásného – ale Engels, jako vždycky, přepíná i zde, odsuzuje-li například všecek rodinný život buržoazní, kdežto zase rodinný život proletářský šmahem idealizuje a podle toho dějiny pohlavní mravnosti konstruuje.

Není snadné, posoudit mravní stav jednotlivých tříd docela věcně a ustanovit pravé příčiny nemravnosti. Proti třídám bohatším a nejbohatším panují právě v otázce mravnosti pohlavní nepříznivé názory dost obecně. Myslím, že právem; ale neoprávněné je mínění, také obecně rozšířené, že třídy méně bohaté, a zejména venkovské, jsou pohlavně málo zkaženy.^[222] A stejně není proletariát tak mravný, jak tvrdí Engels. Jsem dost ochoten připustit, že celkem je pohlavně mravnější (třebaže je hrubší, až brutálnější) než dost značné kruhy tříd bohatších a vyšších, ale idealizace Engelsova je neoprávněna.^[223]

Proti Engelsovi lze mnoho namítat ze stanoviska historického – jeho konstrukce je příliš patrna.

Že by se ve starověku našla pravá láska jen u otroků a pak jako plod rozkladu zanikajícího starého světa, že pohlavní morálku středověkou by charakterizovali jen trubadúři, že jen Germáni založili moderní monogamii, a tak dále – to všechno podrobněji vyvracet bylo by zbytečné. Podle schématu už známého byla rodina v prvotní době založena na přirozené lásce; najednou ustoupí tato láska do pozadí před spekulací hospodářskou a vzejde teprve zase v komunistické budoucnosti – hegelovský zákon negace negace ovládá skutečně nejen Engelsovu historii, nýbrž také lásku. Jak nepřirozeně musí Engels vysvětlovat vznik monogamie! Aby mohli bohatství mužovo dědit jeho děti, odstranil prý muž matriarchát a zavedl monogamii; ale nevidím, proč by dědické právo, Engelsem požadované, vyžadovalo monogamie – opravdu je monogamie i pro Engelse jen monogamií podle jména. Dědická poslušnost, například u polygamních Turků, postačuje pro účel Engelsem zdůrazňovaný úplně.

A tak by se dalo po řadě ukázat, jak například prostituce je už na stupni mnohem nižším, než Engels předpokládá – Engels si upravil podle svého materialismu ne toliko jednotlivá fakta, ale celou historii rodiny a její smysl.

Z hlediska svého materialistického naturalismu redukuje Engels rodinu na instituci převážně fyziologickou a hospodářskou. Proto pak se mu jeví mužská povaha tak základně různou od povahy ženské – stará romantika se vši svou pohlavní sentimentalitou a dekadencí objevuje se pak jako učení o volné lásce.

Přečtěte si jen, co o volné lásce říká Bleibtreu nebo Charpentier, a pochopíte, proč uvádím Engelse v otázce ženské a pohlavní (nehledě ke slohu!) ve spojení s dekadenty.^[224] Bleibtreu praví na menší odchylky totéž, co Engels. Právě proto je srovnání obou poučné.

Podstata Engelsova dekadentismu záleží v tom, že právě jako všichni dekadenti uznává absolutnost pohlavního pudu a že všechny poměry rodinné a styky pohlavní posuzuje jen z tohoto hlediska. To je právě romanticko-dekadentní názor, filozoficky formulovaný Schopenhauerem. Je to fetišismus pohlavnosti, pohlavní titanismus. A právě tento titanismus je projevem slabosti, dekadence. Pohlavní titanismus je vždycky slabošství, síla skutečná pohlavně nescholastikuje.

Síla je cudná. Engels však přijímá běžný, dekadentní názor o absolutnosti pudu pohlavního. V tom tkví fundamentální a osudný klam. Tu se rozcházejí dva světy – svět starý a svět nový. Engels při vši své pokrokovosti patří do světa starého: chce osvobodit ženu, chce spasit celou společnost, ale drží se těch názorů, kterými právě žena, a ovšem i muž, pohlavně jsou zotročeni. Jakoby nic Engels hlásá, že individuální pohlavní láska u muže přestává dříve než u ženy, a že proto je nutný rozvod, aby muž mohl mít lásku novou. Docela tak fantazuje Bleibtreu. Bleibtreu dokonce docela vážně určuje dobu, do které ta „láska“ může pravidlem trvat – prý tři léta (tolik vyměřuje také Charpentier), a slyšíme, že se může dostavit v životě nejvýše pětkrát. Podle těchto Bleibtreuových „posledních“ pravd je paternát sociální lež, má být zaveden původní matriarchát, o děti se má starat stát a tak dále – a tomu všemu, dušuje se Bleibtreu, nesmí se říkat promiskuita, to není „durcheinander“, nýbrž „nacheinander“...

V otázce tak zvané ženské neběží, a nikdy neběželo, jen o ženu, nýbrž zároveň a stejnou měrou o muže. Otázka ženská – je otázkou mužskou, otázka mužská – je otázkou ženskou. Od samého počátku vývoje až podnes byl a je tuhý konsenzus mezi oběma polovicemi společnosti; ve skutečnosti muž a žena se svými dětmi, tedy rodina, vždy byli a jsou sociální jednotkou – dnes jen dekadentní literáti, filozofové, medikové a politikové roztrhli společnost v neorganické prvky a zdvihli pak otázku jen ženskou.

Engels ruší konsenzus obou pohlaví a líčí tedy zotročení ženy mužem nesprávně. Patriarchát, jak jej líčí Engels, je také zotročení muže, nejen ženy. Stejně dnes nejde jen o osvobození ženy, nýbrž také o osvobození muže. Nemá být žena osvobozena od muže ani muž od ženy – oba mají být osvobozeni, na jedné straně od zvířecosti, na druhé straně od dekadentní zkaženosti.

To se stane, zbavíme-li se lživědeckého předsudku, že pud pohlavní je vlastním centrem všeho života. Odsud pak vyplývají takové předsudky, jakože je ohroženo fyzické a duševní zdraví, nehoví-li se pudu co nejdříve a co nejvíce. Třebaže to říkají tak mnohé autority medicínské, je to lež. O tom nemluví, že to otázka jen medicínská ani není.^[225]

Láska se nesmí ztotožňovat s pohlavním pudem. Engels a marxisté vůbec kladou instinkt často nad rozum, kladou jej také nad lásku. Avšak láska, láska skutečná není spojenstvím jen těl, nýbrž i duší. Ano – je manželství duší, jak to krásně řekla Elizabeth Browningová.

O věci by se dalo říci mnoho, ale omezím se jen na několik slov. Proti názoru mému, jejž jsem nedávno naznačil, zdvihl se odpor z tábora tak zvaného moderního, že prý hlásám askezi, puritanismus a tak dále. Ne, já askezi nehlásám, nedoporučuji žádného znásilňování přírody a těla, naopak; ovšem nedělám tu rozdíl mezi tělem a duší, jak jej dělá právě dekadence. Zavrhuji tento dualismus nejrozhodněji; nepokládám tělo za nečistější než ducha, a proto nezamítám jen askezi, nýbrž také katolizující dekadenci.

Engels byl k dekadenci přiveden svým materialismem. Materialismus ho svádí k tomu, že vidí v moderní rodině jen instituci hospodářskou, materialismus ho však také svádí k tomu, že rodinný život a jeho sociální význam příliš redukuje na spojení pohlavní. Ve skutečnosti se rodinným životem a pohlavními poměry projevuje všechna mravnost společenská a celý názor na svět. Engels sám mimoděk odporuje svému ekonomickému materialismu, když různý typ manželství katolického a protestantského.

Engels viděl docela dobře, jenže neviděl všeho.

Neběží totiž jen o katolickou a protestantskou formu manželství a rodiny, nýbrž o katolickou a protestantskou mravnost pohlavní vůbec. Engels se dovolává francouzských a německých románů, z nich prý poznal katolické a protestantské manželství docela dobře. Je pravda. Analyzuje-li se nejen moderní román, ale celá moderní, zvláště porevoluční literatura evropská, postřehujeme dva typy pohlavní mravnosti. Ve svých studiích o moderním titanismu (faustismu), zejména o Zolovi, Mussetovi a Goethovi, provedl jsem tuto analýzu a ukázal, jak se tu liší katolicismus se svým ideálem celibátním od protestantismu (také od ruského pravoslaví), tohoto ideálu neznajícího. Ukázal jsem, jak je zvláště třeba lišit dvojí dekadenci – katolickou a protestantskou.

Engels sám se drží, jako protestant, dekadence protestantské. Není to ona pařížská pohlavní mystika, kolísající neustále mezi Madonnou a Venuší Vulgivagou, není to onen rafinovaný jezuitismus smyslnosti, hlásící se ve své nejhrubší perverzité k ideálu asketickému, protože holduje asketickému dualismu těla a duše – protestantská dekadence je prostější, odkrytější, hrubší, bez pálících výčitek svědomí. Dekadence méně rozčilená, pohlavní metafyzika à la Schopenhauer. Uvádím-li za teoretika protestantské dekadence Bleibtreue, je typickým

představitelem a zároveň psychologem dekadence katolické (francouzské) Bourget (jeho kniha o lásce!).

Do jisté míry měl na Engelse vliv Fourier, jehož názory o otázce pohlavní shodují se s tehdejší francouzskou romantikou.

Není pochybnosti, že se v moderní společnosti také poměry rodinné a pohlavní revolucionují. Nejen kapitalismem, jak dokazují Marx a Engels, ale celým vývojem moderního myšlení, moderní politiky a mravnosti. V svých nejlepších představitelích spěje člověk k mravnosti vyšší, k vyšším a čistším ideálům lásky a manželství. Mužové jako Tolstoj, Dostojevskij, Björnson, Maupassant ve své době pozdější a jiní ukazují, kam se vývoj obrací. Nesouhlasím s přepínáním Tolstého, ale jsem jist, že člověku modernímu je třeba čistoty. K tomu také směřuje vývoj zahájený reformací, zrušivší materialistickou askezi, tam směřuje hnutí tak zvané emancipační, tam, jedním slovem, odkazuje všecek posavadní vývoj mravnosti.

Marx a Engels správně rozpoznali, že moderní společnost potřebuje vyšší formy manželství a lásky. Ale dávají se svést svým materialismem k názoru, že se rodina dnes ruší jen kapitalismem a že potřebný pokrok může zjednat jen nové hospodářské zrovnoprávnění ženy s mužem. Této rovnoprávnosti je dosaženo ve stupni mnohem vyšším, než se Marx a Engels domnívají, ale otázka právě není jen hospodářská, nýbrž mravní a především mravní.^[226]

Opakuji: tu se rozcházejí názory staré a nové, názory skutečně pokrokové a moderní. Pánové à la Bourget a Bleibtreu nemají tušení, jak jsou staří!

Také Engels nepodává názorů skutečně nových a pokrokových. Nestačí doporučovat lásku volnou, především musíme žádat lásku vyšší, ušlechtlejší. Engels požaduje s velikým důrazem rozvod. To požadují dnes mnozí. Ani já nepochybuji, že rozvod v jistých okolnostech je prostředek dobrý, ale vidět v něm tolik, kolik v něm vidí například také Spencer a jiní, je omyl. O to běží, aby poměry, jež k rozvodu vedou, staly se nemožnými.

Engels horuje proti prostituci. Je to záslužné. Ale nesprávné je, pokládat ji za „nutnou“ a říkat, že cizoložství a hetérismus jsou vedle monogamie „nezbytnou společenskou institucí“. Nesprávné je litovat, že ženám je odňata pohlavní svoboda skupinového manželství, kdežto mužům je vyhrazena – jistě že žena a muž mají ve všem být postaveni narovno, ale nikoli především ve zřejmých chybách.

Názor Engelsův o prostituci a cizoložství je vůbec nepromyšlen. Vidí v nich na jedné straně zbytky, přežitky domněle staré a lepší formy manželství, vidí v nich nespravedlivé zkracování ženy, na druhé straně je zase odsuzuje jako nemravné. Prostituce, cizoložství a pohlavní nemravnost vůbec je právě nemravnost, která vzniká a vyvíjí se ve všech poměrech a vždycky zase samostatně a znova. Materialistický historismus tu svedl Engelse, jako svádí i jiné. Tak například vidí Kovalevskij v ruském snochačství (v Rusku častý poměr tchánů se snachami) jen „přežitek“ – de facto jde o tvrdošijnou stálost některých vad a slabostí lidské přirozenosti.

Nesouhlasím s požadavkem, aby výchovu dětí přejímal stát (respektive společnost); vidím v tom trhání rodiny, třebaže přiznávám, že dnes rodinu velmi často trhá nouze a bída – ovšem trhá ji také bohatství.

A jako koneckonců nesouhlasím s komunismem vůbec, odmítám také jakýkoliv komunismus pohlavní, ať se vyskytuje ve formě kterékoli (jako prostituce, polygynie a polyandrie, jako více manželství po sobě, volná láska a tak dále). Celý dosavadní vývoj, nauky největších zákonodárců mravních, předpisy křesťanských církví a ideály největších mužů a žen nové doby ukazují všechny jedním směrem: že lidstvo spěje k absolutní monogamii. Aby byla možná, je vedle nutných reforem hospodářských třeba mravní a duchové reformy na celé čáře.

Poznámky:

^[1] Literární údaje o Marxově *Kapitálu* viz shora v § 4, I (podkapitola: Spisy Karla Marxe) a další; tam je také uveden populární výklad *Kapitálu* (I. svazku!) od Kautského. Mimo spisy o Marxovi a literaturu národohospodářskou, citovanou vpředu, uvádím ještě tyto novější, speciálně národohospodářské práce, osvětlující celou soustavu Marxovu nebo některé jeho názory: E. Lange: „Karl Marx als volkswirtschaftlicher Theoretiker“ (*Jahrbücher für Nationalökonomik und Statistik*, 1897, III, 14, 4); Jurnitschek: *Über die wirkliche Entstehung der Capitalien. Vorarbeiten zur Entkräftung socialistischer Theoreme*, 1897. Pro teorii hodnotní: Gerlach: *Über die Bedingungen wirtschaftlicher Thätigkeit. Kritische Erörterungen zu den Wertlehren von Marx, Knies, Schäffle und Wieser*, 1890; srovnej von Böhm-Bawerk: *Kapital und Kapitalzins*, I. svazek: *Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien*, 1884.

Postavení Marxovo v dějinách ekonomiky: mimo spisy uvedené vpředu: Price: *History of English Political Economy since A. Smith*, vydání 1896; Bunge: *Esquisses de littérature politicoéconomique (traduit du russe)*, 1898; Eisenhart: *Geschichte der Nationaloekonomik*, 2. vydání 1891.

^[2] Marx: *Das Kapital I*, 158.

^[3] V originále paradox více vyniká: „Ein Ding kann Gebrauchswerth sein, ohne Werth zu sein“ (*Das Kapital I*, 7) – čtenář si musí také v Marxově ekonomice zvyknout na scholastiku! Pozor tedy hned na to, že Marx tu říká „není hodnotou“ – neříká: „nemá hodnoty“! Jinde říká také: „má hodnotu“.

^[4] Srovnávací základ, z lat. „třetí pro porovnání“. Pozn. red.

^[5] Marx: *Das Kapital I*, 4.

^[6] Marx: *Das Kapital I*, 5.

^[7] Marx: *Das Kapital I*, 5.

^[8] Marx: *Das Kapital I*, 271: „Gewinn oder Mehrwerth“.

^[9] Marx: *Das Kapital I*, 194.

^[10] Marx: *Das Kapital I*, 179.

^[11] Marx je v podrobnostech proti práci akordní, protože se jí dělník obzvláště vykořisťuje; z akordní práce je nejhorší tak zvaný sweatingsystem.

^[12] Marx: *Das Kapital I*, 497.

^[13] Marx: *Das Kapital I*, 725.

^[14] Marx: *Das Kapital I*, 39.

^[15] Kapitálem konstantním neboli konstantní částí kapitálu je ta část, která se obrací v prostředky výroby, tedy surovina, pomocné látky, nástroje a tak dále. Měnivý kapitál (variables Kapital) obrací se v pracovní sílu; ten produkuje nejen svou vlastní hodnotu, ale také ještě nadhodnotu.

^[16] „Teprve od té doby (od XVI. století) přestává mít nutně už napřed charakter prostého šizení a přímé loupeže.“ (Kautsky: *Karl Marx' oekonomische Lehren*, 61.)

^[17] „Principálem moderní kapitalistické dílny stal se obchodník, a ne starý cechovník.“ (Marx: *Das Elend der Philosophie*, 122.)

^[18] Marx: *Das Kapital I*, 728 a další.

^[19] Engels: *Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, 43.

^[20] Příručka, průvodce, rukověť, z lat. „pojď se mnou“. *Pozn. red.*

^[21] Denunciací – ve smyslu kritiky Marxovy (viz o kritice revoluční níže § 145, IV).

^[22] O této speciální sporné otázce, zároveň pro orientaci v celé ekonomické soustavě Marxově poslouží tyto práce: Sombart: „Zur Kritik des ökonomischen Systems von K. Marx“ (*Braun's Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik*, 1894, VII, 4); von Böhm-Bawerk: „Zum Abschluss des Marx'schen Systems“ (*Staatswissenschaftliche Arbeiten*, Festaussage für K. Knies, 1896); von Komorzyński: „Der dritte Band von Karl Marx ‚Das Kapital‘“ (*Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung*, 1897, VI, 2); Diehl: „Über das Verhältniss von Werth und Preis im ökonomischen System von Karl Marx“ (*Abdruck aus der Festschrift des 25 jährigen Bestehens des staatswissenschaftlichen Seminars Halle an der Saale*, 1898).

^[23] Konrad Schmidt: „Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes“, 1889. – „Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz“ (*Die Neue Zeit* 1892–1893).

^[24] *Die Neue Zeit* 1897, 337.

^[25] *Die Neue Zeit* 1896–1897, I, 49.

^[26] Marx: *Das Kapital III*, 2, 355.

^[27] Marx: *Das Kapital III*, 1, 11, 12.

^[28] Marx: *Das Kapital III*, 2, 274.

^[29] Marx: *Das Kapital III*, 1, 359.

^[30] Jde o místo III, 2, 324, viz shora v § 24, I.

^[31] Kdo bude stopovat vývoj Marxových názorů ekonomických, musil by vůbec srovnávat formulace jednotlivých vydání I. svazku; divím se, že se to ještě nestalo. Například v 3. vydání je uznána produktivnost práce nehmotné mnohem rozhodněji než ve vydání 2.

^[32] „Pojem hodnoty v materiálním určení není u Marxe nic než ekonomický výraz pro fakt společenské výrobní síly práce jako základu hospodářského bytí.“ (*Braun's Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik*, 1894, 576.) „Hodnota zboží je specificky historickou formou, v které se určujícím způsobem uplatňuje společenská výrobní síla práce, ovládající v poslední instanci všechny hospodářské pochody.“ (577.)

^[33] Sombart: *Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert*, 69.

^[34] Úvod k II. svazku *Kapitálu*, strana XIII. (Zdůraznění kurzívou v poslední větě je ode mne.)

^[35] Vzpomeňme, co bylo řečeno o zákonech a o poměru zákonů obecných k speciálním shora v §§ 51 a 52, I.

Praví-li Marx (*Das Kapital I*, 280), že kapitál má obecné a nutné tendence, které se mají odlišovat od toho, jak se zjevují (*Erscheinungsformen*), nemohou se tyto obecné a nutné tendence brát v smyslu Kantova a priori v poměru k empirii, nýbrž jen stupňovitě; Marxův materialismus připouští jen obecné a nutné generalizace z případů speciálních a méně obecných. V tom smyslu čteme například (*Das Kapital I*, 41): „... v nahodilých a vždy kolísajících směnných poměrech výrobků (práce soukromé) uplatňuje se společenská doba pracovní, potřebná k jejich výrobě, jako řídicí přírodní zákon násilně, tak asi jako zákon tíže, když se nad hlavou svalí (*zusammenpurzelt*) dům.“

^[36] Konrad Schmidt: *Braun's Sozialpolitisches Centralblatt* 1895, číslo 22. Schmidt v citované své stati „Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz“ (*Die Neue Zeit* 1892–1893, 69) sám dobře uvedl proti pokusu Firemanovu (srovnej o něm Engelse v Úvodu k III. svazku *Kapitálu*, strana XVI.), že výklad Firemanův je jako: *le roi règne, mais il ne gouverne pas* (král kraluje, ale nevládne). „Avšak o to gouverner běží hlavně.“ Tento názor je správnější než pozdější výklady o hypotéze. Schmidt v těchto svých vývodech odděluje příliš hypotézu od speciálních jevů, jež se mají vyložit; jeví se to zejména ve slovech: „Napřed se musí hypotéza úplně vypracovat, pak teprve ji můžeme užitečně konfrontovat se skutečností.“ Schmidt takto, ovšem nechťěje, charakterizuje postup Marxův:

Opravdu formuloval Marx v I. svazku obecný zákon bez dostatečného zřetele k faktům – když pozoroval v III. svazku fakta (konkurence) blíže, viděl, že se obecný zákon k výkladu nehodí.

Pokud spočívá argumentace Schmidtova na názoru o podstatě hypotézy, srovnej o hypotéze *Logiku* Millovu III, 14, 9. Že Schmidtův názor o hypotéze posuzují správně, vidím z toho, co referuje Engels v článku uvedeném níže, v poznámce 17. Schmidt totiž Engelsovi psal, že Marxova teorie hodnotní je teoretickou „fikcí“ – tento názor mluví právě z jeho názoru o hypotéze a jejím logickém významu. (Engels sám ovšem názoru Schmidtova nepřijímá.)

^[37] *Die Neue Zeit* 1896–1897 I, 50.

^[38] *Die Neue Zeit* 1895–1896: „Friedrich Engels' letzte Arbeit: Ergänzung und Nachtrag zum dritten Buch des ‚Kapital‘“. Článek vydal Bernstein s úvodem a s poznámkami.

^[39] Srovnej *Sozialistische Monatshefte* 1897: „Über die Marx'sche Werththeorie“.

^[40] Bernstein vyslovuje mínění, že článek Engelsův není zakončen a že snad nemá formy, kterou by mu Engels byl dal; možná – já se držím jen výkladu problému, kterým se obíráme.

^[41] Srovnej opět shora § 52, I, výklad o zákonech obecných a speciálních.

^[42] Ještě několik jiných pokusů o výklad najde se zaznamenáno a z části také probráno v člancích Böhm-Bawerkových a Komorzyňského.

^[43] Marx: *Das Kapital III*, 1, 154–156.

^[44] Není ovšem ani správné, že v době nejstarší zboží, zaměňované přímo za zboží, cenilo se pouze podle vykonané práce; také není pravda, co Engels (*Die Neue Zeit* 1895–1896, 89) rozvádí, že dnes sedlák a řemeslník, protože byly zavedeny peníze, ztrácí vědomí toho, že hodnotu odměňuje práce. Sedlák i řemeslník ví dnes stejně dobře, a snad lépe, kolik práce ho to nebo ono zboží stálo – ale ví právě také, že práce sama hodnotu neustanovuje.

^[45] Upozorňuji aspoň na výklad podaný v *Kapitálu* (I, 321). Podle toho reguluje konkurence (srovnej níže § 80), která se srovnává s válkou všech proti všem v říši živočišné, jen dělbu práce společenskou, tedy ne manufakturní, respektive kapitalistickou: Jak tedy může konkurence kapitálů, to jest kapitalistů, regulovat vykořisťování třídy proletářské?

^[46] Již v I. svazku Marx ukazuje na vliv poptávky na zvýšení mzdy a tak dále; místa shledal Platter: *Kritische Beiträge zur Erkenntniss unserer sozialen Zustände und Theorien*, 1894, 94 a další.

^[47] Důležité místo viz *Das Kapital I*, 271. Marx tam slibuje výklad v knize čtvrté – III. svazek je knihou třetí; ale podle uspořádání Engelsova, vyplývajícího ostatně z rozvrhu Marxe samého, měl být v knize, respektive svazku III. Povšimnutí zasluhuje, že Marx látku III. svazku napsal už „větším dílem“ roku 1864 a 1865; a teprve když „v podstatě“ byl hotov, vypracoval text první knihy (= I. svazku), vydané roku 1867; Engels dokonce praví (ve zprávě před II. svazkem), že Marx záhadu rozluštil už v rukopise spisu *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, vyšlém roku 1859, a že vyjde nyní v knize třetí.

^[48] Marx: *Das Kapital I*, 67.

^[49] Marx: *Das Kapital I*, 59.

^[50] Marx: *Das Kapital I*, 59.

^[51] Dalo by se u Marxe najít nejedno místo, kde se hodnota a cena přímo ztotožňují. Například v *Kapitálu III*, 1, 5 („Hodnota, respektive cena síly pracovní“). Srovnej definici ceny v *Kapitálu III*, 2, 188: „Cena, která normálně není nic než hodnota vyjádřená v penězích. Kde není hodnoty, nemůže být eo ipso ani nic vyjadřováno penězi.“ Anebo (*Das Kapital III*, 1, 339): „Cena je přece hodnota zboží (a tak tomu je také u ceny tržní, která se neliší od hodnoty kvalitativně, nýbrž jen kvantitativně, vztahuje se jen na velikost hodnoty) na rozdíl od její hodnoty užitkové. Cena, která je kvalitativně rozdílná od hodnoty, je absurdní kontradikce.“

^[52] Marx: *Das Kapital III*, 2, 188.

^[53] Marx: *Das Kapital I*, 7.

^[54] Say například dokazoval, že práce není principem hodnoty, protože sama je zbožím; proti Sayovi byl už Proudhon.

^[55] „Všecka práce je na jedné straně vydáváním lidské pracovní síly ve smyslu fyziologickém.“ (*Das Kapital I*, 13.) Rozlišování (zdůrazňované Kautskym), že práce hodnotu tvoří, kdežto síla pracovní hodnotu má (zjevující se ve mzdě), nestačí. Ve 4. vydání *Kapitálu* (I, 549 a 550) formuluje Marx věc takto: Dělník prodává svou sílu,

zaměstnavatel jí upotřebuje v trvalém procesu pracovním, práce je užitnou hodnotou pracovní síly; dělník (mzdou) dostává hodnotu své pracovní síly, prodává však její hodnotu užitnou. Aby tento nedůležitý, čistě scholastický rozdíl udržel, je Marx nucen ke scholastice další: Dělník dostává za svou pracovní sílu svou spravedlivou mzdu (spravedlivý zde neznámá nic než – smluvený, obvyklý!), nadhodnota neprýští ze zkrácení (Übervortheilung) prodavače, nýbrž z upotřebení zboží kupcem. Toto upotřebení se však začíná teprve po hotovém prodeji, nemá tedy co činit s prodejem samým. Myslím, že tento ultrapozitivistický výklad nepotřebuje dlouhého objasňování: Nevěděl dělník a zaměstnavatel, k čemu kupují a prodávají sílu pracovní?

^[56] Marx: *Das Kapital I*, 570. Srovnej už *Das Kapital I*, 13: „Změna výrobnosti (Produktivkraft) se nedotýká práce samé o sobě, která se projevuje v hodnotě.“

^[57] Ukázal jsem právě také proti Engelsovi, že lidé v starší době neměli správnějšího porozumění pro hodnototvornou vlastnost práce: nejlepším důkazem proti tomuto názoru je jistě moderní – socialismus.

^[58] Adam Smith: *Wealth of Nation I*, kapitola 2. Německý překlad Gamierův, 31.

^[59] Adolph Wagner: *Grundlegung der politischen Oekonomie I*, vydání, 83 a další.

^[60] Otázka po její teorii hodnotní – o teorii hraničního užitku – je věc jiná.

^[61] Meinong: *Psychologisch-ethische Untersuchungen zur Werththeorie*, 1894; Ehrenfels: *System der Werththeorie I. Allgemeine Werththeorie. System des Begehrens*, 1897.

^[62] Bücher: *Arbeit und Rhythmus* (1896), pokouší se o výklad pracovitosti.

^[63] Viz shora §§ 16–18, I.

^[64] „Tento apel na marnost a právo nepomůže nám vědecky ani o palec dále; ekonomická věda nemůže vidět v mravním rozhořčení, sebeoprávněnějším, nijaký důkaz, nýbrž jen symptom“, a tak dále. (Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 152 a 153.) Věc je pro nás prostá: Morálka nepředpisuje, jak pracovat; ale morálku, to jest účinnost mravních motivů, musíme přesto uznat a svědomí nesmíme prohlašovat za iluzi. O protivě amoralismu a moralismu u Marxe viz shora § 27, I.

^[65] Bernstein: „Das realistische und ideologische Moment im Socialismus II“ (*Die Neue Zeit* 1897–1898, 292); srovnej ještě níže § 133, III.

^[66] O tomto mínění Engelsově viz shora v § 25, I.

^[67] Ekonomika, tak zvaná ekonomika popisná, není pro mne zvláštní věda oddělená jako speciální odbor od vlastní ekonomiky teoretické; jde o rozdíl jen metodický. Je jen ekonomika jakožto konkrétní obor sociologický, a ta, jako moderní věda každá, má úkol, svá zvláštní fakta vykládat – eo ipso tedy fakta také konstatovat.

^[68] V poslední době se mnoho jedná o teorii hodnotní – právem, ale je v tom jisté nebezpečí. Fyzika daleko nepokročila, pokud spekovala o hmotě a síle in abstracto; pokročila, jakmile začala řešit pečlivým studiem všech fyzikálních jevů, co hmota je. V oboru věd duchovních a speciálně sociálních jsme po té stránce tam, kde byla dříve přírodověda; spekulujeme o sociabilitě a jejích posledních silách, o hodnotě jako základu vši ekonomiky a podobně, ale lépe by bylo pracovat monograficky, monograficky myslet a na takovém základě se dobírat základních pojmů.

^[69] Co se týká historie hospodaření, pochopíme, podle toho, co jsme řekli už dříve, starší formy hospodářské nejlépe, vnikneme-li s porozuměním do hospodaření přítomnosti.

^[70] O práci, to je charakteristické, je literatura dost skrovná; nehledíc k několika článkům časopiseckým, srovnej uvedený už spis Bücherův: *Arbeit und Rhythmus*; dále Mosso: *Die Ermüdung* (německý překlad Glinzerův), 1892; Kraepelin: *Über geistige Arbeit*, 1894; Höfler: *Psychische Arbeit*, 1894.

^[71] Marx: *Das Kapital I*, 427.

^[72] Marx: *Das Kapital I*, 338.

^[73] Marx sám kvalifikuje starší zemědělství selské jako ze zvyku nejlínější a nejnerozumnější. (*Das Kapital I*, 527.)

^[74] Marx: *Das Kapital I*, 350.

^[75] Srovnej o práci podnikatelské 4. vydání I. svazku *Kapitálu* (472 a další) s 2. vydáním (530 a další).

^[76] Marx: *Das Kapital I*, 177. Marx mluví na tom místě obrazně o „tekuté“ pracovní síle, která se v látce „fixuje“ a podobně. Charakteristické pro Marxovu psychologii práce jsou výrazy jako: duchovní produkce, duchovní produkty a podobně (už v *Komunistickém manifestu*) v podobném smyslu, v jakém se mluvilo o vyměšování idejí a tak dále.

^[77] „Ti, kdo stojí a čekají, také slouží.“

^[78] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 191, 303.

^[79] Marx vyslovuje pravidlo: „Práce komplikovaná platí pouze za potencovanou nebo spíše multiplikovanou práci jednoduchou, takže se menší kvantum práce komplikované rovná většímu kvantu práce jednoduché.“ (*Das Kapital I*, 11.)

Podobně Engels liší jen práci jednoduchou a složitou. (*Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 207.) Jinde (*Das Kapital I*, 160) nazývá Marx práci složitou prací „vyšší váhy specifické“. Nepotřebuji už dokazovat, že tato psychofyzika Marxova je docela libovolná.

Marx podává (*Das Kapital I*, 160) statistiku rozličných zaměstnání, kterou by rád dokázal, že není rozdílu mezi prací nádenickou, nenaučenou a prací naučenou. Marx zároveň dovozuje, že prý práce naučená („skilled labour“) v „práci národní“ není kvantitativně rozsáhlá. Uvádí k tomu cíli ze spisu Laingova (1844) údaj, že z 18 milionů obyvatel Anglie a Walesu 11 milionů pracuje hrubě; 4 miliony počítány do třídy střední, 1 milion aristokratů, 1 milion tuláků, zločinců a podobně. Každý vidí, jak je tato statistika všeobecná; podává ovšem odhad jen velmi nepřesný a jen kvantitativní – kvále práce a její hodnota pro společnost není tím nijak určena. Pro poměry nynější vzpomněl jsem už fakta, že se podle novějších sčítání moderní společnost diferencuje téměř na 10 000 zaměstnání – už tím se ukazuje Marxova klasifikace práce ve své jednostranné abstraktnosti a nepřesnosti.

^[80] Zmínil jsem se už o Marxově veledělníkovi (Gesammtarbeiter) shora v § 48, I.

^[81] „... ein beseeltes Ungeheuer, das zu ‚arbeiten‘ beginnt, als hätt’ es Lieb’ im Leibe“ – podle známé písně z Fausta. (Marx: *Das Kapital I*, 158.)

^[82] Marx: *Das Kapital I*, 116 a 274; srovnej shora § 48, I.

^[83] Marx: *Das Kapital I*, 315.

^[84] Konkrétní logika, jako klasifikace a organizace věd, upozorňuje na mnohé otázky pro sociologa důležité. Máme teď lepší analýzu dělení a organizování práce hospodářské u Büchera: *Die Entstehung der Volkswirtschaft* (2. vydání! 1898). Ze stanoviska sociologického posud význam má Comte; srovnej Durkheim: *De la division du travail social. Étude sur l'organisation des sociétés supérieures*, 1893.

^[85] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 213.

^[86] Kautsky: *Das Erfurter Programm*, 159.

^[87] Marx: *Das Kapital I*, 321.

^[88] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 303.

^[89] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 187 a 188.

^[90] V Engelsově listě citovaném shora (v § 25, I) čteme, že rozdělení tříd je určeno druhem a způsobem směny a rozdělením výrobků a toto zase celkovou technikou výroby a transportu. Také jsem už zaznamenal, že Engels není neochoten vyložit vznik třídy velkostatkářů politickou okupací.

^[91] Marx: *Das Kapital I*, 541: Oekonomische Hörigkeit.

^[92] Marx: *Das Kapital I*, 556 a 557.

^[93] Marx: *Das Kapital I*, 611.

^[94] Marx: *Das Kapital I*, 728 a 729.

^[95] Marx: *Das Kapital I*, 232.

^[96] „Vývojový pochod kapitalistické výroby a akumulace podmiňuje pracovní procesy na vyšší stoupající stupnici a tím ve vyšších stoupajících dimenzích, a podle toho stoupající kapitálové zálohy pro každý jednotlivý podnik. *Rostoucí koncentrace kapitálů (provázená zároveň, ale v míře menší, rostoucím počtem kapitalistů)* je tedy právě tak jednou z jejich materiálních podmínek jako jedním z výsledků jí samou produkovaných.“ (Podtrhuji já.) (*Das Kapital III*, 1, 199 a 200.) Srovnej Cornelissen: „Über den Einfluss der Hegelschen Dialektik auf die socialistische Doctrin von K. Marx (*Socialistische Monatshefte*, 1898, prosinec).

^[97] Ze spousty materiálu uvádím tu především sčítání povolání v Německu ze 14. června 1895: „Hauptergebnisse der Berufszählung vom 14. Juni 1895 im Deutschen Reich. Vorläufige Mittheilung. Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reiches, herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt“, V. Jahrgang, 1896, Ergänzung zu Heft III. Dále: „Untersuchungen über die Lage des Handwerkes in Deutschland mit besonderer Rücksicht auf seine Concurrénzfähigkeit gegenüber der Grossindustrie“ (*Schriften des Vereins für Socialpolitik* 62–70, 9 svazků, 1894–1897). Pro Rakousko: „Untersuchungen über die Lage

des Handwerks in Österreich“ a tak dále, svazek 7. těchto spisů, 1897. Dále: „Erhebung über die Verhältnisse im Handwerk“. Veranaltet im Sommer 1895. Bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amte, 3 sešity, 1895–1896; z toho výtah: „Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reiches,“ 1896, I, 161–165.

Výsledky těchto tří sbírek jsou shrnuty profesorem Bücherem a Philippovichem ve „Verhandlungen der am 23., 24. und 25. September 1897 in Köln am Rhein abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik über die Handwerkerfrage, den ländlichen Personalcredit und die Handhabung des Vereins- und Coalitionsrechtes der Arbeiter im Deutschen Reiche.“ 1898. O zprávě Büchrově srovnej 2. vydání knihy Büchrovy: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, 1897: *Der Niedergang des Handwerks*; o zprávě Philippovichově viz článek Josefa Grubra „Postavení řemesla v přítomnosti“ (*Obzor národohospodářský* III, 1898, strana 72–74, 87–90) a článek Vladimíra Fáčka „O příčinách úpadku řemesel“ (*Naše doba* V, duben 1898).

Dále: Schmoller: „Was verstehen wir unter dem Mittelstande? Hat er im XIX. Jahrhundert zugenommen oder abgenommen?“ Vortrag auf dem VIII. evangelisch-socialen Kongress in Leipzig vom 11. Juni 1897. (*Die Verhandlungen des VIII. evangelisch-socialen Kongresses*, abgehalten in Leipzig am 10. und 11. Juni 1897. Srovnej tamtéž diskusi o Schmollerových vývodech a referát Oldenburgův: „Über Deutschland als Industriestaat.“)

Schmoller (*Die Verhandlungen des VIII. evangelisch-socialen Kongresses*, 159) dochází k těmto závěrům: „Myslím, že jsem dokázal nebo učinil pravděpodobným, že od let 1700 až 1850 sedláků a řemeslníků v Německu přibýlo a že své položení zlepšili, že od roku 1850 do roku 1897 v zemědělství stavu středního nebylo; v živnostech a obchodu počet podnikatelů s počtem obyvatelstva nerostl, zčásti upadal, a počet závislých velice vzrůstal, že však, vezmeme-li v počet vyšší postavení správního personálu, dílovedoucích a lépe placených dělníků, povolání svobodná a vzrůst řídicích úředníků zemědělských, nejví se zeslabení středního stavu značné, ba je snad už překonáno, že každým způsobem jsou tendence k novému vytváření středního stavu dány.“

Budiž upozorněno, že Bücher a jiní posuzují situaci živnostnictva nepříznivěji.

O zemědělských poměrech v Německu podává zprávu (podle 112. svazku *Statistik des Deutschen Reiches*) Conrad v článku „Die Landwirthschaft im Deutschen Reiche nach der

landwirthschaftlichen Betriebszählung vom 14. Juni 1895“ (*Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik*, 1898).

Pro poměry v Anglii, z nichž Marx své učení hlavně abstrahoval, podává mnohé a kriticky sestavené zprávy Goldstein: „Berufsgliederung und Reichthum. Untersuchungen über den Einfluss der Veränderungen in der Berufsgliederung auf Reichthum und Staatsmacht“, 1897.

^[98] Kontroverze Schönland-Kautsky: *Die Neue Zeit* 1896–1897, 123 a další; Bernstein: „Der Kampf der Socialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft“, 2: „Die Zusammenbruchstheorie und die Kolonialpolitik“. (*Die Neue Zeit* 1897–1898, I. Srovnej některé Bernsteinovy polemiky tamtéž.)

^[99] Conrad Schmidt: „Endziel und Bewegung“ (*Beilage des Vorwärts*, 1898, 20. února); Kampffmeyer: „Polemisches zur Theorie und Praxis der socialen Frage“ (*Socialistische Monatshefte*, 1898, duben).

^[100] O obsahu a rázu těchto jednání jsem psal v týdeníku *Die Zeit*, 29. října: „Die Krise innerhalb des Marxismus. Zum Stuttgarter Parteitag.“ – Proti Bernsteinovi se vyslovil také Černov: „Zur Zusammenbruchstheorie“ (*Die Neue Zeit* 1898–1899, I); také Plechanov: „Wofür sollen wir ihm dankbar sein? Offener Brief an Karl Kautsky“ (*Beilage der Sächsischen Arbeiter-Zeitung*, 1898, 30. října až 3. listopadu).

^[101] Proti tomuto mému spojení nadhodnoty s třídním bojem namítal sociální demokrat František Modráček v článku „Marxova nadhodnota a třídní boj“ (*Naše doba* VI, 339 a další, v únoru 1899), že třídní boj nemá, aspoň přímo, s nadhodnotou co dělat; zatlačování středního stavu silnějšími kapitalisty vysvětluje se prý konkurencí, která třídním bojem není, a podobně. Na tyto a podobné námitky jsem připojil hned obšírnou odpověď (strana 345–348). Tady stačí tyto poznámky:

Neupozornil jsem na nejasný pojem Marxova třídního boje nadarmo (§§ 45 a 46, I shora); konkurenci bude třeba pojímat jako třídní boj. (V *Kapitále I*, 321 vydává se konkurence za bellum omnium contra omnes [= válku všech proti všem, *pozn. red.*] a zachování druhů [tedy nejen individuí] se přičítá boji.) Mimo to bude třeba uznat za boj třídní nejen akutní boj politický, nýbrž celé chování obou hlavních tříd navzájem je podle Marxe neustálý boj, brzy více, brzy méně zjevný. Co by vlastně byl třídní boj, kdyby hospodářské vykořisťování (kapitalismem) bojem nebylo? Se zřetelem k tomu všemu spojil jsem, a myslím docela ve smyslu Marxově, hned při určování obsahu historického materialismu (§ 24, I a další shora)

ekonomický materialismus úzce s bojem třídním; a slyšíme-li pak, že vlastní ženoucí síla je od vzniku civilizace touha po moci a po majetku, znamená to právě, že velká masa lidí je potlačována a vykořisťována skrovnou minoritou. Toto vykořisťování však záleží ve vykořisťování neplacené nadpráce, je nadhodnotou. Nadhodnota je ekonomické označení sociálněpolitického ovládnutí a vykořisťování pracujících nepracujícími, nadhodnota tedy značí zájmový protiklad, třídní boj.

^[102] Marx: *Das Kapital I*, 557 a 558.

^[103] Co se týče termínu „kapitalismus“, upozorňuje Slonimskij (*Carl Marx' Nationalökonomische Irrlehren*, 9) na Louise Blanca (*Organisation du travail IV*, kapitola 1), který dělal rozdíl mezi kapitálem a kapitalismem (ve smyslu Marxově): „Volejte: Sláva kapitálu! A budeme tleskat; ale s tím větším úsilím budeme napadat jeho opovržlivého nepřítele, kapitalismus.“

Marxisté obvykle rozlišují kapitál trojí: kupecký, lichevní a industriální (= „kapitalismus“). O obchodu bude řeč níže; různění lichvy od kapitalismu je pro marxismus vlastně jen slovní, protože právě kapitalismus a zejména kapitalistický kredit je Marxovi de facto lichvou. Viz Kautsky: *Das Erfurter Programm*, 57 a další.

A. Offermann v knize *Das fictive Kapital als Ursache des niedrigen Arbeitslohnes*, 1896, nezavrhne jako Marx kapitál všecek, nýbrž jen kapitál fiktivní, papírový (akcie, státní renty, obligace, zástavní listy); myslím, že přepíná, odsuzuje-li cenné papíry všechny, ale správně ukazuje na neblahý vliv burzovní spekulace. Engels (viz poslední práci Engelsovu, uvedenou shora v § 72, pozn. 38 [*Ergänzung und Nachtrag zum dritten Buch des „Kapital“*]) chystal se doplnit Marxův *Kapitál* rozbohem moderní burzy a zejména obchodu termínového; v listě Bernsteinovi (z roku 1883) nazývá burzu „špičkou kapitalistického zisku, kde vlastnictví vyúsťuje docela přímo v krádež“ („Spitze des kapitalistischen Erwerbs, wo sich das Eigentum ganz direct in Diebstahl auflöst“). (Zaslouhuje zmínky, že německý zákon burzovní z roku 1896 termínový obchod obilím zakazuje.)

^[104] Už v *Die heilige Familie*, 169, vidí nelidskost dnešní společnosti v soustavě peněžní; srovnaj zejména, co říká už tenkrát o Židech (viz níže § 120, III), z nichž si svůj názor abstrahoval. Týmž názor má v *Kapitálu*: Kapitalista mu není kapitalistou proto, že průmysl vede, nýbrž stává se vedoucím a velitelem průmyslu jen proto, že už kapitalistou byl (*Das Kapital I*, 297).

^[105] Srovnej například *Das Kapital III*, 2, 156; III, 1, 232, 242. Také jsem už upozornil, že ve 4. vydání I. svazku *Kapitálu* rozumová činnost kapitalistů uznává se více než ve vydáních dřívějších.

^[106] Pro průmysl veliký a malý upozorňuje na rozličné možnosti Sinzheimer ve své studii *Über die Grenzen der Weiterbildung des fabrikmässigen Grossbetriebes in Deutschland*, 1893.

^[107] Tento výraz je také u Marxe (*Das Kapital I*, 328). Literatura je příliš obšírná, abych ji chtěl znova vypisovat; čtenář ji najde ve spisech uvedených vpředu. (Výbor z této literatury je například u Herknera: *Arbeiterfrage*; u Marshalla: *Principles of Economics* 192, 274 a jinde.)

Vedle této literatury statistické je neméně cenná literatura „krásná“; tedy líčení jednotlivých společenských tříd a vrstev u Dostojevského, Rešetnikova, Korolenka, Dickense, Goncourtů i jinde.

^[108] Praví sice ještě v *Kapitálu* (III, 2, 27), že se krize pravidelně vracejí, ale na jiném místě *Kapitálu* (III, 2, 396) doznává, že tyto krize nejsou veliké.

^[109] V úvodu k 2. vydání spisu *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, 1892.

^[110] Srovnej poznámku Engelsovu ke *Kapitálu* (III, 2, 27). Už v předmluvě k Marxovu spisu proti Proudhonovi *Das Elend der Philosophie* vzdává se Engels Marxovy teorie o krizích. Zdá se mu, že zlomením světového monopolu Anglie Francií, Německem a hlavně Amerikou přichází tržba světová do rovnováhy; očekává, že snad bude normálním stavem moderního průmyslu chronická stagnace s kolísáním jen skrovným.

^[111] James Rogers: *Six Centuries of Work and Wages. The History of English Labour*, 1884 (2., zkrácené vydání 1885); výtah od Rogerse samého: *Eight Chapters of Work and Wages*, 6. vydání 1895. Německý (zkracovaný) překlad hlavního spisu: *Die Geschichte der Englischen Arbeit*. Übersetzung von M. Pannwitz, revidiert von Karl Kautsky, 1896. Podle Rogerse měl se dělník v Anglii velmi dobře po tři století až do poloviny století XVI.; od té doby až do poloviny století XVII. vedlo se mu velmi zle, a nejhorší doba byla za Karla I. a za jeho války s parlamentem. Potom nastává zlepšení, trvající do poloviny století XVIII.; ale dělník se neměl tak dobře jako v době starší. V druhé polovici XVIII. století vede se mu zase hůře; nepříznivě působí veliké války proti Francii a Napoleonovi, teprve později se stav dělnictva

zvolna lepší. V Londýně se vede koncem století XIX. lépe než na počátku století XVIII. a lépe než v letech dvacátých a třicátých století XIX.

[112] Sidney Webb: *Englands Arbeiterschaft 1837 und 1897*. Autorisierte Übersetzung von D. Landé, 1898. Pro poměry francouzské nová statistika dokazuje, že dělnictvo má z vývoje velkopřemyslu prospěch: mzda stoupá s velikostí podniku. Viz „Právo lidu“ v *Sociální hlídce* 7. října 1898.

[113] Engels: *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, 28, sdílí „přesvědčení, že lidstvo, aspoň v nynější chvíli, celkem se pohybuje směrem pokračujícím“.

[114] Otázka po stavu dělnictva má pro pojem Marxovy koncentrace význam základní: koncentrace kapitálů sama odpovídá Marxovu pojmu jen z části; koncentraci a akumulaci u kapitalistů musí odpovídat u dělnictva stejně silná proletarizace a degenerace. Koncentrace a akumulace, která je také příznivá stavu dělnictva, to není pojem Marxův. Na to se často zapomíná, a přece je jasné, že mizení středního stavu nemusí být samo o sobě zlem, jako naopak nemusí být trvání středního stavu pro společnost příznivé: záleží na tom, je-li stav středního stavu lepší, či horší než stav dělnictva.

[115] Přehled otázek populačních najdeš v encyklopedii *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* a v příručce Schönbergově: *Handbuch der politischen Oekonomie*. Mimo to: Wagner: *Grundlegung* I, 2, 466 a další; Marshall: *Principles of Economics*, 252 a další; Philippovich: *Grundriss der politischen Oekonomie*, 53 a další.

Srovnej dále: Dumont: *Dépopulation et Civilisation. Étude démographique*, 1890; de Lapouge: *Les sélections sociales*, 1896; Haycraft: *Natürliche Auslese und Rassenverbesserung* (deutsche Ausgabe von Kurella), 1895; Mallock: *Aristocracy and Evolution*, 1898; Ploetz: *Die Tüchtigkeit unserer Rasse und der Schutz der Schwachen. Ein Versuch über Rassenhygiene und ihr Verhältniss zu den humanen Idealen, besonders zum Sozialismus*, 1895; Ammon: *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen. Entwurf einer Social-Antropologie*, 1896, 156 a další.

Z marxistů: Kautsky: *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, 1880; Schippel: *Das moderne Elend und die Übervölkerung*, 1889; Bebel: *Die Frau und der Socialismus*, 1895; srovnej knihu Woltmannovu: *Die Darwin'sche Theorie und der Socialismus. Ein Beitrag der Naturgeschichte der menschlichen Gesellschaft*, 1899.

^[116] Srovnej Soetbeer: *Die Stellung der Socialisten zur Malthus'schen Lehre*, 1886.

^[117] Marx: *Das Kapital I*, 596.

^[118] Marx: *Das Kapital I*, 492.

^[119] Engels se dotýká také poměru učení Darwinova a Malthusova (*Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 59): Myšlenka boje o život, míní, nepochází od Malthuse, Darwin prý nanejvýš střelil kozla a ideu Malthusovu zobecnil. Je vidět, jak nepříjemné je také Engelsovi spojení darwinismu s Malthusem.

^[120] Srovnej *Das Kapital* svazek I. (602) se svazkem III. (1, 199). Tam se praví (proti Malthusovi): „Krásná to metoda pohybu pro vyvinutou kapitalistickou produkci! Dříve než by mohl nastat následkem zvýšení mezd nějaký pozitivní růst obyvatelstva skutečně práce schopného, znova a znova by uběhla lhůta, v níž by musila být průmyslová válečná výprava vedena, bitva svedena a rozhodnuta.“ Na druhém místě se však praví: „Dělnické obyvatelstvo by se ponenáhlu rozmnožilo (jednak) zvýšením dělnické mzdy a tím zmírněním účinků dorůstání dělníků decimujících, ničících, a ulehčením sňatků...“

^[121] Kritika Marxova čte se v kritice programového návrhu, kterou napsal (1875) proti gothskému sjednocování; uveřejnil ji Engels v *Die Neue Zeit*, IX, 1890–1891, I, 561 a další; český překlad v *Athenaeu* VIII, 1890–1891, 267 až 272 a 294 až 297.

^[122] Není tedy nápadné, že se někteří marxisté snaží Lassallův zákon zčásti obhájit.

Bernsteinovi („Zur Frage des ehernen Lohngesetzes“, *Die Neue Zeit* 1890–1891 – srovnej jeho vydání spisů Lassallových, *Einleitung I*, 129) platí železný zákon mzdy pro dobu manufakturní, pro dobu moderní je aspoň zastaralý („wenigstens überlebt“): železnost netkví jen v malé mzdě, ale v proletářské nejistotě životní.

Konrad Schmidt („Über das ehernen Lohngesetz“, *Socialistische Monatshefte* 1898, květen) vykládá ve smyslu navrženého programu Gothského, že Lassalle svým zákonem dovedně potíral výrobu kapitalistickou.

^[123] Odpůrcové socialismu uvádějí statistická data, podle nichž střední vrstvy vcházejí v sňatek později než dělníci. Kde je psáno, že tato buržoazní „zdrželivost“ je pro společnost skutečně lepší než nezdrželivost dělnická?

^[124] Marx: *Das Kapital I*, 549. Nahoře (v § 75) byl už pasus o spravedlnosti mzdy, zde uvedený, citován.

^[125] Marx: *Das Kapital III*, 1, 225, III, 2, 179; srovnej už *Das Kapital I*, 586 ve 2. vydání (určitěji ve vydání 4., 527).

^[126] Marx to praví výslovně v I. svazku *Kapitálu* (2. vydání), 587. Opakuji otázku textu, co se stane, když se realizace neprovede, když kapitalistovi nadhodnota i hodnota zůstane ležet anebo když se musí prodat nevýhodně a někdy s velkou škodou? Hodnota nerealizovaná, respektive nadhodnota, hodnotou právě není. Marx sám praví jakoby nic ovšem teprve v III. svazku (2, 368): „Nadpráce se nerealizuje už proto cele, že při stálé změně velikosti společenské práce, k výrobě daného zboží potřebné, kterážto změna se prýští ze stálé změny výrobnosti práce, část zboží vždy musí být vyrobena za podmínek anormálních, a proto se musí prodat pod hodnotou individuální.“

^[127] Ve 4. vydání I. svazku *Kapitálu* (527) se výslovně slibuje, že analýzu normálního cirkulačního procesu kapitálu podá svazek II.

^[128] Marx: *Das Kapital II*, 2. vydání, 2.

^[129] Na některé dost křiklavé neshody mezi Marxovým učením o hodnotě (nadhodnotě) a obchodu upozorňuje ruský ekonomista Bunge: *Esquisses de littérature politico-économique* (1898), 132 a další.

^[130] V III. svazku *Kapitálu* (1, 263) připouští Marx, že kapitál kupecký „nepřímo“ rozmnožuje nadhodnotu zkrácením doby cirkulační. Místo je zase charakteristické pro ústupky III. svazku: „Kapitál kupecký nestvoří tedy ani hodnoty, ani nadhodnoty, to jest nepřímo. Pokud přispívá ke zkrácení doby cirkulační, může nepřímo pomáhat nadhodnotu, produkovanou kapitalistou průmyslovým, rozmnožit. Pokud a tak dále.“

^[131] Marx: *Das Kapital III*, 2, 153 a další; v I. svazku čti 470–472, 639 a další.

^[132] V tomto smyslu referuje o agrární otázce v Anglii Bernstein v *Die Neue Zeit* 1896 (na základě Königova spisu: *Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben*, 1896): „Probleme des Socialismus. Die neuere Entwicklung der Agrarverhältnisse in England.“

Pro agrární statistiku a otázku agrární vůbec viz *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 2. vydání. Srovnej prameny uvedené shora v § 82.

^[133] *Die Neue Zeit* 1894–1896 probírá agrární otázku pilně: mimo uvedený už článek Bernsteinův srovnej Davidovy „Oekonomische Verschiedenheiten zwischen Landwirthschaft und Industrie“ (proti teorii Marxově); proti Davidovi píše Kautsky: „Die Concurrnzzfähigkeit des Kleinbetriebes in der Landwirthschaft“ (Kautsky stojí na stanovisku teorie Marxovy také ve spise *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, 1892); Kautského opravuje David: „Zur Frage der Concurrnzzfähigkeit des landwirthschaftlichen Kleinbetriebes“; také Ernst proti Kautskému: „Zur Frage der Concurrnzzfähigkeit des Kleinbetriebes in der Landwirthschaft“ (srovnej Ernst: „Die Voraussetzungen der Grundrente nach Ricardo’schen Theorie und die Veränderung in diesen Voraussetzungen“); Kautsky: „Ein Nachtrag zu der Diskussion über die Concurrnzzfähigkeit des Kleinbetriebes in der Landwirthschaft“ (srovnej jeho „Arbeiterschutz und Bauernschutz“); Parvus: „Der Weltmarkt und die Agrarkrisis“ (podle Marxu).

Od Kautského vyšla závěrečná studie „Die Agrarfrage. Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirthschaft und die Agrarpolitik der Socialdemokratie“, 1899.

^[134] Marx: *Das Kapital III*, 2, 197.

^[135] Marx: *Das Kapital III*, 2, 162.

^[136] Marx: *Das Kapital III*, 2, 162.

^[137] Marx: *Das Kapital I*, 470: výslovně ji nazývá „kindlich“.

^[138] O Holandsku Marx říká (*Das Kapital III*, 1, 317), že dominující postavení obchodní ztratilo tím, že kapitál obchodní byl podřízen průmyslovému: Holandsko jednak nemělo toho prvenství obchodního, jak je má třeba Anglie teď – ale hlavně, proč se nevyvíjel v Holandsku průmyslový kapitál tak jako v Anglii?

^[139] O vlivu reformace bude řeč obšírněji níže v § 125, III.

^[140] Marx: *Das Kapital III*, 1, 317.

^[141] Přehled literatury viz níže za § 89.

^[142] Četní socialisté opouštějí Marxovu teorii hodnotní. Zvláště angličtí fabiové přijímají hodnotní teorii Jevonsovu (teorie tak zvaného mezného užitku) a školy vídeňské: Shaw, Smart a jiní. (Smart přeložil spis von Wieserův: *Der natürliche Wert*, 1889 – *Natural Value*, 1893.) Bernstein (*Die Neue Zeit* 1896–1897 v kritice spisu Hyndmanova) uznává její oprávněnost relativní (jakožto teorie ceny).

^[143] Problém moderní etiky viz níže v § 132, III.

^[144] O tom podrobněji níže v § 147, IV.

^[145] Marshall (*Principles of Economics*, 3. vydání, 560 a 668) ukazuje, že Marx Ricardově teorii hodnotní neporozuměl správně.

^[146] Srovnej Franz Mehring: *Geschichte der deutschen Socialdemokratie*, I, 113.

^[147] Praktické požadavky *Manifestu* jsou:

1. Expropriace pozemkového majetku a užití pozemkové renty k vydáním státním.
2. Silná daň progresivní.
3. Zrušení práva dědického.
4. Konfiskace majetku všech emigrantů a rebelů.
5. Centralizace kreditu v rukou státu národní bankou, založenou kapitálem státním, s výhradním monopolem.
6. Centralizace dopravnictví v rukou státu.
7. Rozmnožení státních továren, výrobních nástrojů, zornění a meliorace půdy podle společného plánu.
8. Stejná pracovní povinnost pro všechny, zřízení průmyslových armád, zvláště pro zemědělství.
9. Sloučení správy průmyslové a zemědělské, působení k pozvolnému odstraňování rozdílu mezi městem a venkovem.
10. Veřejná a bezplatná výchova všech dětí, zrušení tovární práce dětské v dnešní formě. Sloučení výchovy s hmotnou výrobou a tak dále.

^[148] Marx: *Das Kapital II*, 288.

^[149] Marx: *Das Kapital II*, 444, 445.

^[150] Marx: *Das Kapital III*, 2, 388.

^[151] Obširný výklad viz Marx: *Das Kapital III*, 2, 354.

^[152] Engels: *Zur Wohnungsfrage*, 2. vydání 1887, 71.

^[153] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 212–214.

^[154] Kautsky: *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, 157 a další.

^[155] Kautsky v *Die Neue Zeit*, 1891, strana 634: „... proletariát nemůže na žádný způsob dosáhnout vlastnictví výrobních prostředků dříve, než nabude stále trvajících třídními boji nezbytné inteligence, nezbytného administrativního a teoretického vědění a umění. Teprve pak, až sociální demokracie nabude nezbytných hmotných i rozumových sil a až si osvojí síly, které ji uschopňují státní moci nejen dobýt, nýbrž také ji trvale udržet, teprve pak dosáhne dělnická třída vlastnictví výrobních prostředků.“

Platter (*Demokratie und Socialismus*, 1897, 215) cituje tento projev Kautského (ovšem z roku 1880: *Jahrbuch für Socialwissenschaft und Politik*, II, 60): „Dělnická strana by žalostně ztroskotala, kdyby jí dnes byla vnucena revoluce... Kdy přijde, to nevíme, ale jistě víme to, že by, kdyby přišla dnes, shledala dělnickou stranu bezradnou. Jestliže by zvítězila, mohla by jistě dobýt výhod politických, z výhod sociálních sotva víc, než poskytuje švýcarský tovární zákon už dnes. Každý pokus zříditi komunistický ideální stát byl by pošetilost, jejíž fiasko by vývoj lidstva poškodilo a zadrželo citelněji než poražení dělnického povstání.“

^[156] Engels: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 304.

^[157] *Die Neue Zeit* 1897–1898: „Der Kampf der Socialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft“; II. „Die Zusammenbruchstheorie und die Colonialpolitik“. Srovnej také jeho spisek: *Gesellschaftliches und Privateigenthum. Ein Beitrag zur Erläuterung des socialistischen Programms. Mit Benützung der Schrift: Le Programme du Parti Ouvrier von J. Guesde und P. Lafargue*, 1891.

^[158] Marx: *Die heilige Familie*, 206.

[159] Marx: *Die heilige Familie*, 208. Vědečtější francouzští komunisté, Dezamy, Gay a tak dále, jako Owen, rozvíjejí učení *materialismu* jako učení *reálního humanismu* a jako *logickou* bázi komunismu.

[160] O radikalismu a demokratismu přírodovědy viz shora § 19, I.

[161] Srovnej dále §§ 124, 135-137, III.

[162] O tom podrobněji níže v § 110, III.

[163] O právním pojmu rovnosti viz § následující.

[164] Protivníci komunismu často tvrdí, že žádná kolonie komunistická se nezdařila. To není správné.

[165] Srovnej shora § 57, I. O stadiu komunistického vývoje nižšího a vyššího hned bude řeč.

[166] Bernstein: *Gesellschaftliches und Privat-Eigenthum*, 10.

[167] Wagnerovi, ve spise *Grundlegung der politischen Oekonomie I*, 2, 752, je komunismus *Gemeinwirtschaft*, *Zwangsgemeinwirtschaft*. Wagner myslí, že má právo užívat takto slova „komunismus“ nehledě k předsudkům množství. Lepší pravidlo je, držet se co možná ustáleného způsobu mluvy obecně uznávaného.

Marx a Engels nemají zvlášť přesné terminologie. Mluví o majetku (vlastnictví) „osobním“, „individuálním“ neboli „soukromém“; proti němu stavějí majetek „společenský“, „obecný“ (*Gemeineigenthum*). Engels identifikuje také výrazy „gemeinsam“ a „allgemein“ (například ve spise proti Dühringovi 187, 190, 191): tak je mu věda brzy věcí „obecnou“, brzy „společnou“ (myšlení je obecné, *allgemein*, užívání mostu je společné, *gemeinsam*, *gemeinschaftlich*!). Kautsky, jak jsem se zmínil (*Erfurter Programm*, 117), mluví místo o komunismu o „*einzige grosse Genossenschaft*“ a tak podobně.

Zajímavé je srovnat Marxovu hlavní formuli podle staršího a nového vydání *Kapitálu* – čtenář uvidí, jak měl Marx o svém hlavním požadavku dlouho pojmy hodně neurčité. V 2. vydání (I, 793) – podškrtnuji pojmy, o něž jde – čteme: „Kapitalistický způsob výroby a osvojování, *tedy kapitalistický majetek soukromý*, je prvou negací *soukromého majetku individuálního*, založeného na práci vlastní. Negace výroby kapitalistické děje se tou výrobou samou, a to s nutností procesu přírodního. To je negace negace. Tato zase obnovuje *majetek individuální*, ale na základě vymožeností éry kapitalistické, kooperace svobodných dělníků

a jejich *obecného majetku půdy a výrobních prostředků* prací samou produkovaných.“ Srovnej s tím text vydání 4. (I, 728): „Kapitalistický způsob osvojování, *vznikající* z kapitalistického způsobu výroby, tedy *soukromý majetek kapitalistický*, je prvou negací *individuálního majetku soukromého*, založeného na práci vlastní. Avšak výroba kapitalistická vytváří s nutností přírodního procesu svou vlastní negaci. To je negace negace. Tato *neobnovuje zase majetku soukromého*, ale ovšem obnovuje *majetek individuální* na základě vymoženosti éry kapitalistické: kooperace a *obecného držení půdy a výrobních prostředků* produkovaných prací samou.“

Čtenář ať si všimne hned v první větě, jak Marx ve 2. vydání ještě nevyvozoval osvojování z výroby; a ovšem má pravdu ve vydání 2.; nejenže Marx svého tvrzení, že forma osvojovací pochází z formy výroby, nikde vlastně nedokázal; sama o sobě znamená tato věta pro kapitalistickou dobu tautologii. Hlavně však je pozoruhodné, jak ve vydání 4. nastoupilo na místo obecného vlastnictví obecné držení. Je tam také pokus odlišit vlastnictví soukromé od individuálního.

[168] V kritice programu Gothského liší Marx stadium přechodné od komunismu definitivního; v době přechodné znamená právo rovné, vlivem právních názorů kapitalistických, vlastně právo nerovné: lidé nejsou rovni nadáním, poměry (ženatý : neženatý) a tak dále. Ale Marx heslo práva rovného akceptuje, lépe řečeno toleruje. Na vyšším stupni společnosti komunistické zmizí dělba práce a protiva práce fyzické a duchovní, i bude se pak dělit podle hesla: každému podle jeho schopností, každému podle jeho potřeb. Tedy opět – nerovně?

[169] *Program Erfurtský* mezi aktuálními požadavky komunismu nemá; uznává jeho potřebu jen v části všeobecné. Slova „komunismus“ nemá, jen „majetek společenský“.

Program Gothský se také vyhýbá slovu „komunismus“, mluví jen o tom, co patří společnosti; uznává rovnoprávnost, ale „každému podle jeho rozumných potřeb“. Žádá: „Osvobození práce vyžaduje přeměny prostředků pracovních ve společný statek společnosti a společenské regulace veškeré práce s obecně užitečným upotřebením a spravedlivým rozdělením výnosu z práce.“

Program Eisenašský je o komunismu ještě neurčitější; žádá však pro každého dělníka plný výnos práce.

[170] Podle Kautského (*Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, 121) musí socialistické společenstvo vyrábět všecko, čeho ke svému zachování nutně

potřebuje, a k tomu „zatím“ stačí, bude-li mít rozměr moderního státu – časem bude celé človenčenstvo jedinou společností („Weltrepublik“).

^[171] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen*. 4. vydání 1892.

Hlavní spis Morganův: *Ancient Society*, vyšel roku 1877; německý překlad v roce 1891: *Die Urgesellschaft. Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barbarei zur Civilisation*. Aus dem englischen übertragen von W. Eichhoff unter Mitwirkung von K. Kautsky.

^[172] Engels ve svém spise (*Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*) nelíčí poměr Marxe k Morganovi správně, říká-li, že Morgan historický materialismus objevil samostatně; Engels arci připojuje: „svým vlastním způsobem“. De facto Morgan toho historického materialismu, jež má Marx, nemá. V té příčině podává Engels z Morgana obraz docela nesprávný, jak se může čtenář snadno přesvědčit, přečte-li si úvodní kapitoly Morganovy, věnované metodě. Engels podává (na straně 1) citát z Morgana, ale podává jej neúplně, a tak vzniká zmatek (srovnej Morgan: *Die Urgesellschaft*, 16). Engels se totiž dovolává Morgana pro své učení, že se údobí historická liší podle pokroků ve výrobě výživy; avšak u Morgana je tato výroba jen jedním z činitelů a k tomu ještě činitelem podmíněným; ve skutečnosti Morgan období charakterizuje činitelem čtvrtým: vynálezy a objevy, zařízením rodovým a rodinným a konečně poměry vlastnickými (Morgan, 15). Morgan nepřičítá všem činitelům významu stejného, největší příkládá řádu rodinnému (Morgan, 4), kdežto Engelsovi je tento činitel pro charakteristiku period podřízený (Engels, 1). Morgan rozvádí řečené čtyři činitele na kategorií více: způsob života – zřízení společenské – jazyk – rodina – náboženství – život domácí a architektura – majetek. A konečně připomínám, že Morgan vidí historickou ženoucí sílu v idejích a v tužbách (Morgan, 4), jako jsme už upozornili (v § 32, I shora) na to, že Morganova metoda není dialektická. Není tedy správné, že stanovisko Morganovo je totožné s Marxovým historickým materialismem.

^[173] Slovo punalua označuje soudruha; tak se nazývají mužové a ženy, skupiny sester a bratří.

^[174] Právo první noci. *Pozn. red.*

^[175] Otec nejistý, matka vždy jistá. *Pozn. red.*

^[176] V kostce. *Pozn. red.*

[177] Mnohoženství a mnohomužství má Engels za formy výjimečné, za „historický luxus“.

[178] Aby si čtenář mohl živěji představit ženskou gens Engelsovu, necht' si přesně rozebere příbuzenské a ostatní poměry našich nemanželských dětí, pojmenovaných po matce.

[179] Uvádím tu tyto spisy: Starcke: *Die primitive Familie in ihrer Entstehung und Entwicklung*, 1888; Westermarck: *The History of Human Marriage*, 1891 (německý překlad 1894); Cunow: *Die Verwandschaftsorganisation der Australneger* a tak dále; Cunow: *Die sociale Verfassung des Inkareiches* a tak dále, 1894; Cunow: „Die ökonomischen Grundlagen der Mutterherrschaft“ (*Die Neue Zeit*, 1897). K tomu srovnej dále Dargun: *Studien zum ältesten Familienrecht I, 1: Mutterrecht und Vaterrecht. Die Grundlagen*, 1892; Mucke: *Horde und Familie in ihrer urgeschichtlichen Entwicklung*, 1895; Kohler: „Zur Urgeschichte der Ehe, Totemismus, Gruppenehe, Mutterrecht“ (*Separatabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*), 1897; Grosse: *Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft*, 1896; Hildebrand: *Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen I*, 1896; Durkheim: „La prohibition de l'inceste et ses origines“ (*L'année sociologique*, 1898); srovnej tamtéž autorovy kritiky spisu Kohlerova a Grossova. – Srovnej ještě Posada: *Théories modernes sur les origines de la famille, de la société, de l'état*, 1896. Také sem hledí uvedené spisy o původním hospodaření: Bücher, Laveleye a jiní. Kritickostí se vyznamenávají Cunow, Grosse, Durkheim, Dargun, Hildebrand.

[180] Jak řečeno, jednotliví autorové dávají výklady různé: Cunow připouští, že skupinové sňatky mohly být a že to jsou případy výjimečné; nejsou a nebyly tedy všeobecné a prvotní ve smyslu Engelse-Morgana. Mucke podává jinou interpretaci faktu Morganova a tak dále.

[181] Počátek učinil 1861 Bachofen svým „mateřským právem“.

[182] Marx sám (*Das Kapital I*, 455) myslí na souvislost poměrů ekonomických a rodinných a rozlišuje podle stadií hospodářského vývoje tyto periody vývoje rodinného: orientální, řecko-římskou, křesťansko-germánskou; soudobý průmysl připravuje ekonomickou základnu pro vyšší formu rodiny a vztahů obou pohlaví.

[183] Tito indiáni (Irokézové) jsou již na vyšším stupni hospodářském, jsou již zemědělci, a přece je u nich posloupnost po matce a také matriarchát, kdežto podle Engelse matriarchát se vyskytuje na stupni hospodářsky nízkém. A stejně jsou příklady, že posloupnost po přeslici je u národů kočovných a pastýřských, kdežto podle Engelse se u nich prý vyvíjí rodina

patriarchální; u Arabů před Mohamedem nachází matriarchát Wilken: *Das Matriarchat bei den alten Arabern*, 1884. (Wilken je ovšem hodně nekritický.)

^[184] Podle Grosse má posloupnost po matce zamezit incest; matriarchát má příčiny hospodářské – kde žena vyrábí stejně, nebo dokonce více než muž, tam se stává samostatnější a stává se autoritou v rodině i ve státě. Tak to líčí také Cunow v uvedeném článku.

^[185] V té příčině není správná metoda Morganova (Engelsem akceptovaná) konstruovat z nomenklatury příbuzenské formy rodinné. Již Kautsky (*Kosmos XII*, 1882–1883, 190 a další: *Die Entstehung der Ehe und Familie*) postřehoval, že tato nomenklatura určuje věk; Cunow tuto ideu ve svých pracích rozvádí a pokouší se zpřesnit. Ze socialistických spisovatelů pokusil se ještě Ernst o výklad rodinného vývoje odchylný od výkladu Morganova-Engelsova: „Die Urgeschichte der Familie“ (*Zukunft*, 1894). Kautsky v uvedené stati zavrhuje teorii Morganovu, podanou už v starším spise: *The Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*, 1871; později snad mínění změnil, soudíc podle toho, že vydal Morganův spis druhý.

^[186] Engels dává veliký důraz na to, že na počátku vývoje neměla rodina významu, jen gens; ne rodina, nýbrž gens, rod, byl prý společenskou jednotkou společnosti; stát prý posud uznává rodinu jen v právu soukromém, nikoli v právu veřejném (Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 95). Odpor Engelsův proti teorii XVII. století, podle které rodina je krystalizačním jádrem, z něhož se společnost a stát vyvinuly, neprotiví se tomu, co říkám v textu (že totiž Engels přijal teorii patriarchální); Engels rozšiřuje tuto rodinu v rodinu skupinovou a v gens, do které přenáší vztahy a pojmy z rodiny pozdější.

^[187] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 92.

^[188] Srovnej Cunow: „Sociologie, Ethnologie und materialistische Geschichtsauffassung“ (*Die Neue Zeit* 1893–1894, strana 135, 205 a další).

^[189] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 93, 105.

^[190] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 38.

^[191] Velmi poučná jsou v té příčině rozličná příbuzenstva nepokrevní u Jihoslovanů: lidé jsou navzájem spojeni úže, jestliže například vykonají pout' k stejné svatyni, jsou-li křtěni touže vodou a tak dále. Zajímavé doklady najdou se u Ciszewského: *Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven*, 1897.

[192] Engels sám uvádí, že se u Irokézů někdy vyskytuje adopce; rod vymírající se rozšiřuje adopcí hromadnou. Adopce se děje vždycky velmi formálně a obřadně: opět ukázání, jak se příbuzenství nevyvíjelo jen pokrevností.

Cunow („Sociologie, Ethnologie und materialistische Geschichtsauffassung“, *Die Neue Zeit* 1893–1894) a Ernst („Mehring's ‚Lessings-Legende‘ und die materialistische Geschichtsauffassung“, *Die Neue Zeit* 1894) správněji než Engels spojují rod s totemem.

Engels sám cituje (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 97), když mluví o gens řecké, historika Grotta, jenž správně položil důraz na moment náboženský. Engels cituje poznámky Marxovy, jimiž se Grotovi vytýká, že gens nebyla spojována „ideálně, nýbrž kárně, germanice: fleischlich“; gentilní soustava příbuzenská zachovávala prý příbuzenské vědomí mezi všemi členy rodů, teprve s rodinou monogamní se na to zapomínalo. „Rodové jméno vytvářelo rodokmen, vedle něhož se jméno jednotlivé rodiny jevílo nevýznamným. Bylo to tedy toto jméno, které mělo zachovat skutečnost společného původu svých nositelů; ale rodokmen rodu šel tak daleko nazpět, že členové už nemohli prokázat své vzájemné skutečné příbuznosti mimo omezený počet případů u novějších společných předků. Jméno samo bylo důkazem společného původu a důkazem konečným, nehledíc k případům adopce.“ Dejme tomu, že Grote zapomněl při rodu na pokrevnost a příbuzenství; ale zato Marx sám, třebaže nechce, potvrzuje, že vědomí pokrevnosti v rodě se nezachovalo; Marx sám ukazuje na význam jména rodového, nestará se ovšem o to, jak toto jméno vzniklo. Proč nezapomněla řecká gens na své zvláštní zvyky náboženské?

[193] Jako doklad pro původní matriarchát uvádí Engels úctu, kterou Němci prokazovali ženám (viz o tom níže); dovolává se také etymologie (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 137): řeckému genos, latinskému gens odpovídá prý gótské kuni, středohornoněmecké künne; také název pro ženu (γύνη [gýni, pozn. red.]), gótsky quino, staronorsky kona, kuna, slovanské žena mluví pro bývalý matriarchát. Naproti této etymologii upozorňuji (podle Darguna), že odborníci Delbrück a Schrader právě z etymologie matriarchátu u Arijců nenalézají. Také Peisker v svém článku o Lamprechtovi („Počátkové dějepis sociálního“, *Naše doba I*, 1893, 509) dovolává se Delbrücka.

[194] Mínen je Georg Ludwig von Maurer (1790–1872); z jeho četných prací nám tu stačí: *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt*, 1853; spis vyšel roku 1896 v 2. vydání; Cunow k němu napsal

předmluvu, v níž se dočítáme o předchůdcích Maurerových a o jeho následnících, zejména o Lamprechtovi a o jeho německých dějinách.

Engels podle Maurera napsal o marce také svůj dodatek ke spisu *Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft*.

[195] Podle starší teorie dalo se zabírání nového území (marky) od jednotlivců, hospodařících na svých dvorech; nebezpečí vnější přimělo později k stlačení – k centralizaci – v dědinách.

[196] Jak si Lamprecht představuje organizaci staroněmeckou, o tom viz zmíněný referát Peiskerův („Počátkové dějepisu sociálního“, *Naše doba I*, 1893). Lamprecht přijímá pro dobu nejstarší matriarchát, z něhož se vyvinul patriarchát doby historické, ukazující četné stopy matriarchální. Peisker myslí, že matriarchátu u Árijců vůbec nebylo; protože však stopy jeho u Germánů jsou, usuzuje z toho, že Germáni jsou promíšeni s národy matriarchálními.

[197] Richard Hildebrand: *Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen*, I, 1896. Peisker (mimo práci uvedenou shora v Dodatku k § 88): „Záduha na Prácheňsku“ (*Athenaeum V*, 1887–1888). Gomme (ve spise *The Village Community. With special reference to the origin and form of its survivals in Britain*, 1890) doplňuje a opravuje názory Engelsovy pro Anglii; obzvláště zasluhuje povšimnutí jeho dokazování, že v původních rodových markách byly zvláštní třídy nevolnické (strana 271). Gomme má za pravděpodobné, že by totéž mohlo být v Indii a jistě také v zemích ostatních a u nejrozmanitějších ras.

V uvedené práci Hildebrandově pozná čtenář další vědecký stav otázky.

[198] Srovnej shora § 52, I.

[199] Marx správně odmítl to mínění už ve spise *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, 9 (viz i *Das Kapital I*, 44).

Ruští marxisté dnes pojmají historii obštiny podle Čičerina (*Obzor istoričeskago razvitija sel'skoj obščiny v Rossii. Opyty po istorii russkago prava*, 1858); Volgin (*Osnovaniye narodničestva v trudach V. Voroncova*, 1896, 101) přijímá jeho výsledek, že novější ruská obščina je produktem dlouhého historického vývoje, a že se tedy nesmí srovnávat s rodovými obščinami pranárodů. Podle názoru marxistů nevyvíjí se ruská obščina v nějakou vyšší formu, nýbrž spěje k rozkladu. (Beltov: *K voprosu o razvitii monističeskago vzgljada na istoriju*, 1895, 261.)

Statistická data o proletarizaci ruské obščiny jsou u Volgina a v člancích Turnerových ve *Věstniku Jevropy*: „Obščinnoje vladěnije častnaja sobstvennost“, 1895; „Ekonomičeskoje položenije krestʹjan v Rossii“, 1898. Srovnej Maxim M. Kovalevskij: „Le Régime économique de la Russie“, 1898, a Simkowitsch: „Die socialökonomischen Lehren der russischen Narodniki“, 1897 (*Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*).

Že také jihoslovanská zadruga je původu nestarého, dokazuje Novaković: „Selo“ („*Glas srbské akademie*, XXIV, 1891).

O úpadku nynější zadrugy srbské viz článek Balugdićův: „Aus der neuesten serbischen Statistik“ (*Die Neue Zeit* 1897–1898, II).

^[200] Ve sporu rukopisném ukázal jsem na vnitřní odpory uvedeného rukopisu: „Skizze einer sociologischen Analyse der sogenannten Grüneberger und Königinhofer Handschrift I.“ (*Archiv für slavische Philologie*, X, 1887, 2. svazek, sešit 1–2.)

^[201] Na tuto shodu, ovšem i na rozdíly, ukázal jsem už ve stati: „Palacký a Engels o rodovém zřízení původní společnosti“ (*Dělnický kalendář*, 1896).

^[202] K orientaci v bohaté literatuře uvádím: Keussler: *Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland*, 4 svazky 1876–1887. Srovnej příslušné články v *Handwörterbuch für Staatswissenschaften*; novější literatura ruská je v citované knize Miljukova: *Očerki po istorii russkoj kultury*, 1896–1897, a u Isajeva: *Načala političeskoj ekonomiji*, 1898, 133.

^[203] Tento rozdíl konstatuje také výslovně Danilevskij: *Rossija i Jevropa*, 3. vydání 1888, 538.

^[204] V stati: „Zadružno-obščinnij charakter byta drevněj Rusi“ (*Žurnal ministerstva narodnoj prosvěty*, 1874).

^[205] Po prvé ji vyložil v práci: *Pervobytnoje právo I: Rod*; srovnej stranu 84 a další.

^[206] Maxim Kovalevskij: *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, 1894 (rusky 1895 od Golšina).

^[207] Cunow v předmluvě ke spisu Maurerovu: *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt*, 2. vydání 1896, strana XIX.

^[208] Marx mluví v *Kapitálu* častěji o indických prvobytných obščinách, ale nikoli s nadšením (srovnej například *Das Kapital I*, 322); podivné je, že Engels je někdy také odsuzuje jakožto základ nejhrubší státní formy, orientální despotie (*Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, 190).

^[209] K následujícímu viz Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 163 a další.

^[210] Morgan: *Die Urgesellschaft*, 475.

^[211] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 109.

^[212] Bax: *Universal History from a Socialistic Standpoint*, a jiné eseje ve spisech o náboženství a o etice. Edward Carpenter: *Civilisation and its Cause and Cure*, 4. vydání 1895. Také Morris and Bax: *Socialism, its Growth and Outcome*, 1893.

^[213] Srovnej shora v § 91 požadavek Marxův vyslovený ve spise *Die heilige Familie*, 206.

^[214] „Čím se však liší naše historie svobody od historie svobody Ebersovy, lze-li ji najít jen v lesích?“ Marx: „Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie“ (*Deutsch-Französische Jahrbücher*, 73).

^[215] Vzpomínám například, že spis Schradrův, jehož jsem se již dovolával (*Sprachvergleichung und Urgeschichte. Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Alterthums*), vyšel už roku 1883; vyšly dále uvedené spisy o rodině a spisy jiné, jimiž Engels své názory by byl mohl korigovat.

^[216] Engels (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, 117) udává počet otroků v době athénské rozkvěty na 365 000 proti 90 000 svobodných občanů (i s ženami a dětmi). Vedle toho prý bylo 45 000 chráněnců – tedy na každého dorostlého občana bylo 18 otroků a 2 chráněnci. Meyer (*Die wirtschaftliche Entwicklung des Alterthums*, 1895, 37) vypočítal lépe počet obyvatelstva attického při vypuknutí peloponéské války na 135 000 svobodných (z toho 35 000 dorostlých občanů a 10 000 metoiků, chráněnců) a jen 100 000 otroků. Podobně stará data o počtu otroků v Korintu (460 000) a na Aigině (470 000), jež Engels uvádí (na straně 175), jsou přepjatá. Jen v některých průmyslových městech bylo více otroků než svobodných – všude jinde jich bylo méně. Avšak neběží jen o počet otroků – rozhodnější je faktum, Meyerem náležitě prokázané, že otroctví mělo mnohem menší platnost hospodářskou; otroctví totiž do zemědělství nikdy neproniklo

(ani v Řecku, ani v Itálii), a není pravda, že svobodní občané nepracovali – poměry nebyly podstatně jiné, než jsou dnes. Vůbec zasluhuje celý spisek Meyerův pročtení a srovnání s utopií Engelsovou. Podle spravedlnosti nesmíme však zamlčet, že Engels svůj názor čerpal ze starší literatury nesocialistické.

^[217] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 162.

^[218] Marx: *Das Kapital I*, 320.

^[219] Engels sám praví jednou, že pravé vlastnictví platilo jen v prastarém rodě (matriarchálním): „Zde tedy, a jen zde ještě, platí „das selbstbearbeitete Eigenthum“, vybásněné básníky a ekonomy civilizované společnosti, poslední prolhaná právní záminka, o kterou se opírá dnešní vlastnictví kapitalistické.“ (*Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 164.)

^[220] Kautsky (*Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, 67) rozlišuje správně „společný (obecný) majetek soukromý“ (das gemeinsame Privateigenthum), jenže jej teprve klade do středověku, do selského miru.

^[221] Engels: *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates*, 47 a další.

^[222] O pohlavní mravnosti venkova srovnej *Naši dobu IV* (1897), 1117 a další: „Studium venkova“. Zpráva o spisech: Gebhardt: *Zur bäuerlichen Glaubens- und Sittenlehre. Von einem thüringischen Landpfarrer*, 1896; Gerade: *Meine Erlebnisse und Beobachtung als Dorfpfarrer* (1883–1893). *Eine Handreichung für Kandidaten und junge Geistliche*, 1895. – *Die geschlechtlich-sittlichen Verhältnisse der evangelischen Landbewohner im Deutschen Reiche*. I. Band: Ostdeutschland, I. Abtheilung: Ost- und Westpreussen, Pommern, Mecklenburg, Schleswig-Holstein, Posen und Schlesien, bearbeitet von Pastor H. Wittenberg. II. Abtheilung: Brandenburg, Provinz Sachsen, Anhalt und Königreich Sachsen, bearbeitet von Pastor E. Hückstädt, 1895; Wagner: *Die Sittlichkeit auf dem Lande*, 1895.

^[223] Z článku Paula Ernsta: „Freie Liebe“ (vídeňská *Neue Revue* 1896) uvádím proti Engelsovi například tento výrok: „Celkem pohlavní mravnost stoupala se stoupající kulturou. Dělníci představují zaostalý typ vývoje, kde pohlavní mravnosti ještě nepřičítají hodnotu...“ a tak dále.

Znám je o této věci nepředpojatý úsudek spisovatele Göhre a jiných.

Z literatury statistické uvádím alespoň článek Prinzingův: „Über frühzeitige Heiraten, deren Vorzüge und Nachteile.“ (*Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik* 1898, 3. Heft). Mezi jiným vidět z dat, že mezi mladou generací ženatých dělníků (a maloživnostníků) je značné procento cizoložství; cizoložství je příčinou rozvodů, kdežto Engels připouští jen atavistickou brutalitu muže; statistika svědčí proti Engelsovi potud, že cizoložství a vzájemné dohodnutí častěji vedou k rozchodu než týrání a zlovolné opuštění ženy mužem. Engels by také nesnadno odpověděl na fakt, proč ženatí dělníci starší, při stejné celkem mzdě, žijí hospodářsky a rodinně spořádaněji než manželé mladí – alespoň tolik by Engels musil připustit, že i v třídě proletářské rozhodují poměry hospodářské. Srovnej: Prinzingův článek, 301, 302, 305 a tak dále.

^[224] Carl Bleibtreu: *Letzte Wahrheiten*, 2. vydání 1894. Charpentier: *L'Evangile du Bonheur*, 1898.

^[225] Správný názor má Alfred Hegar: *Der Geschlechtstrieb*, 1894. Ribbingova kniha o pohlavní hygieně a jejích etických důsledcích, i u nás rozšířená, je namnoze hrubá a v mnohém ještě nesprávná. Naproti tomu se mi líbí, jak o věcech pojednává dr. E. Blackwellová: *Counsel to Parents on the Moral Education of their children in relation to sex*, 4. vydání 1882.

Z mladších marxistů mnozí jdou dosud za Engelsem: Kautsky, Bebel, Aveling a jiní. Kautsky v uvedeném spise (*Der Einfluss der Volksvermehrung*) přijímá novomalthusianismus; Bebel: *Die Frau und der Socialismus*, 25. vydání 1895, přijímá například pohlavní titanismus Goethův; Edward and Eleanor Marx-Aveling (*The Woman Question*, 1887) nepodávají nic pozoruhodného. Proti Beblovi viz také Zieglera: *Die Naturwissenschaft und die socialdemokratische Theorie*, 137. (Srovnej shora konec § 10, I. Uvádím tu Zieglera jen proti Beblově dekadentní teorii o síle pudu pohlavního; v mnohých punktech sociologických s Zieglerem nesouhlasím.) Proti záslužné jinak, ale povrchní knize Beblově o ženě zdvihá se už v kruzích socialistických odpor: v *Die Neue Zeit* (1896) článek Katzensteinův: „Kritische Bemerkungen zu Bebels Buch ‚Die Frau und der Sozialismus‘“, Beblova replika tamtéž: „Kritische Bemerkungen zu Katzensteins Kritischen Bemerkungen über ‚Die Frau und der Sozialismus‘“. Srovnej kritiky spisu Zieglerova od Bernsteina v *Die Neue Zeit* 1894: „Naturwissenschaft wider Gesellschaftswissenschaft“ a od Ledeboura v berlínském listě *Socialdemokrat* 1894: „Die Naturwissenschaft und die socialdemokratische Theorie“.

Správnější stanovisko zaujímá nověji Gystrow (*Die Neue Zeit* 1897–1898): „Die Nachfrage beim Dirnenkauf. Ein Beitrag zur Psychologie der Prostituirenden.“ Upozorňuji na tento článek zvláště proto, že se v něm projevuje názor lepší. Proti Gystrowu se ozvaly v *Die Neue Zeit* některé hlasy, po soudu mém neoprávněně.

Ke Gystrowu řadím ještě dva projevy: Bernsteinův o procesu Wildeově (*Die Neue Zeit* 1895): a) „Aus Anlass eines Sensationprocesses“, b) „Die Beurtheilung des widernormalen Geschlechtsverkehrs“, a Paula Ernsta: „Freie Liebe“ (*Neue Revue* 1896). Ted' (1898) můžeme od Ernsta číst také jeho dramatické pokusy: *Lumpenbagasch – Im chambre séparée*.

^[226] Hospodářská rovnoprávnost pohlaví je do velké míry provedena u obyvatelstva venkovského, u dělnictva a také u stavů ostatních (věno); hospodářský výkon ženy, i když opatruje jen domácnost a výchovu dětí, muž uznává – Marx a Engels tu přeceňují vliv kapitalismu a továrny.